

HA 1759

M A G Y A R K Ö N Y V - S Z E M L E

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

114. évfolyam

1998

3

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRATA

REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE
HONGROISE DES SCIENCES POUR
L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE

114. ÉVFOLYAM 1998/3. SZ.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

BORSA GEDEON

FÜLÖP GÉZA

KULCSÁR PÉTER

MONOK ISTVÁN

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

TÓDOR ILDIKÓ

SZERKESZTŐSÉG – RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11–13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

---

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlap-üzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219–98636, 021–02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: a W. K. *Magister* könyvesboltjában (1052 Budapest, Városház u. 1.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltjában* (1061 Budapest, Andrássy út 45.) és az *Osiris Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Veres Pálné u. 4–6.).

Előfizetési díj 1998-tól egy évre 1000 Ft.

Külföldön terjeszti a HESS ANDRÁS KERESKEDELMI KFT. (H-1300 Budapest, 3. Pf. 290.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kézirathoz 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelők a korrekcióra visszaküldésével egy időben.

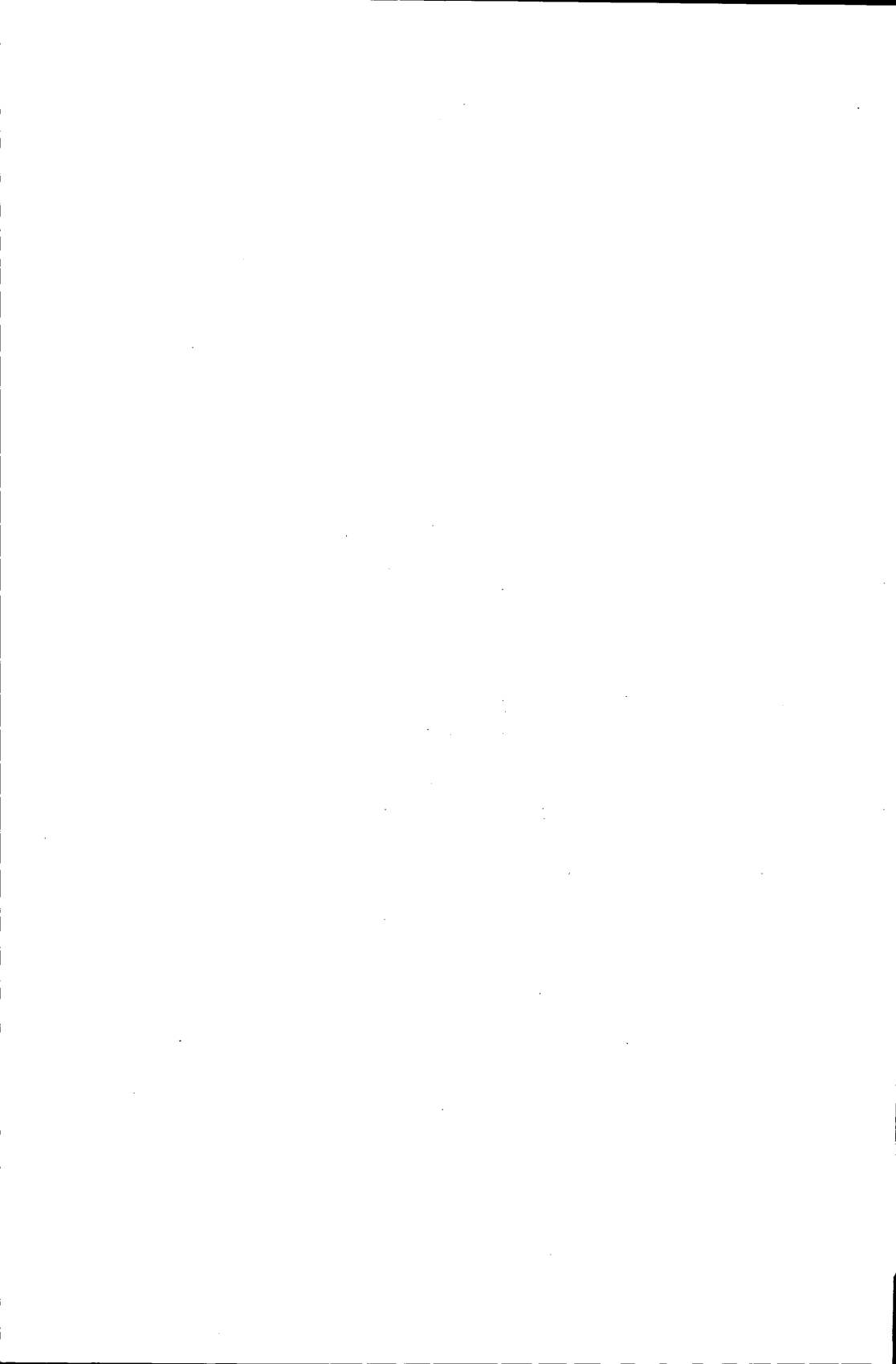
Hibajavítás

A Magyar Könyvszemle 1998. 2. sz. 184. lapján a bal hasáb 14–17. sorának a szövege helyesen a következő:

... írásbeli megnyilatkozásaikban, (Cousin, La-
martine, Lermnier, Bentham, Nassau-Senior,
Ricardo, Mill, Mac-Culloch, Guizot, Gans, He-
gel, Condorcet, Thierry, Bacon, Macaulay) és

Uo. a jobb hasáb 43. sorában a folyóirat címe helyesen:

Revue des Deux Mondes

KÓKAY GYÖRGY

Muratori és Magyarország

Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században

1.

Lodovico Antonio Muratori, az olasz reformkatolicizmus megalapítójának és kora ismert tudósának személyével és munkásságával az olasz kutatás sokat foglalkozott: történeti, társadalmi, vallási és politikai műveit modern kiadásokban publikálták és európai méretű hatását és jelentőségét számosan méltatták. Az utóbbi időben felélénkült a Muratori-kutatás a német nyelvterületen is, főként Edward Winter *Der Josephinismus und sein Geschichte* című 1943-ban megjelent, majd ezt követő újabb munkái nyomán.¹ Winter Muratorit az osztrák katolikus felvilágosodás meghatározó személyiségeként mutatta be, sőt a joze-finizmusról általában mint reformkatolicizmusról beszélt, az utóbbit pedig azonosította a joze-finizmussal.

A magyar szakirodalom – Kosáry Domokos Winter-kritikáján² és néhány kisebb tanulmányon kívül – még nem foglalkozott behatóan Muratori hatásával a magyarországi szellemi életre. Szauder József tanulmányában bemutatta két jelentős Muratori mű hazai visszhangját,³ de a magyar kutatás még mindig adós annak feltárásával, amit a korábban oly nagy jelentőségű olasz tudós a magyar irodalomra és általában szellemi életünkre gyakorolt. Szóvá is tették ezt azoknak az összefoglaló munkáknak a szerzői amelyekben Muratori középeurópai hatását vizsgálták. Legutoljára Eleonore Zlabinger *L. A. Muratori und Österreich* c. művében hivatkozott arra, hogy témája feldolgozásánál figyelme az osztrák

¹ WINTER, Edward: *Der Josefismus. Die Geschichte des österreichischen Reformkatholizismus. 1740–1848.* Praha, 1945., KLINGENSTEIN, Grete: *Staatsverwaltung und kirchliche Autorität in 18. Jahrhundert.* Wien, 1970., ZLABINGER, Eleonore: *Lodovico Antonio Muratori und Österreich.* Innsbruck, 1970., KOVÁCS, Elisabeth: *Katholische Aufklärung und Josephinismus.* Wien, 1979. – Az 1980-ban Bécsben „Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II.” címmel tartott nemzetközi akadémiai symposionon számos előadás foglalkozott a joze-finizmus és a reformkatolicizmus kérdéseivel. Az *Österreich in Europa der Aufklärung* (Wien, 1985.) Bd. 1–2. címen megjelent kötetekben I. Carlo FRANKOVICH, Claude MICHAUD, James van HORN MELTON és mások tanulmányait.

² KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp. 1996.³ 283–288.

³ SZAUDER József: *L. A. Muratori két erkölcstani műve a XVIII. századi magyar irodalomban.* = ItK 1973. 171–179.

monarchia egész területére kiterjedt, Magyarország kivételével, mivel ezzel kapcsolatban nem állt rendelkezésére semmilyen forrás.⁴

E hiány pótlása annál inkább időszerűnek látszik, mivel a magyar felvilágosodás több jelentős írójának életműve feltárása során, valamint az egykorú magyar sajtó kutatásakor már korábban is kitűnt, hogy a neves olasz vallási reformernek és tudósnek a munkássága nálunk is visszhangra talált. Bessenyei Györggyel és Révai Miklóssal kapcsolatban újabban is rámutattunk erre, rövid előadások formájában.⁵ Az ezek keretében elhangzottakat azonban még tovább lehet bővíteni és alátámasztani, csakúgy, mint Muratorinak a magyar szellemi élet számos más területére gyakorolt szélesebb körű hatását.

Mert a kutatást nem csak a hazai filológia hanyagolta el, hanem egyházi reformeszméi hazai visszhangjának tisztázásával mindmáig adós a magyar egyháztörténet is.⁶ Pedig értékelése ma már nem eshet abba a hibába, amit a 18. század végének egyházi és politikai vezetői követtek el személyének és reformjainak megítélése terén, amikor II. József egyházpolitikájának túlkapásaiért és az állam-egyház megvalósításáért őt hibáztatták. Nem is beszélve olyan komikus félreértésekről, amelyeket nevének a hasonló hangzású olasz „szabadkőművesek” jelentésű szó (muraji) alapján hirdettek, t. i., hogy Muratori és követői szabadkőművesek voltak.⁷

Muratori ugyanis sohasem lépett fel az egyház alapvető tanításai és intézményei ellen, csupán belső reformokért harcolt, a hitéletnek a barokk külsőségektől, babonáktól való megszabadítását és az Evangélium eredeti szelleméhez való visszatérését kívánta. Igaz, hogy reformjainak jelentős része évszázadokkal később, csak a közelmúltban, a II. Vatikáni Zsinat révén valósult meg.

E tanulmány mindössze Muratori műveinek hazai 18. századi kiadásaival, műveinek az egykorú „liber graduálisok” közti szerepével és az olasz tudós könyveinek a magyarországi nagyobb könyvgyűjteményekben való elterjedésével kíván foglalkozni. E kérdéseknek még csak vázlatos feltárása is bizonyítani tudja, hogy Antonio Muratori művei a 18. század ötvenes éveitől a nyolcvanas évekig mennyire ismert és keresett könyvek voltak Magyarországon. A legnépszerűbbeket magyarul és latin nyelven is kiadták, de a többi nevezetes tudományos forrásmunkái és egyházi reformeszméit tartalmazó művei is lépten nyomon szerepelnek a teológiai nyilvános vitákon, a „a liber gradualisok” között. Könyvgyűjteményeink pedig – a protestáns és katolikus főúri könyvtárak csakúgy mint az egyházi könyvtárak – gazdagon tartalmazták az Európa-szerte ismert kiadásokat.

⁴ A magyarországi források feldolgozatlanságára E. Winter is utalt id. munkáiban.

⁵ KÓKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei. (1780–1795.)* Bp. 1970. 25–26., Uő: *Muratori és Révai Miklós.* = *Vigilia* 1992. 8. sz. 583–586., és Uő: *Bessenyei és Muratori.* In: *A szétszórt rendszer.* Tanulmányok Bessenyei György életművéből. Nyíregyháza, 1998. 36–43.

⁶ A legújabb magyar egyháztörténeti összefoglaló műben (SZÁNTÓ Konrád: *A katolikus egyház története.* Bp. 1985.) Muratori neve sem fordul elő.

⁷ ZLABINGER, Eleonore: *i. m.* 26. s kö . lapokon.

2.

A 18. századi magyar és a hazai latin nyelvű Muratori-kiadások

Muratori két legnépszerűbb és a legtöbb idegen nyelvre lefordított munkája a 18. század ötvenes-hatvanas éveiben nálunk is megjelent előbb latin, majd magyar nyelven. E művek voltak azok, amelyeknek különösen nagy szerepe volt a jozefinista egyházi reformok bizonyos fokú előkészítésében, noha az egyezések mellett lényeges eltérések is voltak köztük: Muratori reformeszméi nem irányultak az egyház alapvető tanai, autonómiája és szervezete ellen, ellentétben a felvilágosult abszolutizmus által megvalósított államegyház rendszerét előkészítő gallikanizmussal és janzenizmussal. Ugyanakkor számos közös vonás is volt köztük a barokk katolicizmus külsőségei és számos egyéb kinövéséi elleni bírálataikban. Az 1723-ban keletkezett *Della carità cristiana* és az 1747-ben megjelent *Della regolata divozione dei christiani* című munkák közül nálunk először a később írt Muratori-mű jelent meg, a pesti pálosok kiadásában, latin nyelven. Az 1756-ban napvilágot látott fordítás Budán, a Landerer-nyomdában készült:

*De recta hominis christiani devotione, opus Lamindi Pritanii seu celeberrimi viri L.A.M. Budae, 1756. Typ. Leop. Franc. Landerer, 9, 372 p.*⁸

Az eredeti, 1747-ben Velencében, Lamindo Pritanio álnéven megjelent Muratori-mű már viszonylag gyorsan, mindössze kilenc évvel az első megjelenése után napvilágot látott latin nyelven Budán is. E kiadás megelőzte e nevezetes mű több monarchiabeli kiadását: így pl. az 1759-es bécsi latin nyelvű kiadást (*De recta hominis christiani devotione, opus Lamindi Pritanii*. Wien, 1759.), az 1761-es augsburgi és innsbrucki német fordítást (*Die wahre Andacht des Christen*, übersetzt von Johann Georg Wenceslaus von Hoffmann. Augsburg u. Innsbruck, 1761.), az 1762-es bécsi német nyelvű kiadást (amelynek előszavában Migazzi bíboros érsek méltatta Muratorit az egyház és a tudomány érdekében kifejtett tevékenységéért), és az 1778-as prágai cseh nyelvű fordítást (*O pravé krěstianské Pobožnosti, Kniha Laminda Prytanya ...* Praha, 1778). De megelőzte a pálosok kiadása az 1778-as párizsi francia nyelvű kiadást is. (*De la veritable devotion*. Paris, 1778.)

Muratori e műve az osztrák reformkatolicizmus egyik legjelentősebb forrása volt. Sikraszállt benne a szerző az egyházi ájtatosságok külsőségeibe torkolt formái, az üres színjátékokhoz hasonló végtelen processziók ellen. Bírálta a túlzottan nagyszámú egyházi ünnepet, amelyek megünneplése komédiázásokhoz, zabálásokhoz, bűnös időtöltésekhez vezettek. Mindezek helyett bensőségesebb ájtatossági formákat kíván, a túlzott Mária- és szentek tisztelete helyett Krisztust, a Szentírást és a miseáldozatot szerette volna a vallási élet középpontjába helyezni. Miként a caritas-ról szóló könyvében, itt is megjelent a szociális fe-

⁸ PETRIK: *Magyarország bibliográfiája. 1712–1860.* Vol. II/2. 796.

lelősség kérdése is; a szentek nem szorulnak rá a tiszteletünkre – állítja – de a szegényeknek szükségük van kenyérre.

A pálosok Muratori-kiadásának sikerét bizonyítja, hogy – mint látni fogjuk – már megjelenése évében, majd a továbbiak során is, e latin fordítást, de később a magyarul megjelent kiadást is számos alkalommal felhasználták a különböző egyházi szemináriumi és akadémiai viták alkalmából, a „liber graduális”-ok között, ajándék-könyv gyanánt.

Muratori ezen műben kifejtett eszméi egyébként több ausztriai főpap körében is követésre találtak. Johann Joseph v. Trautson bécsi érsek pásztorlevelében már 1752-ben bírálta papjai lelkipásztori gyakorlatát, akik a szószerkezetet színpaddá változtatták és szentekről, procecciókról prédikáltak, de Krisztusról nem beszéltek. Számos egyházfő végrehajtotta az ünnepek számának csökkentését, és megtiltották az egyházi komédiákat. A hatvanas években az egyre erősödő vallástalanságot Kaunitz is az elégtelen és csak a külsőségekkel törődő lelkipásztori tevékenységnek tulajdonította.⁹

Muratori e műve a tradíciókat féltő egyháziak körében kemény bírálókra is talált, akik XIV. Benedek pápához fordultak a könyv elítélése érdekében. A felvilágosodás irányában nyitott pápa azonban úgy ítélte meg, hogy a mű nem tartalmaz semmi mást, mint a tiszta katolikus tanítást.¹⁰ A pesti pálosok e döntés után – mindössze három évvel később – adták ki Muratori művét latin nyelven.

Kezdeményezésüket a hazai Muratori kiadások terén hét évvel később követte a nevezetes munka magyar nyelvű kiadása is. Erre 1763-ban Egerben került sor:

Laminus Britaniusnak, avagy Muratorius Lajos Antalnak ... a keresztény embernek valóságos áhitatosságáról költött munkája: mely először olaszról deákra fordítottatt Lamé Bernárd által, most pedig magyar nyelven ki-botsáttatott. Eger, 1763. Bauer Károl József.

A magyar fordításban ugyan ismét álneven szerepel a szerző, de – sajátos módon, nyilván mert már nem számít veszélyesnek – megadja a címlap a valódi nevét is.¹¹ Nem közli viszont – miként a latin fordítás sem tette – a fordító nevét. Ez – miként Gálfalvi Ozdi Ferencről, a másik magyarul megjelent Muratori-mű fordítójától tudjuk: Séllyei Nagy Ignác veszprémi kanonok – későbbi veszprémi püspök – volt. Ő négy évig, 1754–1758 között Rómában végezte teológiai tanulmányait, ahol bizonyára volt alkalma Muratori munkáival megismerkedni. Hazatérése után Bíró Márton veszprémi püspök titkára, majd Koller Ignác püspök kanonokja lett.¹²

Gálfalvi Ozdi Ferencről tudjuk azt is, hogy Séllyei Nagy Ignác Muratori e könyvét Koller püspök „rendelésére” készítette el.¹³ Lehet, hogy miként Szau-

⁹ HORN MELTON, James von: *Von Versinnlichung zur Versinnerlichung*. In: *Österreich in Europa der Aufklärung*. Bd. 2. Wien, 1985. 933–936.

¹⁰ ZLABINGER, E.: i. m. 66. s köv. lapokon.

¹¹ Muratori e műve első ízben Velencében, 1747-ben jelent meg, „Lamindo Pritanio” álneven.

¹² SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. IX. Bp. 1903. 587. h.

¹³ MURATORI, A.: *A nagy parantsolatnak tudniillik a felebaráti szeretetnek igaz magyarázatja*. Béts, 1776. A fordítónak előljáró beszédgye.

der József feltételezte,¹⁴ az egri kiadást – a caritasról szóló Muratori műhöz hasonlóan – valóban, szintén Barkóczy Ferenc egri püspök – később esztergomi érsek – támogatta, de a fentiekből úgy látszik, hogy a magyarra való fordítást viszont Koller Ignác veszprémi püspök szorgalmazta.

Ugyancsak 1763-ban jelent meg Muratori másik híres művének, a *Della carità cristianá*nak első hazai latin nyelvű kiadása:

De charitate christiana, prout fertur in proximum tractatus moralis. Ex italico sermone in latinum versus ab Andr. Frid. Schupanzigh. Strigonii, 1763. Typ. Franc. Ant. Royer.

A pozsonyi Royer nyomdában megjelent könyv címlapján megnevezett fordító: Andreas Friderich Schupanzigh korábban szepesi, 1740-től pozsonyi kanonok volt.¹⁵ A fordítást, a közben esztergomi érsekké lett Barkóczy Ferencnek ajánlotta, aki még egri püspöksége idején megismerkedett Muratorival. Schupanzigh bevezetőjéből tudjuk ezt, és azt is, hogy a püspök maga is Muratori-tanítványként tevékenykedett: felgyűjtotta papjaiban a caritas tüzét, maga is segítette a szegényeket és a nyomorultakat. A mű kiadására bizonyosan az ő támogatásával került sor.

A *Della carità* első hazai, latin nyelvű kiadása – bár a mű eredeti, 1723-as megjelenési dátumához képest jócskán késve, de az első német nyelvű kiadásnál (*Gründliche Auslegung des grossen Gebots der Liebe der Nächsten. Augsburg, 1761.*) – csak két évvel később jelent meg. A további német nyelvű kiadásokhoz képest (Wien, 1783; Innsbruck, 1784.) szintén időben jelent meg a mű magyar változata: 1776-ban Bécsben, Gálfalvi Ozdi Ferenc fordításában a Trattner nyomdában:

A nagy parantsoltnak tudniillik a felebaráti szeretetnek igaz magyarázatja mellyet hajdan írt Muratorius Lajos Antal modénai apát úr, most pedig fordítot Gálfalvi Ozdi Ferentz, az Erdélyi Udvari Cancelláriának protocollistája. Béts, 1776. Trattner Tamás betűivel.

Gálfalvi Ozdi Ferenc tehát az erdélyi udvari kancellária tisztviselőjeként készítette el a fordítást. Maga is erdélyi származású volt, (1741-ben Kiskeden született), tanulmányait Kolozsváron végezte. Katolizálása miatt szülei kitagadták, majd Patachich Ádám váradi püspök támogatásával Bécsben az erdélyi udvari kancelláriánál nyert alkalmazást, miközben a bécsi egyetemen folytatta tanulmányait. 1762-ben, miként később Bessenyeit, őt is az udvari kápolnában, Mária Terézia és fia II. József jelenlétében keresztelték katolikus hitre. E fordításon kívül Szinnyei – Horányi nyomán – még több fordítását is megemlíti – köztük Muratorinak „A pestisről” című munkáját – de ezek valószínűleg kéziratban maradtak.¹⁶

A könyvet a fordító Mária Teréziának ajánlotta, arra hivatkozva, hogy Muratori annak idején e művet az uralkodónő atyjának, VI. Károly császárnak ajánlotta. Bár nincs rá adatunk, de ennek alapján talán feltételezhetjük, hogy a fordítással Mária Terézia bízhatta meg Gálfalvi Ozdit, és hogy az uralkodónő gondoskodott a

¹⁴ SZAUDER József: *i. h.*

¹⁵ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* XII. Bp. 1908. 691–693. h.

¹⁶ SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái.* X. Bp. 1905. 33. h.

kiadásáról is. Erre gondolhatunk azon analógia alapján is, amit az ekkor szintén Bécsben tevékenykedő Bessenyei hasonló megbízásai juttathatnak eszünkbe. Az uralkodó ugyanis éppen a hetvenes évek derekán szintén fordítói feladattal bízta meg Bessenyeit is, mégpedig olyan hitbuzgalmi művek fordításával, amelyek szerzői között található volt a katolikus felvilágosodás egyik jelentős képviselője, P. Jordan Simon ágostonrendi szerzetes.¹⁷ Mária Terézia maga is vonzódott a katolikus reformokhoz és Muratori munkáit is nagyra értékelte.¹⁸

Már Szauder József is utalt arra a hasonlóságra, ami Gálfalvi Ozdi bevezetőjének és Bessenyei írásainak stílusa között felismerhető. Az újabb Bessenyei-kutatások során derült ki, hogy e párhuzam tartalmilag is elmélyíthető, ha nem is annyira Gálfalvi Ozdi és a magyar író, mint Muratori és Bessenyei között.¹⁹

Ezúttal csak a kiadást bevezető szövegnél, és a fordító személyénél maradva, az is megállapítható, hogy közte és Bessenyei között egyéb egyezések és párhuzamok is vannak. Így mindenek előtt figyelemre méltó, hogy mindkettőjük katolizált, elhagyva korábbi vallásukat. Az áttérés mindkettőjüknél ünnepélyes körülmények között, az uralkodó és fia jelenlétében zajlott le. Még fontosabb, hogy mindketten kiemelték – Muratori nyomán – a hit mellett a jócselekedetnek („jóságos tselekedetnek” nevezik mindketten) a fontosságát, a felebaráti szeretetről szóló „nagy parantsolat”-nak az alapvető jelentőségét. Gálfalvi Ozdi bevezetőjében azért is dicsérte Muratorit, mert az igazság mellett bátran ki mert állni. Kitért arra is, hogy sokan eretnekséggel vádolták és támadták a szerzőt, míg XIV. Benedek pápa 1753-ban felmentette őt ezen vádak alól. Arra is hivatkozott, hogy Migazzi érsek is oltalmába vette a megtámadott szerzőt.²⁰

A könyv magyar fordítója azt is megemlíttette, hogy Muratori másik nevezetes munkáját, amely az „Igaz ájtatosság”-ról szól, Olaszországban és Franciaországban szintén nagy örömmel fogadták. De tud e mű magyar nyelvű kiadásáról is:

„Ezen könyv, néhai nagy Méltóságú Koller Ignázt Veszprémi Püspök Ur ő Excellentiája Bölts Rendeléséből, Fő Tisztelendő Nagy Ignázt Kanonokja és a Kirá-

¹⁷ BESSENYEI György: *Idegen nyelvű munkák és fordítások 1773–1781*. Sajtó alá rend. KÓKAY György. Bp. 1991. 48–50.

¹⁸ Mária Terézia főleg férje, Franz Stephan von Lothringen hatására vonzódott a katolikus felvilágosodáshoz; a terjesztésre alkalmas, jó könyvek között megnevezte pl. Muratori *Die wahre Andacht des Christen* c. művét is. – MICHAUD, Claude: *Laudatio et carmen post mortem*. In: *Österreich in Europa der Aufklärung*. Bd. 2. Wien, 1985. 693–694.

¹⁹ KÓKAY György: *Bessenyei és Muratori*. In: *A szétszórt rendszer*. Tanulmányok Bessenyei György életművéről. Nyíregyháza, 1998. 36–43.

²⁰ „...Muratorius hírét még halhatatlanabbá teszi az, hogy ő az Igazság mellett, valahol kellett, bátron fel merte a száját tátani...” – Mégis sokan eretnekséggel vádolták: „...mihellyt a felyeb ditsért könyv kiadaték, mindgyárt azzal vádolák, hogy tévelygő és botránkozató dolgokkal tellyes volna; azért megtiltaték és Romába ama hozzá hasonlíthatalan bölcsességű, s örök emlékezetű XIV. Benedek szentséges Pápa parantsolatyából szoroson megvisgáltaték, minekutánna 1753. Boldog Asszony Havának 28. Napján ártatlannak ítéltessek, ismet felszabadíttaték.” – MURATORI: *A Nagy Parantsolatnak ... igaz magyarázatja*. Béts, 1776. Előljáró beszéd. (Gálfalvi Ozdi Ferencről.)

lyi Táblának érdemekkel tellyes Praelatussa szorgalmatossága által, született nyelvünkre fordítatott, s 1763. Egerben nap fényre is jött. Vajha annak olvasásában serenykednénk, hogy a por és moly valahogy meg ne eméssze.”²¹

A fordító bevezetőjének végén még azt a véleményt kárhooztatja és cáfolja, amely szerint Muratori munkáját csak tudósok olvashatják, a köznépek nem való. (E vélemény egyébként a korabeli cenzúrázási eljárásra emlékeztet, mert ott tettek bizonyos esetekben különbséget a művek elbírálásánál aszerint, hogy szélesebb olvasó-rétegek, vagy csak tudósok számára lehet hozzáférhető.) Gálfalvi Ozdi bevezetője így végződik:

„Végezetre sajnálom, hogy sokak éretlen vélekedésének, kik mindenkől kifogyván, s ezen Munkának szükségét és tsudálatos hasznait kételemnis megvallván, azzal állnak elő, (ők tudgyák, miért) hogy azt tsak a tudósok olvashatyák, helyet nem adhatok. Ugyanis olly világos tanuságokkal bővelkődik, hogy azokbol az Isten akaratyát, s maga kötelességét még a közNép is, mint egy tükörben láthatya.”

Már a fordító ezen soraiból is kitetszik, hogy a kortársak egy része még akkor is – XIV. Benedek pápa Muratorit igazoló megállapításai után –, és már akkor is – a hetvenes években, tehát jóval a jozefinista rendszer megvalósítása előtt – fenntartásokkal viseltetett a szerző iránt. Bizonyára ennek is köszönhető, hogy 1780 után olyan éles elhatárolódás következett be az olasz egyházi reformer műveivel és gondolataival szemben.

Pedig ez utóbb tárgyalt, a caritasról szóló munkája is teljes egészében Szent Pál és a kereszténység alapvető tanításait hangsúlyozza a szeretetnek a hit és a remény fölé emelésével. A „nagy” vagyis a főparancsolatból indul ki, de az isteni szeretetről szóló elmékedést másokra hagyja, ő csak a felebaráti szeretetről akar írni. Igaz, hogy „ez a két szeretet egyetlenegy jószágos tselekedet, mely szeretetnek neveztetik.” Ennek kell az emberek közti egyenlőtlenséget – a „szükség”-et és „szegénység”-et ellensúlyozni. Hangsúlyozza, hogy ez nem tanács, hanem parancsolat, mely Máté evangéliumából (XXII. 37–39.) is kitűnik. Muratori a legnagyobb és legfontosabb parancsolatnak a társadalmi vonatkozásait is vizsgálja a könyvében. Szembeállítja a felebaráti szeretetet az önzéssel, magunk rendetlen szeretetével, amit „a Világ kegyetlen úrának” nevez:

„A törvénytelenések, rágalmazások, irigységek, tolvajlások, gyilkosságok, boszszuállások, elnyomattatások, igazságtalanságok, törvénytelen monopóliumok, (azaz valakinek mások tilalmával engedett szabadság), több számtalan nyomorúságok és szegénységek seregével egyetemben, mind ennek a fának szép gyümölcsei.” A világi törvényeket önmagukban nem találja elégségesnek, mert azok „tsak azt tiltják, hogy ne ártsunk, de ritkán kötelezik a jócselekedeteket.”

Sokan megbotránkozhattak Muratori azon kijelentésénél, hogy az ájtatosságnál, imádságnál, böjtölésnél misehallgatásnál sokkal fontosabb felebarátaink lelki és testi szükségleteiben való segítség. A barokk pompa világában szokatlan óhaj volt

²¹ MURATORI: *i. m.* Előljáró beszéd.

az is, hogy a templomok szükségtelen díszei és a nekik juttatott ajándékok helyett a szegények megsegítését tartsuk előbbrevalónak: „Igen, méltó és érdemes a jámbor és hasznos papoknak adakozni, de nem a gazdagokat még inkább segíteni.”

Muratori műveinek – és köztük természetesen a hazai kiadásoknak – sokkal nagyobb hatása volt, mint azt eddig feltételezték. Nem csak „Barkóczytól Pyrkerig” és „Gálfalvi Ozditól a veszélyes prédikációkat tartó Verseggyig”,²² hanem sokkal szélesebb körben hatott. Többek között a magyar felvilágosodás nagy írójára, Bessenyei Györgyre és a piarista Révai Miklósról is. De a nagy olasz tudós műveinek népszerűsége és elterjedtsége a 18. század hatvanas éveitől a nyolcvanas évekig az egyházi szemináriumok és főiskolák hallgatói és tanárai körében, valamint gazdag jelenléte a korabeli hazai nagy könyvgyűjteményekben is arra vall, hogy Muratori munkássága viszonylag széles körben volt ismeretes.

3.

Muratori-művek a „liber graduális”-ok között

Muratori hazai ismertségének feltérképezése szempontjából nem elhanyagolható jelenség az sem, hogy a 18. századnak főként a hatvanas-hetvenes éveiben mily gyakran szerepeltek a magyarországi püspöki szemináriumok, egyetemek, akadémiák és szerzetesrendek ún. „liber graduális”-ai között Muratori művek. E sajátos kiadvány-típus egy terjesztésre vagy ajándékozásra szánt műből és a professzor előadásának téziseiből állt; a nyilvános viták alkalmából, a különböző tudományos fokozatok elnyerésére írt téziseket rendszerint hozzákötötték az illető könyvhöz.²³ Az alábbiakban közöljük az Országos Széchényi Könyvtár régi, ún. „müncheni”-katalógusa alapján e gyűjteménybe került ezen munkák leírását, a vizsgák helyének, elnökeinek és a graduátusok nevének felsorolásával.

1. *De recta hominis christiani devotione*. Buda, 1756.

A pálosok által közzétett első hazai Muratori kiadás a megjelenése után nyomban felbukkant a liber graduálisok között:

1. Buda, 1756:

Praesides: Josephus Vincze

Graduati: Michael Bollen, Franciscus Gaál

2. *Basilica Quinque-Ecclesiensis*, 1761:

Praesides: Kertiza [Máté Ferenc]

Nunkovits György

Graduati: Nunkovits [János], Gyurits [Mátyás]

Az előbbi mű magyar nyelvű kiadása is megtalálható volt már a kiadás évétől kezdve több szerzetesrend és püspöki szeminárium liber graduálisai között.

²² SZAUDER: *i. h.*

²³ *Magyarország bibliográfiája 1712–1860. V. Pótlások*. Szerk. KOMÁTHY Miklósné. Bp. 1971. 7.

II. *A keresztény embernek valóságos áhítatosságáról. Eger, 1763.*

1. *Convictus Aradiensis, Arad, 1763.*
Praeses: Szabó Anzelm
Graduati: Somodi Elek, Ollé Henrik
2. *Convictus Aradiensis, Arad, 1764.*
Praeses: Szabó Anzelm
Graduati: Fodor Döme, Kozma Irenaeus
3. *Monasterium Ord. S. Pauli de Pest, Pest, 1768.*
Praeses: Billisics Márton
Graduatus: Bálintffy Ágoston
4. *Schola Episcopati Agriensis*
Praesid: Szuhányi György
Graduatus: Mátyás János

A caritas-ról szóló mű latin nyelvű kiadásának ilyen jellegű felhasználásáról csak a hetvenes évek elejéről vannak adatok; mindkettő a nagyszombati egyetemről. A mű magyar fordításának hasonló alkalmazásáról viszont nincs tudomásunk.

III. *De charitate Christiana. Strigonii, 1763.*

1. *Universitas Tyrnaviensis, Nagyszombat, 1770.*
Praesid: Csapodi Lajos, Kenyeres József
Graduatus: Koczmár György
2. *Universitas Tyrnaviensis, Nagyszombat, 1770.*
Praesid: Csapodi Lajos, Kenyeres József
Graduatus: Kaszaniczki Ádám

A hazai liber graduálisok között szerepelnek olyan Muratori-kiadások is, amelyek nem jelentek meg magyarországi kiadásban. Ilyen volt a XIV. Benedek pápa levelezéséről szóló latin nyelvű apologetikus mű:

IV. *De naevis in religionem incurrentibus, sive apologia epistolae a Sanctissimo D. N. Benedicto XIV. Pontifice Maximo ad episcopum augustanum scriptae. Venetiis, 1760.*

1. *Seminarium Quinque-Ecclesiensis, Pécs é. n.*
Praesides: Kertiza Máté Ferenc
Nunkovits György
Graduatus: Perich János

A másik nem hazai kiadású Muratori-mű szintén a pécsi szeminárium vizsgáin szerepelt liber graduálisként:

V. *Vita humilis servi Dei Benedicti Jacobini propositi Varallensis. Venetiis, 1753.*

1. *Seminarium Quinque-Ecclesiensis, Pécs 1773.*
Praesides: Paulus Niczky
Graduatus: Antonius Kiss

E nyilván csak töredékes összeállítás, amely az Országos Széchényi Könyvtárba bekerült liber gradualisok alapján készült, Muratori munkáinak hazai elterjedtségén kívül azt is jelzi, hogy e divat az ötvenes évek derekától a hetvenes évekig tartott. Vagyis II. József trónralépéséig, aki a reformkatolicizmus eszméinek egy részét igyekezett beépíteni egyházpolitikájába. E joze-finista egyházpolitika azonban mégis sokkal inkább alapult a gallikanizmus államegyházi gyakorlatán és a Port Royal janzenista elvein mint Muratorinak az egyház alapvető tanítását és a pápát sohasem támadó, belső egyházi reformeszméin. Mivel ezen irányzatok nem csak eltéréseket tartalmaznak, hanem részben hasonlítanak is egymáshoz, sőt átfedések is voltak közöttük, a barokk katolicizmus hívei tudatosan vagy kellő distinkció hiányában, de öszszemosták ezen irányzatokat és Muratorit is felelőssé tették II. József állam-egyházi reformjaiért és a szerzetesrendek felszámolásáért. Műveinek az 1780-as évektől bekövetkezett háttérbe szorulása bizonyára ezzel függött össze.

Addig viszont mintegy negyedszázadon keresztül a teológusok körében nem kis népszerűségnek örvendtek a hazai és a külföldi Muratori-kiadások. Erre vall, hogy a nagyszombati egyetemen, a pécsi és az egri egyházmegyei szemináriumban valamint a pesti pálosok és az aradi piaristák körében folytatott vizsgák keretében egyaránt gyakran szerepeltek az ajándékozásra szánt liber gradualisok között az olasz egyházi reformer munkái.

4.

Muratori munkái könyvgyűjteményeinkben

A kiadásokon és a liber gradualisokon kívül mi sem mutatja jobban Antonio Muratori magyarországi ismertségét, mint műveinek jelenléte a korabeli nagy könyvgyűjteményekben. A korabeli könyvtári katalógusok bizonyítják, hogy a neves szerzőnek milyen sok munkája volt megtalálható a nagyobb egyházi és magánkönyvtárakban. Anélkül, hogy a korabeli nyomtatott és cédulakatalógusokat teljes egészében feldolgoztuk volna – noha ez csak megerősíthetné Muratori munkáinak hazai elterjedtségéről vallott nézetünket – elegendőnek látszik ezúttal csak néhány nagyobb gyűjteményre hivatkozni. Így pl. a református Ráday Gedeon könyvtárában nem kevesebb mint 13 műve volt meg, összesen 47 kötetben.²⁴ Közöttük volt Muratori első nagyobb méretű tudományos munkája, a négy kötetes *Anecdota latina, quae ex Ambrosionae bibliothecae codicibus nunc primum eruit, notis ac disquisitionibus auget L. A. Muratori*. (Milano, 1697–1713), amely Augustinus kortársának, nohai Szt. Pálnak a kiadatlan költeményeit tartalmazta. Megvolt a gyűjteményben Muratori többi híres forrás-gyűjteménye is, így pl. az 500 és 1500 között élt olasz írók életrajzi lexikona is,

²⁴ A Ráday Könyvtár cédulakatalógusa alapján.

a *Rerum italicarum scriptores ab anno aerae christianae 500 ad annum 1500. Tom 1–25.* (Milano, 1723–1751.) (E sorozat beszerzési körülményeit is ismerjük: 1762-ben Nagy Sámuel egy könyvaukción vásárolta meg Ráday számára.)²⁵ Továbbá az olasz középkori régiségeket hat kötetben feltáró nagy forrásgyűjtemény, az *Antiquitates Italicae medii aevi sive dissertationes de moribus, religione, regimine magistratibus, legibus, studiis literarum, artibus, lingua, militia, nummis, principibus, libertate, servitute, foederibus, aliisque faciem et mores italici populi referentibus post declinationem romani imperii ad annum usque MD: 1–6. tom.* Milano, 1738–1742.

A vallási művek közül szerepelt a könyvtárban Muratorinak az ünnepek számának csökkentését szorgalmazó munkája, a *Raccolta di scritture concernanti la diminuzione delle feste di precetto.* Lucca, 1748. De megvult Ráday tulajdonában az olasz szerzőnek még több olyan könyve is, amelyekben a katolikus egyház belső viszonyait bírálta, fellépett a laikus tudósok „nagykorúságá”-nak elismerése érdekében, elítélte a könyvcenzúrát, a barokkos ájtatossági formákat, a szentek kultuszának és a Mária-tiszteletnek a kinövéseit és határozottan szétválasztotta a dogmákat és az egyház egyéb tanítását. Ilyen tárgyú volt a *De ingeniorum moderatione in religionis negotio, ubi quae iura, quae frena futura sint homini christiano in inquirenda et tradenda veritate, ostenditur...* Venezia, 1741.

Ugyancsak szerepelt Ráday könyvtárában Muratori hasonló témájú munkája is, amelyben a tradicionális felfogással szemben elítélte és babonának nyilvánította az ún. vérrel megpecsételt fogadalmat, amelyet minden akadémiai fokozat elnyerésénél a jelöltnek le kellett tennie, Szűz Mária szeplőtlen fogantatása dogmájának elfogadásáról: *De supersitione vitanda, sive censura voti sanguinarii, in honorem immaculatae conceptionis deiparae emissi...* (Milano, 1742 és 1762.), és az ehhez írt későbbi toldalékok: *Epistolae sive Appendix ad librum Antonii Lampridii „De superstitione vitanda”, ubi votum sanguinarum recte oppugnatum, male propugnatum ostenditur.* Milano, 1743, 1763.

Muratori legelterjedtebb művei, amelyeket számos nyelvre lefordítottak, szintén megvultak Ráday Gedeon könyvtárában. A híres *Della carità cristiana...* (Modena, 1729.) c. művének az a latin nyelvű fordítása szerepelt a gyűjteményben, amely 1763-ban Esztergomban jelent meg a pálosok közreműködésével Andreas Fridericus Schupanzigh fordításában: *De charitate christiana, prout fertur in proximum tractatus moralis.* Strigonii, 1763. (Érdekes, hogy a mű 1776-ban Bécsben kiadott magyar nyelvű változata viszont nem szerepelt a gyűjteményben.)

A másik nagyjelentőségű Muratori-mű, amely a keresztény ájtatosságról szól, (*Della regolata divozione dei christiani.* Venezia, 1747.) szintén latin nyelven volt meg: *De recta hominis christiani devotione opus* Lamindi Pritanii ... Wien, 1774. (E műnek, mint láttuk, volt magyar nyelvű kiadása, amely Egerben 1763-ban és 1776-ban jelent meg, de ez sem volt meg Rádaynál.)

²⁵ SEGESVÁRY Viktor: *A Ráday-könyvtár.* Bp. 1992. 121, 167.

Muratori legjelentősebb műveinek megléte a Ráday Gyűjteményben – ismerve azt, hogy e könyvtár egyszersmind fontos kulturális központ is volt – azt mutatja, hogy a gyűjteményét számos korabeli magyar író (pl. Kazinczy, Batsányi, Révai) és értelmiségi előtt is megnyitó főur ahhoz is hozzájárult, hogy az olasz tudós műveinek ismerete szélesebb körben is elterjedjen.

A kutatás előtt megnyíló 18. századi magyángyűjtemények sorában a legjelentősebb Széchényi Ferenc hungarika könyvtára volt. A nemzeti könyvtár céljaira felajánlott gyűjtemény legelső katalógusai tanúsága szerint – Muratorinak a magyar fordításban megjelent illetve a Magyarország területén latin nyelven kiadott művei voltak meg a könyvtárban. Az 1799-i soproni katalógus²⁶ a *Della regolata divozione* 1763-i egri magyar nyelvű fordítását tartalmazta.

Az 1803-ban Pozsonyban kiadott újabb katalógusban, amely már a nemzeti könyvtár katalógusa címen jelent meg, (*Catalogus Bibliothecae Hungaricae Nationalis Széchényianae Tom. I. Supplementa I. A–Z.*), megtalálható már Muratori másik főművének, a *Della carità cristiana* 1763. évi pozsonyi latin nyelvű kiadása is: *De charitate christiana prout fertur in proximum tractatus moralis ex Italico sermone in Latinum versus* ab. And. Fried. Schupanzigh. Strigonii, 1763. (390.)

És természetesen megvolt – a nemzeti könyvtár gyűjtőkörének megfelelően – az előbbi mű magyar fordítása is, amely 1776-ban jelent meg Bécsben Gálfalvi Ozdi Ferenc fordításában: *A nagy parantsolatnak tudniillik a felebaráti szeretetnek igaz Magyarázattya*. Fordította Gálfalvi Ozdi Ferenc, az erd. udv. Cancellár. protocollistája. Béts, 1776. (390.)

Az OSzK-ban jelenleg jóval több Muratori-mű 18. századi kiadása található. Ezek jó része bizonyára már a századforduló táján kerülhetett a gyűjteménybe, részben az ún. „liber graduálisok” részeként, amelyek azután ajándék vagy hagyaték formában jutottak el a könyvtárhoz.

Az olasz egyházi reformer művei más könyvtárakba is bekerültek. Teleki Sámuel gróf, aki Marosvásárhelyen 1802-ben, tehát nagyjából Széchényi Ferenc gróffal egyidőben nyitotta meg gazdag gyűjteményét a nyilvánosság előtt, katalógusának tanúsága szerint szintén számos kötet Muratori-művel rendelkezett.²⁷ Megvolt könyvtárában az olasz szerző egyik legrégebb tudományos munkájának legelső kiadása az *Anecdota graeca*, quae ex mss. codicibus nunc primum eruit, latio donat, notis et disquisitionibus auget L. A. Muratori, Padua, 1709. Miként Rádaynál, megvolt a Teleki-tékában is a régi olasz írók 25 kötetes életrajzi lexikona: *Rerum italicarum scriptores...* Milano, 1729–1751. Hasonlóképpen szerepelt a gyűjteményben Itália nagy, 6 kötetes középkori forrás-gyűjteménye is; az *Antiquitates Italicae mediū aevi...* Milano, 1738–1742. 1–6 tom., valamint a *Novus thesaurus veterum inscriptionum* 1–6 tom. Mediolani, 1739–1743. című hatkötetes forrás-gyűjtemény.

²⁶ *Catalogus bibliothecae hungaricae Francisci com. Széchényi*. Tom. II. Pars 2. Sopronii, 1799.

²⁷ *Bibliotheca Samuelis S. R. Com. Teleki de Szék*. Pars I. Vienna, 1796.

A forrásgyűjtemények és a kézikönyvek sorát Muratori: *Annali d'Italia dal principio dell'era cristiana...* c. művének német fordítása zárta le: *Geschichte von Italien nach Ordnung der Jahre vom Anfange der christlichen Zeitrechnung...* Bd. 1–4. Leipzig, 1745.

Végül megvolt a Teleki-gyűjteményben Muratorinak egy posztumusz műve is, amely a szerzetesek képzésével kapcsolatos javaslatait tartalmazta: *Epistola paraenetica ad superiores religiosorum, eorumque professores et lectores pro emendatione studiorum monasticorum*. Vindobonae, 1765.

Vagyis Teleki Sámuel gyűjteményének gyarapítója elsősorban Muratori nagy forrásgyűjteményeinek a beszerzésére törekedett, ellentétben Rádayval, aki ezek mellett súlyt helyezett a leghíresebb egyházi reformtörekvéseit is tartalmazó munkák megszerzésére is.

Folytathatnánk – ha teljességre kívánnánk törekedni – a 18. századi nagy hazai könyvtárakban található Muratori-művek számbavételét. Az Akadémiai Könyvtárban – amelynek eredete, mint ismeretes, szintén a 18. századra nyúlik vissza – bőven található az olasz tudós különböző kiadású, köztük magyar nyelven megjelent munkái. Jelenleg 14 Muratori-mű található a gyűjteményben a 18. század második feléből. De az Egyetemi Könyvtárban is gazdagon vannak képviselve az olasz egyházi reformer művei. Ez annál is inkább érthető, hiszen a II. József által feloszlott szerzetesrendek könyvállománya is jórészt ide került. A magyarországi egyházmegyei és püspöki, de a megmaradt szerzetesi könyvtárak is – miként katalógusaik is bizonyítják – gazdagok voltak Muratori-művekben. Ennek részletes feltérképezésére a tervezett nagyszabású egyháztörténeti kutatások során bizonyára sor kerül.

5.

Muratoriról Bél Mátyás még a neves olasz tudós életében, 1745-ben nem csak tudomást szerzett, hanem a magyarországi kutatás elé példaképül is állította tudományszervező munkáját és nagyszabású gyűjteményes munkáit, amikkel – miként írta – méltán „gloriatür Italia”.²⁸ Az ötvenes évektől kezdve azután – mint láttuk – a pálosok kezdeményezése után a reformok irányában akkor még nyitottabb főpapok támogatásával a legnépszerűbb munkái hazánkban is megjelentek. Az olasz tudós többi műve is ismert és népszerű lehetett az egyháziak körében: ezt bizonyították a papi szemináriumok vizsgáin szereplő ajándék könyvek között található Muratori-művek. Ugyanerre vall az olasz szerzőnek az egyházi könyvtárakban található nagyszámú könyve is, amelyek közül nagyon

²⁸ „...Profecto enim facile fuerit, ex editis partim, partim ineditis adhuc Scriptoribus, in primis, si plures Viri eruditi, et rerum et linguarum Hungariae, experientes ac probe gnari, in laborum societatem coiverint, collectionem istius modi, vel ipsi Muratorianae, qua iure quodam suo, gloriatür Italia, aemulam, concinnare.” – SCHWANDTNER, Johann G. v.: *Scriptores Rerum Hungaricarum*. Bécs, 1746. I. 1. XVIII.

sok megvolt főúri könyvtárainkban is, tekintet nélkül a könyvtárlajdonos felekezeti hovatartozására.

Mindez alátámasztja, hogy a korabeli írók, szerzetesek és más értelmiségiek hozzájuthattak Muratori munkáihoz, amelyeket részben magyarul, latinul és más nyelveken olvashattak és gondolatait, reformeszméit magukévá teheték. Muratori ugyan a kereszténység alapelveit, a felebaráti szeretetet, a külsőségek helyett egy elmélyült, de a tevékeny, jócselekedetek elsőbbségére épülő vallásosságot hirdetett, amelynek tengelyébe a Főparancsolatot és az Evangéliumot állította, mégis számos olyan eszmét is hirdetett, amelyek hasonlítottak a felvilágosultak – különösen az általa tanulmányozott Descartes, Locke, Grotius, Hobbes és Pufendorf eszméihez; az utóbbiak esetében főként a természetjog egyetemes érvényesítésével. Ez magyarázza meg, hogy a hazai barokk korszak végén, az új eszmék iránt tájékozódó magyar egyházi és világi értelmiség egyes képviselői oly szívesen fogadták a hagyományokból táplálkozó de az új, felvilágosult eszmék iránt is nyitott Muratori gondolatait, amelyek – éppen a tolerancia hangsúlyozása miatt – rokonszenvesek lehettek valamennyi felekezet követője számára.

GYÖRGY KÓKAY

Muratori et la Hongrie

La diffusion des oeuvres de Muratori en Hongrie au XVIIIe siècle

La recherche scientifique italienne et récemment la recherche allemande aussi s'occupèrent d'une manière approfondie de Lodovico Antonio Muratori, fondateur du catholicisme réformé italien et savant éminent de son époque. En Hongrie, bien que son influence fût considérable sur la vie spirituelle et ecclésiastique à la fin du XVIIIe siècle, on ne s'occupa de lui que sporadiquement. L'auteur de la présente étude qui s'occupe de l'influence de Muratori en Hongrie au XVIIIe siècle, rend compte, dans le cadre de cette étude, surtout des éditions contemporaines de Muratori de langue hongroise et de langue latine publiées en Hongrie, et il analyse l'arrière-plan de la publication de ces oeuvres. Les oeuvres de Muratori étaient très répandues en Hongrie aux années 60 et 70 du XVIIIe siècle. Les preuves en sont les publications en grand nombre de Muratori dans le cadre des soidisants „libri graduales” qui furent donnés en cadeau à l'occasion des examens d'université et de séminaire ecclésiastique. A la suite, l'étude démontre que maints ouvrages de ce savant illustre étaient trouvables au XVIIIe siècle dans le stock des grandes collections de livres séculaires et ecclésiastiques du pays. Le culte de Muratori déclinait en Hongrie par suite de la politique ecclésiastique de l'empereur Joseph II qui visait à créer l'Église-État. Les chefs de l'Église et les conservateurs ultra firent responsable Muratori – d'ailleurs sans fondement – pour la politique gallicaniste du souverain. En effet, les réformes de Muratori coïncidaient, comme cela fut reconnu plus tard même par le pape Benoît XIV, avec les principes fondamentaux de la foi catholique et avec l'enseignement de l'Évangile.

PAPP JÚLIA

A francia forradalom és Napóleon korának művészete a korabeli hazai sajtó tükrében

A szakirodalom a 19. század közepétől meginduló hazai tudományos művészettörténet-írás forrásaiként,¹ előfutárai között² illetve előtörténete részeként³ tartja számon a felvilágosodás- és reformkori sajtóirodalom képzőművészeti vonatkozású hír- és ismeretanyagát.⁴

Ennek a kiterjedt és szerteágazó forrásnak a kutatása és feldolgozása több irányban haladhat. A sajtóban fellelhető lexikális adatbázis néhány területen – pl. egyes kismesterekre, műkereskedőkre, vagy az ideiglenes ceremoniális építményekre vonatkozóan – alapvető és alkalmanként egyedüli forrást jelent a kutatás számára. A forrásanyag művelődéstörténeti szempontú vizsgálata átfogó képet ad a korabeli művelődési anyag, a művészeti ismeretek jellegéről és terjedelméről. A művészetszociológiai megközelítés lehetővé teszi a művészeti intézményrendszer – múzeumok, műkereskedelem, művészeti oktatás, nyilvános művészeti pályázatok – kialakulásának és fejlődésének, a reprezentációban bekövetkezett változásoknak – pl. a

¹ ZÁDOR Anna: *A magyar művészettudomány történetének vázlata 1945-ig.* = A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1951. Bp. 1952. 9–40.

² MAROSI Ernő: *Das romantische Zeitalter der ungarischen Kunstgeschichteschreibung.* = *Annales Univ. Budapestiensis de Rolando Eötvös nom. Sectio Hist.* 1965. 43–79.

³ *Die ungarische Kunstgeschichte und die Wiener Schule.* Szerk.: MAROSI Ernő. Collegium Hungaricum, Wien, Sept. 1983.

⁴ A vonatkozó forrásanyag tudományos feldolgozásának eredményeiről és hiányosságairól l.: PAPP Júlia: *Képzőművészeti ismeretek és a „művészettörténeti gondolkodás” kezdetei Sándor István írásaiban.* = MKSz 1989. 4. sz., 355–356, és PAPP Júlia: *Művészeti ismeretek gróf Sándor István (1750–1815) írásaiban.* Bp. 1992. 12. A korabeli sajtó-, topográfia-, útirajz-, és esztétikai irodalom művészettörténeti vonatkozású forrásanyaga kutatásának fontosságáról l.: ZÁDOR Anna: *A felvilágosodás korának művészete.* = Művészettörténeti Értesítő 1976. 4. sz., 281–292., ZÁDOR Anna: *Arts et Lumières.* In: *Les Lumières en Hongrie, en Europe Centrale et en Europe Oriental.* Actes du Troisième Colloque de Mátrafüred. Bp. 1977. 223–236., *Művészet és felvilágosodás.* Szerk. ZÁDOR Anna és SZABOLCSI Hedvig. Bp. 1978. – ebben különösen: ZÁDOR Anna: *A felvilágosodás kori művészet kutatásának kérdése.* 7–26., amely a korszak művészetével foglalkozó feldolgozások részletes bibliográfiáját is adja, *Művészet Magyarországon 1780–1830.* (Katalógus) Szerk. GALAVICS Géza. Bp. 1980., *Ars Hungarica* 1981. 2. sz., GARAS Klára: *Művész és megrendelő, közönség és kritika. Változások a 18. század második felének művészeti életében.* Akadémiai székfoglaló. Bp. 1987., FRIED István: *Képzőművészeti látás és kultúra Magyarországon a 19. század elején.* = *Ars Hungarica* 1989. 2. sz. 147–156.

polgári ceremónia megerősödése – és a megváltozott természet- és történetiszemléleten alapuló új művészetfogalomnak a vizsgálatát. A tudománytörténeti kutatás a korabeli művészetelméleti vitákról, (pl. klasszicizmus és romantika, másolás és eredetiségelv, „ideál” és „reál” harca) a műkritika fejlődéséről, a művészettörténet egyes tudományos módszereinek korai alkalmazásairól kap képet.

A forrásanyag kutatása – az információhordozó sajátosságaiból következően – speciális forráskritikát igényel. A sajtóirodalom vizsgálatánál⁵ – éppúgy, mint pl. a középkori krónikák esetében – szükséges a korabeli társadalmi és politikai helyzetből következő öntudatlan vagy szándékos torzítások, aktualizálások, tendenciózusságok szociálpszichológiai elemzése, különösen azokban az esetekben, amikor a művészeti vonatkozású hírek politikai kontextusba ágyazódnak be. A jelen dolgozatban elemzett időszakra⁶ fokozottan érvényes ez a megállapítás. A forradalom alatt és után előállt szélsőséges politikai és katonai helyzet – elsősorban Franciaországban – olyan felfokozott legitimációs kényszereket hozott létre, amelyek kielégítésére a változó politikai vezetések gyakran fordultak a művészeti propaganda erőteljes bevetéséhez.⁷

A francia forradalom művészete

A feudális hagyományokra épülő központosított monarchia eszmerendszerének fokozatos kiürülése a 18. század végén radikálisan fejeződik be. A francia forradalom⁸ sokkja és Napóleonnak a forradalmi lendületet meglovagló expan-

⁵ A történeti és sajtótörténeti érdekű feldolgozások közül l.: KÖPECZI Béla: *A „filozófusok” felelőseke a forradalomért? A korabeli magyar sajtó véleménye.* In: *Magyarok és franciák XIV. Lajostól a francia forradalomig.* Bp. 1985. 419–477., POÓR János: *A francia forradalom és a magyarországi közvélemény.* In: *A francia forradalomról – 200 év múltán.* Szerk. VADÁSZ Sándor Bp. 1990. 73–87., MÁRKUS Rozália: *Német nyelvű hírlapjaink és a francia forradalom.* A Pressburger Zeitung, az Ungarische Staats- und Gelehrte Nachrichten és a Wiener Zeitung összevetése. = MKsz 1994. 4. sz. 376–388. – A külföldiek közül l.: *Französische Revolution und deutsche Öffentlichkeit. Wandlungen in Presse und Alltagskultur am Ende des achtzehnten Jahrhunderts.* (Hrsg. von Holger BÖNING.) München, 1992.

⁶ A korabeli hazai újságokban számos, a francia forradalommal és Napóleonnal kapcsolatos művészeti vonatkozású hírt találunk. A francia forradalom és Napóleon korának művészetéről l.: *The Age of Revolution. French Painting 1774–1830.* Art Institut Detroit, The Metropolitan Museum of Art, New York, 1975. (De David à Delacroix. Grand Palais, Paris 1974/75), MARKOW, Walter: *Grand Empire. Virtue and Vice in the Napoleonic Era.* Leipzig, 1990. A korszak művészetével foglalkozó kiterjedt irodalmat l.: GREENHALGH, Michael: *Was ist Klassizismus? (Über Stil und Tradition.)* Zürich, München, 1990. 95. jegyzet és HONOUR, Hugh: *Klasszicizmus.* Bp. 1991. 193–196., TELESKO, Werner: *Napoleon Bonaparte. Der „moderne Held” und die bildende Kunst (1799–1815).* Wien, 1998.

⁷ Az osztrák birodalmon kívüli külföldi vonatkozású hírek esetében számolnunk kell azzal is, hogy ezeket a hazai sajtó alkalmanként többszörös áttételeken keresztül kapta meg – a forradalmakkal, felkelésekkel kapcsolatos híreket pl. szinte kizárólag a bécsi hivatalos lapból, a Wiener Zeitungból vehette át. *A magyar sajtó története. I. 1705–1848.* Szerk.: KÓKAY György. Bp. 1979. 121.

⁸ A francia forradalom számbavehetetlenül bőséges irodalmából l. az újabbak közül: FURET, Francois: *A francia forradalom története. 1770–1815.* Bp. 1996. c. egyetemi tankönyvet.

zív uralmi törekvései véget vetettek annak az európai illúzióknak, hogy a felvilágosult abszolútizmus uralkodói bölcs rendeleteikkel képesek biztosítani a társadalom és a gazdaság békés átalakulását. 1793-ban Rheimsben egy nemzeti „kommisszárius” az egybegyűlt tömeg előtt összetörte azt a „szent olajas edényt” amelyből korábban a francia királyokat kenték fel. (BMMer 1793. 858.)⁹ A szimbolikus aktust követő örömujjongás éppúgy az isteni jogú abszolút monarchia intézményrendszerével és ideológiájával való látványos szakítást jelképezte, mint az, amelyik XVI. Lajos levágott fejének felmutatásakor hangzott fel.¹⁰

Az Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának ama korszakos kitétele, mely a szuverenitást a király helyett a nemzet kezébe helyezi,¹¹ a szuverenitást jelképező szimbólumok változását is magával hozta. 1790-ben a Mars mezőn rendezett ünnepségen¹² a 25 láb magas oltár mellett még a királyi pár trónusa is helyet kapott, a nap emlékére veretett pénzeken azonban már az új szimbólumok, a Haza Oltára, a Franciaországot megtestesítő, kezében kardot tartó alak, a „Köz-Bóldogság’ Képe” és az Igazság Napja volt látható. (HMNT 1790. III. 127, 181.)

A hazai sajtó számos példát sorol fel a legyőzött ancien regime világi és vallási jelképeinek, a régi épületeknek, festményeknek, szobroknak, kegytárgyaknak spontán, illetve szervezett megsemmisítésére. A legfontosabb szempontok, amelyek ezeket a cselekedeteket a forradalmi Franciaországban motiválták, kimutathatóak az itthoni hírekben is.

A pusztítások egy része mögött a korabeli tudósító a forradalmi vezetést szorongató valóságos gazdasági, pénzügyi szükségszerűségeket fedezett fel. A feudális egyházi reprezentáció eltörlésével foglalkozó írás nemcsak azt említi meg, hogy a

„Convent egy időtől fogva az arany és ezüst edényeknek, Képeknek, Szenteknek, Angyaloknak és mindenféle templomi tzifraságoknak, letévé, vagy gondviselő helyévé, vagy ennél is igazabban, ragadozó barlangjává változott által...”

hanem azt is, hogy a ládákba, zsákokba rakott kincseket a pénzverdékbe küldik át. (BMMer 1793. 985–988.)

⁹ Az újságok és folyóiratok rövidítését l. a tanulmány végén.

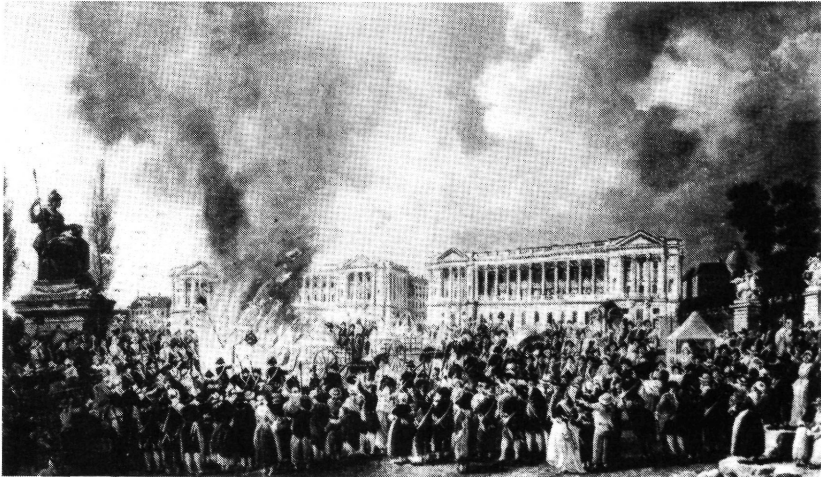
¹⁰ A roueni polgárok – olvashatjuk néhány évvel a forradalom kitörése előtt – mivel a városban sétáló király visszaéljenze az öt ünneplő népet – elhatározták, hogy „...egygy oszlopképet emelnek fel, melyly XVIIedik Lajost ... az égre emeltt kezekkel fogja elő adni ...”. (PMH 1786. 600.)

¹¹ „3.) A’ Nemzetben vagyon tulajdonképpen a’ fundamentuma minden Felsőségnek (Souveraineté). Semmi test vagy magános személy nem gyakorolhat más hatalmat, hanem tsak a’ melly nyilvánosságosan attól (a’ Nemzettől) származik.” Az „Ember’ és Polgár’ Jussainak előadását”, oly módon, „a’ mint maga a’ Nemzet’ Gyűlése által meg állíttattak, ’s a’ királynak eleibe fognak terjesztetni”, a hazai sajtó is ismertette. (HMNT 1791. II. 263.)

¹² Az ünnepség színhelyét előkészítő éjszakai földmunkákban – olvashatjuk a kortárs újságíró, Louis Sebastien Mercier beszámolójában – Párizs egész népe lelkesen segített. „Ebben az időben még nem folyt vér; a forradalom szerelmét nem szennyezte gyilkosság, az energiák vidáman feszültek...” MERCIER, Louis Sebastien: *A forradalmi Páris*. Összeválogatta, fordította, valamint bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta: KÜRTI Pál. Bp. 1942. 91.

Utalást találunk arra az eleinte spontánul terjedő, később rendeletileg rögzített egyház- és vallásellenességre is, amely a több évszázados ideológiai kötöttségek elementáris erejű visszahatásaként jelentkezett a tömegeknél: A „komisszáriusok” összeszedték a templomi ékességeket, kincseket, harangokat, „mivel már nintsen rájuk szükség”: az emberek nem járnak többé templomba. (BMMer 1793. 860.)¹³

A politikai helyzet radikalizálódásával – a monarchia megdöntése, a köztársaság kikiáltása, illetve XVI. Lajos kivégzése után – az események szervezett formát öltnek. A bukott rendszer tárgyi emlékeinek nyilvános, gyakran reprezentatív keretek között történő megsemmisítése a forradalmi propaganda része, a feudális eszme-rendszer felett aratott győzelem kifejezése volt. A Nemzetgyűlés törvénybe hozta a régi címerek, „emlékeztetők” lerontását, a St. Denis-i apátságból kiszóratta a francia királyok sírjait. (MK 1793. II. 316.) Az augusztus 10-i „Szövetség-ünnepen” a királyi és nemesi méltóságok liliumos zászlóval letakart jelképeit a Forradalom terén, a Szabadság szobra előtt elégették. (BMMer 1793. 549–550.)

*A francia egység ünnepén a Forradalom terén, a mai Place de la Concorde-on elégetik a zsarnokság szimbólumait 1793. augusztus 10-én.
(Demachy festménye, Musée Carnavalet, Paris)*

¹³ „A vallástalanság gyorsan terjedt; a tömeg feszítővasat és kalapácsot ragadott a kegytárgyak ellen, amik előtt hat hónapja még térdet hajtott. Könnyű volt meggyőzni arról, hogy a templomokat raktárakká kell átalakítani, a kelyhekből és a keresztekéből pénzt, az aranyozott rácsokból ágyúgolyót s a rézangyalokból ágyút kell öntení. A plebsz azt képzelte, hogy a nemzeti szuverenitás kikiáltása után reászallt minden hatalom, mindeneknek ő parancsol és senkinek sem köteles engedelmességni.” MERCIER: *i. m.* 96. Ezeknek a rombolásoknak az első időkben gyakran volt vidám népünnepély jellege: „... féktelen jókedv és harsány kacaj kísérte a hadjáratot a vallás és a művészet legszentebb megnyilatkozásai ellen. De ekkor még nem a fanatizmus dühe fütötte a rombolást, hanem derű és ironia, a szaturnáliák jókedve.” MERCIER: *i. m.* 97.

A régi rendszer jelképeinek fizikai megsemmisítése az új képi szimbólumrendszer része lett. A konvent „dékrétálta”, hogy IV. Henrik szobra helyett

„egy Collossális nagy álló kép készítették, a’ mely a’ Frantzia népet ábrázolván, a’ maga lábai alatt a’ Vallásnak és Királyságnak öszve omlott maradványait tagadja.”

A Világosság, a Természet, az Igazság, az Erő és a Bátorság jeleivel ékesített szobor kezében „egy buzogánt tart, mellyel az Oltárokat és Trónusokat törí öszve.” (BMMer 1793. 1003.)¹⁴

A múlttal, s a múlt jelképeivel való szakítás azonban egyszerre félelmetes ürességet teremtett. S bár az ideológia és a képi világ látszólag radikálisan megváltozott, az új reprezentációs- és szimbólumrendszerben,¹⁵ illetve a forradalom politikai felépítményében az elpusztított abszolútizmus megalomániás totalitás-igénye¹⁶ továbbélt.

A váltakozó kormányok az új szimbólumrendszernek a köztereken, a középületekben és az ünnepségeken történő agresszív elterjesztésére törekuszenek. A köztársasági erényekkel, a kezében trikolórt, illetve az Emberi Jogok okmányát tartó Szabadságszoborral, a Szabadság, Egyenlőség, Testvériség szimbolikus alakjaival díszített Haza Oltárát állították fel minden ünnepélyes alkalomkor, (BMMer 1794. II. 803, 975–977.) a Konvent felékesítésekor, a Bonaparténak adott direktóriumi kihallgatásokkor, a forradalom neves államférfiainak, hadvezéreinek – például Hoche generálisnak (BMMer 1797. II. 1261–1263.) – temetésekor. A Notre Dame-ban rendezett Ész ünnepén a „...szabadságnak képe emelkedett fel az óltárra, a Filozofia pedig egy nap sugárokkal körül vétetett tronusa helyheztetett.” (MK 1793. II. 300–301.) Egy párizsi színháznak nem „...Kupidókból állanak már többé ... ékességei,

¹⁴ A Saint-Denis-i templom főoltárának, illetve az egykori királyszobroknak a maradványait használták fel a forradalom mártírjai emlékművének elkészítésekor. WESCHER, Paul: *Kunstraub unter Napoleon*. Berlin, 1976. 30. A forradalmi tömeg felszabadította magát ezeknek a tárgyakkal a több évszázados szellemi hagyományokban gyökerező mágikus hatalma, szakrális ereje, vonzása alól is – ez magyarázhatja a templomi ereklyék alkalmankénti durva, blaszfémikus, sokkoló megszenteltetését. HARTEN, Hans-Christian: *Transformation und Utopie des Raums in der Französischen Revolution*. Von der Zerstörung der Königsstatuen zur republikanischen Idealstadt. Braunschweig, 1994. 51. Egy katona – olvashatjuk Mercier beszámolójában is – a Notre Dame-ról ledöntött „valamelyik felismerhetetlen király arcába rondít.” MERCIER: *i. m.* 94.

¹⁵ A felvilágosult abszolútizmus idején a ceremóniális rendszerben bekövetkező programszerű egyszerűsödés után a francia forradalom alatt és az azt követő időszakokban a reprezentáció szerepe újra felértékelődött. Mind a forradalomnak, mind a hatalmat erőszakkal megszerző Napóleonnak, mind pedig a korábbi csorbákat csak nagy nehézségek árán kiköszörülő Szent Szövetségnek, illetve a hazájába idegen fegyverek támogatásával visszatérő francia restaurációs rezsimnek fokozottan szüksége volt legitimációja nyilvános megerősítésére.

¹⁶ Az érdekegyeztetésen és a társadalmi konfliktusok kiegyenlítésén munkálkodó angol parlamentarizmussal ellentétben a népszuverenitást és általános népakaratot kifejező francia Nemzetgyűlés egy totális hatalom és akarat létrehozására, s egy új, szent abszolútum (a demokrácia és a köztársaság) megerősítésére törekedett. HARTEN: *i. m.* 9.

hanem szabadságot ábrázoló festésekből.” (BMH 1794. II. 143.) Egy Marsmezei ünnepségen „a’ Szabadság’ képe, egy Kúbusonn ülve nagy formában ki-ábrázolva” volt. (BMH 1796. I. 193.)

Alkalmanként a régi motívumkészlet elemei is feltűnnek az új keretek között. A forradalom idején pl. a Szabadság-jelkép férfi megfelelője a lernai hidrát legyőző Herkules volt: a diadalmas francia nép megszemélyesítője. Az 1793. évi „Szövet-ség-ünnep”-en egy hegy tetején álló „nagy Colossális Herkules” által „a’ Frantzia nép vala ki-ábrázolotva. A’ Hegy alóll egy motsárból egy más figura jött ki, ... a’ melly figura Herkulesnek néki menvén, meg akarta bontani a’ Markában lévő veszső tsomót, de a’ Frantzia népet ábrázoló Herkules ötett agyon ütötte.”¹⁷ (BMMer 1793. 550) Antik istenekként, félistenekként (Apolló, Jupiter vagy éppen Herkules) ábrázolták a korábbi századokban az abszolútizmus uralkodóit.¹⁸

Az állami felügyelet alá vont és totális propagandaeszközként bevett képzőművészet felendelése a politikai aspirációknak – mely a forradalom, illetve Napóleon korát egyaránt jellemzi – az új hatalmak esztétikai rendszerét is az abszolútizmusával rokonítja.¹⁹ Az ünnepségek, illetve az új hadiigényruhák tervezésére a legkitűnőbb művészeket és tudósokat kérték fel. (PZ 1795. 1033–1034.) A római akadémia elnöke, a Convent „Praesessévé” választott (BMMer 1794. I. 124.) híres festő, David tervezte meg a Legfelsőbb Lény, illetve a Toulon bevételének tiszteletére rendezett ünnepségek fényes külsőségeit, (PZ 1794. 637–638, BMMer 1794. I. 86–88.) és az új, díszes konzuli egyenruhát. (BMH 1800. I. 123.) A közjóra ügyelő bizottság 30 cikkelyben adta elő a Szabadságot, a köztársasági éreynyeket, az Igazságot, a „Közboldogságot” stb. ábrázoló szobrok felállítására vonatkozó javaslatait. (BMMer 1794. I. 789.) Belügyminiszteri dekrétumban ismertetik az amiens-i békekötés, illetve az istentiszteletről hozott törvény megünneplésére készítenő érmek, szobrok, festmények beküldésének határidejét, a földíjak összegét. (OPZ 1802. 460.) A Konvent tervbe vette a Luxemburg palota kertjének Franciaországot ábrázoló „térképpé” változtatását. (BMMer 1794. I. 185.)

A forradalom átmentette az abszolútizmus szakralitását és ereklyekultuszát²⁰ is. Istent a Természettel, a Legfőbb Lénnel, az Ésszel és a Szabadsággal cserélték

¹⁷ Az Értelem ünnepén rendezett körmenetben egy kocsin „...löttyedt díszlet szikla tetején egy Herkulesnek öltözött operai táncos idomtalan karton-husángot lóbált, mintha agyon akarna csapni mindent, ami nem jakobinus.” MERCIER: *i. m.* 102.

¹⁸ Herkulesként és Atlaszként ünnepelte a Habsburg birodalom a törökök felett győzelmet arató Savoyai Jenőt is. „Mars Hadi Isten képében” láthatta magát „le-ábrázolva” keszthelyi látogatásakor Károly főherceg. (HT 1807. 375.)

¹⁹ A képzőművészet és a társadalmi felépítmény közötti közvetlen kapcsolat kérdését érinti a párizsi tudományos akadémia egyik pályakérdése: „A’ Festésnek mitsoda bé folyó ereje vólt, egy szabad Nép erköltseire ’s igazgatására; és lehet még ezentúl.” (BMH 1797. I. 263.)

²⁰ A „rettenetes Marat” tiszteletére a nyilvános tereken „templomot, diadalívet, mauzóleumot emeltek... A Carrousel-téren hódolati gúla állt; benn mellszobra, fürdőkádja, hálósípkája és konyhalámpája látható.” MERCIER: *i. m.* 102. A járókelőknek – olvashatjuk ugyanitt – térdre kellett borulniuk a Szabadság istenének szobra, a „bálvány” előtt. 1793 novemberében egy nyilvános ünnepségen a résztvevők „eltáncolták Marat apotheózisát...” Uo. 99.

*Az Értelme oltárra emelése a Notre Dame-ban 1793. november 10-én.
(Ismeretlen német mester rézmetszete, Bibliothèque Nationale, Paris)*

*A néphatalom Jupiter képében lesújt villámaival az arisztokráciára.
(Joseph Chinard, 1791, Musée Carnavalet, Paris)*

fel. A templomokban a szentek szobrai helyére a forradalom hőseinek – például Marat-nak – állóképeit helyezték. (BMMer 1793. 985–988.)²¹ A Sorbonne-t az Ész templomává (MK 1794. I. 151.) alakították át, s a Konvent tervbe vette az Egyenlőség Templomának felépítését is. (BMMer 1794. I. 732.) A ceremóniális események szimbolikus centrumát gyakran a természeti tárgyakkal – virágokkal, leveles ágakkal – díszített új oltárok, illetve a kultikus térbe bevonuló Természet ábrázolásai jelentették. A Notre Dame-ban egy színtársulat által „celebrált” Értelmem ünnepén a Szabadság Istenét egy színésznő személyesítette meg:

„Imhol vagyon (úgy mond) a’ mi Istenségünknek képe; a’ mely nem valami hideg képzelgető jel, nem a’ *Mesterségnek* munkája, hanem a’ *Természetnek* remeke.” (BMMer 1793. 1001.)²²

Olvashatunk a forradalmat elítélő műalkotásokról is. A forradalom-ellenes gúnyrajzok, karikatúrák ismertetése mellett (BMH 1800. I. 36–37.) több lap beszámolt arról az éremről, amelyet európai városokban – Bécsben, Berlinben – adtak ki XVI. Lajos kivégzése emlékére. Az emlékpénzen látható nőalak a búsuló Franciaországot jelenítette meg, míg a lába elé szórt, széjjeltört korona és királyi jogar azt jelképezi, „hogy törvéntelenül tétetett semmivé a’ Királyi hatalom.” (BMMer 1793. 127–128, BMH 1793. III. 735–736.) A forradalom áldozatait gyászoló fekete legyezők mellett olyanokat is készítettek Párizsban, amelyekre a királyt ábrázoló forradalmi assignatákat festettek. Némelyik legyező behajtvá liliomot – azaz a királyság jelképét – illetve XVIII. Lajost és feleségét ábrázolja. (MK 1796. II. 225–226.)²³

A „Párisi Épületek’ Revolutziójáról” című cikk szerzője a Bastille lerombolását Jeruzsáleméhez hasonlítja. A St. Genoveva templom közepe beomlott a forradalom alatti építészek kontár munkája miatt, s egy francia képviselő szerint a Pantheon is „tsúfja, és botránkoztató-tárgya leszsz a’ mi Architecturánk-

²¹ Rousseau-nak köztéri szobrot állítanak, mellképét pedig a Nemzeti Konvent palotájában, Marat képe alatt helyezik el. (BMMer 1793. 949.) Voltaire szobrát – mely „Hudon munkái közül a’ leg jobbak közzé számláltathatik” – a régi színházból átviszik a Tudományok Nemzeti Intézetébe. (MK 1796. II. 227.)

²² Az 1793. évi „Szövetség-ünnep”-en a küldöttek a Bastille-nál „egy természetet ábrázoló álló képnek mejjéből ki-folyó vízből” ittak. (BMMer 1793. 550.)

²³ „Kezdetben voltak az ellenforradalmi talizmánok. Piciny Bourbon-liliomokkal telehitt legyezők; titkos rugóra nyíló szelencék a királyság tiltott jelképeivel.” MERCIER: *i. m.* 112. Eme sajátos műfajok európai virágzásával az uralkodókról, illetve a nyilvános állami ceremóniákról készített népszerűsítő ábrázolások a legszorosabban vett hétköznapiakba, az állandóan változó, efemer divat területére is bevonultak. A korona 1790-es hazahozatalakor és közszemlére tételekor, illetve II. Lipót pozsonyi koronázásakor az eseményeket és a királyi családot ábrázoló legyezők kerültek itthon is forgalomba. MAROS Donka: „Kivánnya, akarják é hogy a’ klenódiumokat tartó vasas láda fel nyitasson...” *Adalékok a 18. századi efemer műfajokhoz.* = Művészettörténeti Értesítő 1994. 1–2. sz. 83. A „visszanyert” korona képe díszítette 1790-ben Budán egy nemzeti díszbe öltözött lovas tarsolyát. KAZINCZY Ferenc: *Az én életem.* Összegyűjtötte, szerkesztette: SZILÁGYI Ferenc. Bp. 1987. 146. Egy hazai kereskedő József nádor és felesége arcképével díszített napernyőket és lámpákat kínált eladásra. (MK 1800. I. 103–104.)

nak; bizonyítani fogja az, a' mi orvosolhatatlan változóságunkat, és mindenkori tséltársaságunkat". (BMH 1797. I. 43., BMMer 1796. II. 1239–1330.)

1817-ben egy párizsi képviselő a Bourbon palota homlokzatát díszítő, a forradalom alatt készült relief szétrombolását követelte. A forradalom – véli – nemcsak az intézményekben, de a művészetekben is változást hozott. A bitorló hatalom emlékeinek megsemmisítése azért is szükséges, mert allegorikus jellegük miatt nincs történeti karakterük, s az utókor nem fogja tudni értelmezni őket. A reliefen látható 22 láb magas atletikus nőalak például a forradalom szörnyű korszakának emlékműveit díszítő Szabadság-alakokkal mutat hasonlóságot, de – mint a rossz műveket magyarázó, melléért „Loi” szó mutatja – valójában a Törvényt jelképezi. A képviselő javasolata szerint – amelyet a parlament is elfogadott – a gipszből készült basrelief főalakja helyett az alkotmánylevelet adományozó, trónján ülő királyt, illetve a Művészet, a Béke és a Kereskedés alakjait kellene megformálni. (PZ 1817. 260–261.)

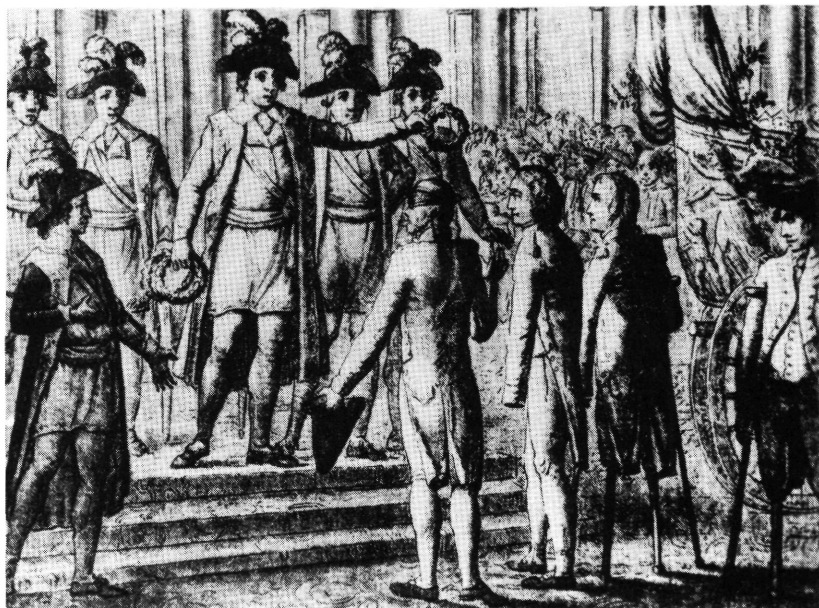
A francia művészeti élet statisztikai ismertetésére vállalkozó későbbi tudósítás viszont azt hangsúlyozza, hogy a forradalom alatt a tudományok és művészetek eszközeiben, intézményeiben nem romlás, hanem növekedés következett be. A szépmesterségekben „újabb nagy Intézetek támadtak, nagy Kép-galériák szaporodtak, 's ezen Mesterségek most is hathatósan serkentetnek, 's gyámoltatnak.” (HM 1822. II. 385–389.)

Napóleon korának művészete

Ahogy Napóleon politikai pályafutásában a forradalom eredményeinek átvételével párhuzamosan megfigyelhetőek a forradalom „lezárására” irányuló törekvések, ez az ambivalens folyamat a művészeti hírekben is nyomon követhető. A forradalom eseményeinek és eredményeinek megünneplése és a művészetek által való megörökítése Napóleon uralomra jutásának első szakaszában még az állami propaganda része volt.

Lucien Bonaparte, az új belügyminiszter az Invalidusok templomát kívánja az állami ünnepek színhelyévé tenni. A tervek szerint az új Győzelmi templomot a forradalom kiemelkedő vezéreinek szobraival, s a köztársaság győzelmeit ábrázoló alkotásokkal díszítenék. (MK 1800. I. 126–127.) A belügyminiszter az „Egység napja”, azaz július 14-e megünneplésére új rendelkezéseket hozott. (BMH 1800. II. 86–88.) A forradalmi francia hadsereg dicsőségét szándékozik megörökíteni a művészek számára kiírt nyilvános pályázattal is: „12 ezer livrát érő érdempénzt (medállit) tett fel jutalmul” a szíriai Názáretnél történt ütközet lefestésére, melynek során 300 vitéz francia 3000 lovas törököt vert vissza. (BMH 1801. I. 537.) A köztársaság évfordulóján a Louvre termeiben művészeti és ipari kiállítást rendeztek. (OPZ 1802. 1008–1009.)²⁴

²⁴ A francia hadsereg győzelmeinek tiszteletére kívánta emeltetni a császár azt az emlékművet is, amellyel kapcsolatban 1807-ben a belügyminiszternek írt. Levelében hangsúlyozza, hogy az antik „tempel” formájú építménynek mindazt felül kell haladnia, amit az újkori építészet létrehozott – még a

A köztársaság kikiáltásának ünnepén kitüntetik a háborúban megsebesült katonákat. (1799) (Ismeretlen mester rézmetszete, Bibliothèque Nationale, Paris)

A köztársaság diadalát hirdeti – legalábbis címében – az „egész Európában el híresedett Dávid Kép-író”-nak egyik Napóleont ábrázoló portréja, amelyet

„nem lehet a' Képárosoknál meg szerezni, hanem egyenesen Dávidnál kell magát íranta jelenteni, a' ki ilyen tzim alatt tett felőle tudósítást: *Le Triomphe de la Republique françoise* (a' fr. *Respublica Győzedelme.*)”. (BMH 1800. II. 768.)

Napoleon uralkodása alatt a hatalom külső és belső bizonytalansága felfokozott legitimációs kényszert eredményezett. Erőszakkal szerzett egyeduralkodói hatalmát mind a royalista ellenzék, mind a külvilág jelentős része illegitimnek tartotta, vagy csak fogcsikorgatva és ideiglenesen ismerte el. A francia társadalom különböző rétegeinek elvárásai is eltérőek voltak vele szemben. Hogy megfeleljen ezeknek az elvárásoknak, Bonaparténak a legkülönfélébb szerepeket kellett vállalnia. A felvilágosodás eszmerendszerének örököse és a polgári forradalom továbbvivője, az új polgári jogrendszert megteremtő bölcs törvényhozó, a katoli-

---

Notre Dame-ot, és a római Szent Péter templomot is. Az amfiteátrumszerű, márványból, gránitból és vasból építendő, 3–6 millió frank költségvetésű emlékműben helyeznék el a berlini quadrigát. Az épület szobrászati díszítésének is márványból kell lennie, s nem szabad olyan kisszerű dolgokat elhelyezni benne, mint amelyek a párizsi kereskedőfeleségek ebédlöiben láthatók. (GB 1826. II. 793–796.)

kus vallásgyakorlat helyreállítója²⁵ éppúgy volt, mint bátor és kemény katona, legyőzhetetlen világhódító, az ókori római császárok örökébe lépő erőskezű imperátor stb. Mostantól – idézi Roland Mortier Madame de Staël 1800-ban megjelenő írását – „annak, aki hatékonyan akarja segíteni a világosság fejlődését, egyesítenie kell magában – miként a régieknek – a katonai, a törvényhozói és a filozófusi hivatást.” „Valószínűleg nem nagyon kellett volna erőltetni, hogy kimondja annak a nevét, aki birtokában volt mindeme képességeknek” – véli Mortier.²⁶

A napóleoni művészeti propaganda igyekezett a legteljesebb mértékben kihasználni azokat a lehetőségeket – a metszetforgalomnak a korábbiakhoz képest nagyságrendekkel történő megnövekedése, a műalkotások rendszeres nyilvános bemutatását lehetővé tévő új intézményi keret (szalon, éves kiállítások, műkereskedelmi hálózat) kialakulása stb. – amelyek a 18. század folyamán új távlatokat nyitottak a „műfaj” előtt.²⁷ Számos, Napóleon cselekedeteit bemutató festményről készült metszet, s „ipari méretekben” állítottak elő – elsősorban Canova munkái nyomán – mellszobrokat a császárról.²⁸ Franciaországot és Európa megszállt részét a legkülönbélebb műfajú és jellegű Napóleon-ábrázolások árasztják el.

A Bonaparte-kultusz hivatalos képzőművészeti megjelenítésére a hazai sajtó számos példát hoz. A szépművészetekre ügyelő párizsi társaság így köszöntötte az első konzult:

„A' Mesterségek tsak békesség idején díszlenek 's virágoznak. Téged tart Európa békessége szerzőjének. Te ápolgattad a' mesterségeket a' háború folyása alatt; Te búzditottad az elkedvetlenedett mesterembereket, és el nem tsüggedtek: Te fogod őket a' békesség helyre álván boldogítani, 's a' hazának hasznos mesterségeket virágoztatni. Nem háládatlanok a' mesterségek: halhatatlanná teszik azok jóltevőjüket, 's a' t.” (BMH 1801. II. 573.)

Konkrét példát is találunk Napóleon tetteinek ily módon történő „halhatatlanná tételére”:

²⁵ Az emberek csodálattal beszélnek Dávidnak a pápáról festett, tökéletes hasonlóságú portréjáról, melyet Napóleon a szentatyának szándékozik ajándékozni. (OPZ 1805. 336.)

²⁶ MORTIER, Roland: *Az európai felvilágosodás fényei és árnyai*. Bp. 1983. 131. A napóleoni rendszer – írja Antal Frigyes is – „...a racionalista abszolutizmus, a katonai diktatúra, a polgári kormányzás és a liberális törvényhozás keveréke volt, az arisztokratikus udvari hagyományok fel-támasztásával; művészete hasonlóan komplex volt, sőt változtatta is a jellegét a rendszer egymást követő szakaszaiban.” ANTAL Frigyes: *Stílustörténet – kortörténet*. Bp. 1979. 28.

²⁷ A képzőművészeti propaganda lehetőségeit a korabeli sajtó is felismerte: a pozsonyi békekötés alkalmából készített párizsi emlékpénzket ismertető tudósító hangsúlyozza, hogy ily „nevezetes Békességet mitsoda történetek okoztak légyen, pusztá szóval is előadhatnánk ugyan: de, hogy nemtsak az előbbi esetek, hanem az ő következtetései is mintegy tükrörben láttassanak, úgy reményltem, hogy Érdemes Olvasóim ezt a' Mesterség munkáiban nagyobb figyelmetességgel fogják nézni.” (HT 1806. 177.)

²⁸ HONOUR: *i. m.* 167. Napóleon a sevres-i porcelángyárba küldte az őt ábrázoló, az orosz cártól kapott márvány mellszobrot, hogy porcelán másolatokat készítsenek róla. (HT 1807. II. 244.)

„Denon²⁹ a' Párisi Múzeumnak Előljárója már Varsóba érkezett. Talán azon környékeket nézi meg, mellyeket Napoleon jeles tetteivel híressékké tett. Hihető, hogy a' Mesterségek által is örökösíteni fogják azon történeteket. A' Képirók, Pénzmetzők újabb foglalatosságokat nyerne.” (HT 1807. II. 100.)

A törvényhozó gyűlésben a belügyminiszter lelkesen sorolta fel a Napóleon uralkodása alatti párizsi építkezéseket, s megemlítette, hogy a „ritka mesterségek iskolája azon dolgozik, hogy a' jelen való Országlószék alatt történő nevezetességeket, márványkőre és vászonra ábrázolván, emlékezetbe helyeztesse.” (MK 1807. III. 360.)³⁰

Számos, az első konzul, illetve a császár tetteit bemutató emlékeztető jelet, szobrot, reliefet,³¹ festményt és metszetet készítettek városok és tartományok, köztintzmények, polgári közösségek és magánszemélyek. Egy párizsi polgár annak emlékére veretett érmet, hogy az előző évi Napóleon elleni merénylet sikertelen volt. (BMH 1801. I. 214.) A torinói szobrász-akadémia igazgatója kifaragtatta az első konzul szobrát, (BMH 1802. I. 11.) a luccai köztársaság tanácsa pedig márványoszlopot készíttetett Bonaparténak. (BMH 1803. 163.) Egy antwerpeni festő Napóleon feleségének egy olyan képet festett ajándékba, amelyen Bonaparte a tengerparton ül, s földgömbjén a viharfellegekkel borított Angliát szemléli. (MK 1803. II. 688.) A boulogne-i sereg által tervezett emlékoszlop mellett (MK 1804. IV. 713.) a genovai tengerpartra Napóleon látogatására felépíteni szándékozott Dicsőség templomról, illetve korinthuszi oszlopokkal díszített győzelmi kapuról olvashatunk. (MK 1805. II. 714.) A Napóleon tiszteletére építtetett, fehér márvány korinthuszi oszlopokkal díszített milánói diadalívnek a császár dicsőséges tetteit ábrázoló reliefjeit a legügyesebb helyi szobrászok készítették. (OPZ 1812. 186–187.)

A Bonapartéval kapcsolatos hazai művészeti hírekben megfigyelhető propagandisztikus tendenciák közül kettő rajzolódik ki élesebb körvonalakkal. Az egyik „ideálkép” a polgári forradalom fiát, a republikánus ideológia örökösét, a

²⁹ Dominique Vivant Denon francia művész, kritikus, művészetbarát, Napóleon alatt a francia múzeumok főigazgatója volt. Tevékeny részt vállalt – mint látni fogjuk – az egyiptomi hadjárat során feltárt régészeti emlékekről szóló, több kötetes illusztrált feldolgozás szerkesztésében és kiadásában. Hosszabb cikket olvashatunk életéről és tevékenységéről: (GB 1825. II. 650–653, 657–659.) Munkásságát ismerteti: WESCHER: *i. m.* 88. és 122–131.

³⁰ Denon egy képsorozatot rendelt az udvari festőktől, mely az uralkodó személyes erényeit és fejedelmi kiválóságát hangsúlyozó jeleneteket elevenít meg. HONOUR: *i. m.* 163. Napóleon saját maga bízta meg Davidot, a forradalom egykori festőjét, hogy „több nagyméretű képet fessen császári pályafutásának jelentős, ünnepélyes eseményeiről.” ANTAL: *i. m.* 29.

³¹ BOYER, Ferdinand: *Napoleon et les monuments à sa gloire en France et en Italie (1804–1815)*. = *Revue de l'Institut Napoleon* (66.) 1958. 21–25., HUBERT, Gerard: *Les sculpteurs italiens en France sous la Revolution, l'Empire et la Restauration 1790–1830*. Paris, 1964, Uő.: *La sculpture dans l'Italie napoléonienne*. Paris, 1964.

katonai erények tisztelőjét,³² a viselkedésében és öltözködésében egyaránt puritán, kemény katonát jeleníti meg.

Ezek a jellemvonások erőteljes hangsúlyt kapnak a Napóleonnól megjelentetett egykorú magyar nyelvű önálló kiadványokban is. Napóleon – aki a „czifrálkodásra való hajlandóságot nem igen szíveli”³³ – nemcsak nemességével, hősiességével és igazságosságával, hanem „...együgyű ’s erőltetés nélkül való külseje által gerjeszt tiszteletet.”³⁴ Napóleon szerénységét kiemeli Nagy Pál 1808-ban megjelent munkája is: „Pompás Vezéri öltözetektől környékeztetve, ő még is igen köz öltözetet választ...”³⁵

Néhány korai sajtóhír az első konzul egyeduralkodói törekvéseinek és reprezentációs igényeinek visszafogottságáról tudósítva szerénységét és bölcsességét hangsúlyozza. Bonaparte nemcsak azért nem vett meg egy eladásra kínált díszes órát, melyen „...minden ütközetei és győzedelmei gyönyörűen elő vagynak adva...”, mert drágállotta, hanem azért sem, mert „úgymond az ő győzedelmeinek és ütközeteinek ki ábrázolása, meg sérti az ő Respublikai modestiáját.” (BMH 1801. II. 396–397.)³⁶ Bár később rendszeresítette, először – mivel túl költségesnek találta – elutasította a „Revoluzionális szemfényvesztő külsőségeknél elmés ki-gondolója, az a ’... híres festő David” (BMH 1800. I. 123.) által tervezett új, díszes konzuli egyenruhát.

Isabey Napóleont ábrázoló festményén a hősi póz helyett a „tsendes lélek, a’ nagy dolgokról való gondolkodás, és a’ pompa nélkül való méltóság” jelentkezik, (BMH 1801. II. 143.) s Canovának a Törvényhozó Tanácsban felállított „ritka szépségű” szobra sem hősként, hanem bölcs törvényhozóként, jobbában a polgári törvénykönyvvel ábrázolta a császárt. (MK 1806. II. 396.)³⁷

³² A tudósító kiemeli, hogy Napóleon a francia hadsereg tiszteletére építendő emlékműről a belügyminiszterhez küldött levelét egy hadjárat alatt, a friedlandi csatára történő felkészülés közben írta. (GB 1826. II. 793.) Az első konzul számára átalakított St. Cloudi kastély előterét Napóleon tábornokainak büsztjei díszítették. (OPZ 1803. 1175–1177.)

³³ *Bonaparte Napoleon’ a’ Francia Köztársaság’ első Konzuljának élete ’s tulajdonsági.* Pesten, Hartleben Konrád Adolf Könyvárosnál a’ Váci utcában. 1804. 73–74. Ezt a füzetet megelőzte az ugyancsak Konrad Hartleben kiadásában, 1802-ben, Budán megjelent, *Bonaparténak, a’ Frantzia Respublika első Konzuljának élete, és külső ’s belső megismerhető jeleinek leírása* című, 107 oldalas, hasonló tartalmú munka.

³⁴ *I. m.* 1804. 69.

³⁵ (NAGY Pál): *Napoleon’ frantzia birodalom’ tsászáranak, ’s Olasz Ország’ királyjának élete ’s tulajdonsági. Születésétől a’ tiltsiti békekességig.* Pesten, 1808. Hartleben. 213. Napvilágot látott a korban Napóleon és Mária Lujza esküvőjére két magyar költemény is. „Felséges tsászári és királyi himen. (Költemény)” Buda 1810. és Kazinczy Ferenc: „A nagyság’ és szépség’ diadalma. Napoleonnak ’s Lujzának mennyegzőjőknél.” Sárospatak 1810.

³⁶ Igaz, 1802-ben már nem tiltakozik az ellen, hogy lyoni látogatásokat egy külön e célra készített, hadi győzelmeit ábrázoló székbe üljön a Városházán. (BMH 1802. I. 121.)

³⁷ Sok portréfestő hízeleggetett természetesen ábrázolásával az első konzulnak: egy párizsi hír szerint Napóleon egyáltalán nem olyan, mint a róla készült képeken: „Sok, fáin, ’s a’ metző és festő mesterségnek nagy betsületire való réz metzéseken úgy szemléljük őtet; mint egy nagy és erős embert, a’ kinek tüzes szemei, és egészen ifju tekintete vagyon” (BMH 1801. I. 438), s felesége portréi sem hasonlítanak a modellre.

A másik – az előzővel ellentétes, bár ahhoz hasonlóan erőteljes vonulat – a legyőzhetetlen hadvezér, illetve megkérdőjelezhetetlen és korlátlan hatalmú uralkodó ideálképeinek kialakítása volt. A cél elérése érdekében a művészek a barokk apoteózis ábrázolásához, illetve az abszolutizmusnak az uralkodót antik istenként vagy hőroszként ábrázoló képzőművészeti hagyományához fordultak vissza.

Milánónak nem lesz párja – olvashatjuk a város vezetése által megrendelt Bonaparte-szobron dolgozó Canováról tudósító hírben – „ha, a' világon legnagyobb Hadi vezérnek, a' jelenvaló századnak leg híresebb Képfaragója által készített, ki faragott képével fog bírni.” (BMH 1801. I. 567.)

A barokk művészet szimbólum- és allegóriakészletéből merítenek Canovának a császárt Farnese Herkulesként, illetve kezében földgolyót tartó uralkodóként ábrázoló szobrai. (MK 1804. I. 234, II. 767.) Egyértelmű allegóriaként jelenik meg a mitológiai motívum a Párizs városa által az új feleségnek, Mária Lujzának ajándékozott toalettkészleten is. A „kimondhatatlanul szép” együttes nagy tükre, „körül áll Márs és Minerva, kiket Hymen öszve kapszol. Két felül a' Frantzia, és Austriai Czimerek látszanak.” (HKT 1810. II. 164–165.) Appianinak a milánói királyi palota mennyezetére festett, allegorikus alakokkal díszített freskója Jupiternek, de valójában inkább Napóleonnak „Istenítését adja elő.” (HKT 1810. I. 97–98, PZ 1810. 107.)

Néhány hírben a két tendencia keveredésével találkozunk. Canovának Párizsban készített Napóleon-portréjáról azt mondják

„a' hozzá értők, hogy ez a' képe Bonaparténak olly jól van találva, hogy az egy *apotheosissal* vetekedik. Úgy van az első konzul ezen képe ki faragva, hogy abból életének legnevezetesebb szempillantásai tetszenek ki, nevezetesen... méjj gondolkozása, a' közönséges emberekre való tekintése...” (BMH 1802. 785–786.)

A reprezentációs igények visszafogottságát, ugyanakkor Bonaparte – bár hangsúlyozottan egy köztársaságban érvényesített – vezetői szerepét említik az első konzul számára átalakított St. Cloud-i kastélyról tudósító beszámolók.

Itt „...nem lehet... olyan Ásiai készültekre találni, mellyek a' gazdagsággal való vissza élés munkái, hanem lehet olly szépséget szemlélni, melly méltó a' Frantzia ízléshez, és egy nagy Respublika Fejéhez.” (BMH 1802. II. 404, 752–753, OPZ 1802. 1212–1214, OPZ 1803. 1175–1177.)

A pazar berendezésű, Leonardo és Raffaello festményei nyomán készült, XVI. Lajos korából származó gobelinekkel, díszes sèvres-i porcelánvázákkal, antik szobrokkal díszített pompás kastély leírása ugyanakkor azt sugallja, hogy „lakója” számára már „törvényes” uralkodóvá válása előtt fontos volt a forradalom előtti királyok fényűző környezetének átvétele. Hatalma legitimációját szolgálja ez is, éppúgy, mint a monarchikus külsőségek későbbi látványos át-emelése, a koronázás, vagy az osztrák királlyánnal kötött házasság.

Napóleon személye és politikai, illetve katonai tevékenysége a karikatúristáknak is kedvelt témája volt. (NKU 1799. 522.) Egy londoni rajz úgy ábrázolta

az első konzult, hogy bár az egyiptomi francia sereg kötelekkel igyekszik visszatartani, Napóleon egy víziló hátán az éj leple alatt – miközben Nelson admirális a parton mulat – elsuhan Szicília mellett. (BMH 1799. II. 832.) Egy svájci „festésen” Bonaparte óriásként a wallisi tartományon áll, s hadikesztyűt vet Helvéciára. (BMH 1802. II. 838.) Több rajzzal „a’ nyughatatlan elméjük, az Amiensi Békesség’ Anglia részéről megerősített tikkelyeit akarják nevettségessé tenni.” (BMH 1802. II. 44.)

A császár bukása után a Napóleonnól készült köztéri szobrok egy részére pusztulás várt. Jelképesnek tekinthetjük, hogy párizsi bronzszobrából IV. Henrik lovas szobrát készítették el. (GB 1814. II. 767, 1818. II. 607–608, 640.) Az allegorikus ábrázolásokkal díszített, „Doriai formájú”, Vendôme-téri győzelmi oszlop³⁸ (HKT 1810. II. 148.) tetején álló bronz Napóleon-szobrot Moszkvába fogják szállítani, hogy ott győzelmi jelként ágyúkra állítsák. „Azon ágyúból állítandó emlék oszlopnak képe már rézre metszve minden Képarosoknál megtalálhatik.” (HKT 1814. II. 15.)

Egy anekdotaszerű történetben egy híres szobrász – valószínűleg Canova – épp akkor lett kész a Napóleont ábrázoló nagyszerű alkotásával, amikor a császár csillaga lehanyatlott, ezért műtermében fátyollal le kellett takarnia az elkészült művet. (HM 1820. II. 95.)

Számos emlékpénzt vertek Európának Napóleon utalma alól való felszabadulása alkalmából. (PZ 1814. 1140–1141.)

Napóleon bukása után korábbi mecénási tevékenységét is bírálat érte. A legyőzői által kiadott proklamáció hangsúlyozta, hogy Bonaparte cifra és költséges építkezéseinek idején a francia nép fázott és éhezett. (MK 1814. I. 190.)

A művészeti élet hírei

A 18–19. század fordulóján – a politikai és a hadi helyzet változásával párhuzamosan – kiemelt figyelmet kap a hazai sajtóban Franciaország „műgyűjtői”³⁹ tevékenysége.

A forradalmi, illetve napóleoni Franciaország lázas műkincsszerző akcióiban, amelyek során tervszerűen rabolták ki a megszállt területeket, nemcsak az ókori

³⁸ JANSSENS, J.: *La colonne de Vendôme à 150 ans.* = *La revue des deux mondes* 1961. I. 308–317.

³⁹ A kérdéskörrel l.: WESCHER: *i. m.*, amely kimerítő bibliográfiát is ad. A 18. századi régészeti kutatásoknak – mindenekelőtt Herkulaneum és Pompeji felfedezésének – illetve az angolok által, valamint a napóleoni hadjáratok alatt összegyűjtött antik művészeti leleteknek az európai klasszicista művészetre gyakorolt hatásáról l. ZÁDOR Anna: *Klasszicizmus és romantika.* Bp. 1976. PÁL József: *A neoklasszicizmus poétikája.* Bp. 1988, 11–12, 80–90. Napóleon műtárgyszerző akcióiról és a „régészeti klasszicizmusról” l. WITTKOP: *i. m.* 1968. 225–226, és 276–284. *Paris–Rome–Athènes. Le voyage en Grèce des architectes français aux XIXe et XXe siècles.* École nationale supérieure des Beaux-Arts. Paris, 1984. 25–38. Kiállítási katalógus, irodalommal., PÁL József: *i. m.* 1988. 11–14. Az antik emlékek gyűjtéséről – elsősorban Angliára vonatkozóan – GREENHALGH: *i. m.* 1990. 20–23., a kérdés irodalmáról l. a 70–80. jegyzetét.

római birodalom példájának ösztönző ereje mutatható ki. A szemléleti változás – amely a korábbi időszakok művészeti emlékeit már nem a legyőzött feudalizmust jelképező elpusztítandó tárgyakként, hanem a nemzet nyilvánossága számára megőrzendő esztétikai, művészi és történeti értéként fogta fel – korábbi, elszórt jelentkezések után 1794-ben hivatalos elismerést kap a francia művészetpolitikában. David vezetésével művészeti bizottság alakul, amelynek hatáskörébe tartozik a műemlékvédelem és a múzeumszervezés is.

A régebbi korok műremekeinek megbecsülése a napóleoni rezsim számára ugyanakkor a presztízsnövelés eszköze is volt. Bonaparte a leghíresebb, unikális jellegű mesterművek – a magyar sajtóban is hírértékűvé vált – személyes használatával egyfajta kulturális legitimációt igyekezett biztosítani magának: „műértése” egy sorba, egy rangra emelte a kifinomult ízlésű, a művészetekhez értő régi uralkodókkal és arisztokratákkal. Az Itáliából elhozott festmények közül – olvashatjuk – a legszebbekkel hat-hat hónapig a szobáját díszítette, majd visszaküldte őket „a közönséges képes házba. Leg először ama híres Festőnek Raphaelnek halhatatlan munkáit viteti magához.” (BMH 1801. II. 206.)

A forradalmi Franciaország katonai előretörését az újságok tanúsága szerint a legtöbb országban – leginkább Itáliában – a műkincsek gyors, pánikszerű elrejtése, időnként elkótyavetyélése előzte meg.⁴⁰ Sikerült elmenekíteni a franciák elől a világszerte híres düsseldorfi képgaléria értékeit, (BMMer 1796. II. 803.) s a Lorettet elfoglaló francia katonák is „csak” egymilliót érő drágaságot találtak a híres zárandokhelyen, „mert a’ kintseknek legnagyobb része egynehány nappal az előtt ládákra rakatott, és a’ *Lorettó*bann vólt kevés számú katonaság által jó időben el szállítattott.” (BMH 1797. I. 311.)⁴¹ A lorettói kápolnából „szerentséssenn el szállított kintsek”-ről az újság néhány számmal később részletesen beszámolt. A 20 darab, gyémántokkal kirakott aranylámpából, szent edényekből, III. Henrik francia király felesége által 1588-ban a templomnak ajándékozott, drágakövekkel, gyémántokkal díszített aranycsillagból, a gyermek XIV. Lajost ábrázoló aranyszobrocskából stb. álló lorettói kincs legnagyobb részét Bonaparte nem tudta megszerezni, mert – mint a francia lapok írják – a kincs a többi templomok drágaságaihoz hasonlóan „...el enyészett a’ Státus’ haszna nélkül; füstbe ment minden a’ mi Revolutzionistáinknak lángoló kezeikből.” (BMH 1797. I. 316–317.)

Az itáliai műkincseknek a francia csapatok elől való menekítésében az angolok is segítettek. A római régi „kéz-mívek’ betsülői” tudják, hogy

⁴⁰ Hangsúlyozni kell ugyanakkor azt is, hogy a műkincsek elszállításáról tudósító hírekkel már a francia forradalom kitörése előtt találkozunk. Róma – olvashatjuk 1787-ben – fokozatosan elveszíti nagyszerű műremekeit, melyek oly sok idegent vonzottak a városba. A toszkánai nagyherceg sok emléket Firenzébe szállíttatott és elkótyavetyéltetett, a nápolyi király pedig számos műremeket, köztük a híres Farnese Herkulest Nápolyba vitette, s tervbe vette a Farnese Bika átvitelét is. (PZ 1787. 59. sz. o. n., MK 1787. 495.)

⁴¹ A témával foglalkozik még: BMMer 1796. II. 801.

„sokkal tartoznak ... Anglus Admirális Nelsonnak, az említett remekeknél meg-
tarthatásáért, melyeknek ugyan sok másaikat (kópiáikat) ragadoztak el a' mai
Gothusok (a' Fr-ák): de az eredetieknek (originálisoknak) ugyan csak nagy részét el
nem vihették. Háládatosságul, egy emlékeztető oszlop állítódik fel Nelson tiszteleté-
re...” (BMH 1800. I. 165.)

Az angolok sem jártak azonban mindig sikerrel: bár a „Medicea Vénust, és
más válogatott írott 's faragott képeket és Oszlopokat” hajókkal Pizából Pa-
lermóba szállították – „Róma ki pótolhatatlan kárt vallott, a' maga mestersé-
ges remekeinek el vesztese által; mellyet még jövendőben is keservesen fog
érezni.” (BMH 1801. I. 251.) A belvederei Apollóhoz és más híres műkin-
csekhez hasonlóan a Medici Vénusz sem kerülhette el sokáig sorsát. Párizsba
szállítása alkalmából emlékpénzt vertek a francia fővárosban. (MK 1802. II.
824, 1803. I. 320.)

A menekítési kísérletek ellenére felbecsülhetetlen értékű műkincs került a
megszálló csapatok birtokába. 1796-ban Bonaparte festőket és szobrászokat
küldött Itáliába, hogy minél szakértőbben rabolhassák ki a művészet tárháza-
it. (BMH 1796. I. 765–766.) A francia seregek Róma felé „sietésének” egyik
oka az – véli a tudósító – „hogy azokat a' drága ritka Régiségeket, a' Clemen-
tinum Múzeumot, a' Vaticana Bibliothékát, és az ott található nagy számú
Festéseket felprédálhassák”. (BMMer 1796. II. 799.) A franciák a pápa gyűj-
teményéből száz szobrot és festményt választottak ki maguknak, s összeceo-
magolták a környékbeli templomok legszebb festményeit is. (BMMer 1796.
II. 835–836.)

„A' Frantziáknak a' Mesterségek' ritka műveihez való különös szerelme” cí-
mű hosszabb írás kifejti, hogy néhány korábbi nagylelkű győztes sereggel
szemben a francia csapatok az elfoglalt országok műremekeihez való „jussokat
a' leg szorossabb értelem szerént” gyakorolják. Párizsba kerültek a legszebb
belgiumi és hollandiai festmények, a Rajnán-túli német fejedelmek rezidenciái-
nak kincsei, a legértékesebb lombardiai, pármái, modenai képek. (BMMer
1796. II. 801–803.) A pesti német újság felsorolja azokat a természeti és művé-
szeti ritkaságokat, amelyeket Arles-ből szándékoznak Párizsba vinni. Az álla-
tok, növények, gépek stb. mellett márvány, alabástrom, gránit emlékek, közép-
kori és újabb rézmetszetek, régi pénzek, nagy mesterek rajzai és festményei,
büsztök, egyiptomi, római és görög szobrok stb. gyarapítják majd a párizsi
nemzeti gyűjteményeket. (NKU 1798. 45–46.)

Részletes beszámolókat olvashatunk arról a nagyszabású, az antik triumfusok
hagyományait átvevő párizsi győzelmi menetéről, amelyen 1798. Thermidor 9-
én az Itáliából elhurcolt műremekeket mutatták be. A szekerek előtt feliratok
tájékoztatták az érdeklődőket a rajtuk lévő kincsekről. A két első szekéren a
velencei érc-lovakat, mögöttük pedig huszonhat szekéren az elrabolt antik szob-
rokat – közöttük a Belvederei Apollót, a Laokoont, Vénusz, Merkur és Apolló
szobrokat – helyezték el. A menetben szereplő két szekérenyi festmény között
Raffaello, Giulio Romano, Tiziano, Veronese stb. remekei voltak láthatók. A
szekereket kísérő szakemberek – múzeumi hivatalnokok, akadémiai tanárok,

művészek és művésznövendékek – jelenléte azt mutatja, hogy az elrabolt műalkotásokat a franciák már nem csupán hadizsákmánynak, hanem szakszerűen megőrzendő értékeknek is tekintették. (MK 1798. III. 201–203, NKU 1798. 514–516, PZ 1798. 680–681.)⁴²

Az itáliai műkincsek Párizsba szállítása később is folytatódott. Raffaello Krisztus színeváltozása című festménye úgy mutogattatik Párizsban, „mint valamely követhetetlen munka”. Ezt a remekművet – teszi hozzá a tudósító – a franciák már háromszáz évvel ezelőtt meg akarták szerezni, „de egész Bonapárté idejeig nem vólt mód benne, hogy azt Rómából elvihessék.” (BMH 1803. 75.) A Párizsba hivatott Aldobrandini Borghese herceg Rómába viszatérvén a Villa Borghese-ben lévő „drága Gyűjteményt”, mely „a’ Mesterségnek legkritkább maradványait, mellyet még Rómában a’ régiségből mutathattak, foglalja magában...” ládába rakatta, „hogy Párisba vitethessenek.” (HKT 1808. I. 36–37.)

A franciák vélhetően legnagyobb kincsszerző területe – amelyen a hadiszerecsse forgandósága miatt az angolokkal kellett osztozniuk – Egyiptom volt, ahová Napóleon a hadsereggel együtt régészeket és tudósokat is küldött. (PZ 1800. 127.) A szakemberek beszámolóí, illetve a feltárt művészeti, építészeti leleteket ismertető illusztrált kiadványok a 19. század elején – a részben éppen Napóleon egyiptomi hadjáratainak hatására – megélenkülő, s új irányt vevő egyiptológiai kutatások ösztönzőí voltak.⁴³

A hadsereggel együtt Egyiptomba küldött kutatók leleteit ismertető írás szerzője kiemeli, hogy nemcsak az oszlopok és obeliszkek egy része maradt fenn épen oly sok századon keresztül, hanem a rajtuk lévő festések sem vesztették el elevenségüket: „Ennyire tudták az Egyiptomiak reá nyomni munkáikra a’ hallhatatlanság’ bélyegét.” (BMH 1798. II. 400.) Egyiptomi emlékeket mutat be az a leírás is, amely az újsághoz mellékelts metszeten látható leleteket, épületeket ismerteti. (BMH 1799. I. 780–782.)

Az egyiptomi művészeti és építészeti emlékek nagyszerűsége a nem szakértőkre is hatást gyakorolt. Az egyik újság párizsi lapok alapján – egy Egyiptomban katonáskodó francia polgár levelét közli:

„A’ mi Fő kvártélyunk a’ híres Alexandriában vagyons, a’ hol a’ régiségnek ritka szépségű emlékeztető oszlopí, és egyéb mesterséges művei, még máig is megmaradtak. Melly tágas mezeje nyíttatott ez által a’ mesterségeknek! Mennyit tanulhattak ezeknek látása és meg-visgálása által a’ mi Tudóssaink; a’ melly újonnan szerzett

⁴² 1798-ban Marin képviselő kikelt a párizsi múzeum adminisztrátorai ellen, mivel a helytelenül tárolt itáliai műremekeket a tönkremenés fenyegeti. A kölcsönös vádaskodással tarkított vita eldöntésére alakított vizsgálóbizottság tagja volt David is. (BMMer 1798. I. 91, 118–119.)

⁴³ DECSY Sámuel: *Egyiptom ország históriája*. (Bécs, 1803.) mellett lelkes hangvételő írókat szentelt az egyiptomi régiségeknek SANDOR István: *Sokféle*. 1808. IX. 51–59, 59–61, 61–93. A kérdésről HORVÁTH Judit: *A magyar egyiptológia története*. = Egyiptológiai Füzetek II. Bp. 1985.

esméretekkel Frantzia Országba vissza térvén, nagy hasznára lesznek Országunknak.” (BMH 1801. I. 553.)

Egy bronz Ozirisz és egy kő Izisz szobrot küldött 1800-ban Kleber generális a párizsi Akadémiának, 200 érem – köztük sok Ptolemaios kori – kíséretében. (MK 1800. II. 774–775.)

A hadsereg tagjainak a művészeti, régészeti emlékek iránti érdeklődésére utal az a hír is, amely szerint egy francia hajó hadnagya egy görög paraszt kunyhójában talált feliratos antik márványszobrot Calvet francia tudós orvos és régiséggyűjtő számára hazahozott. (BMH 1800. II. 741.)

„Coutelle polgár Frantzia Tudós Egyiptomban azon mesterkedik, hogy egy Obeliskust szállíttson által Egyiptomból Párisba, a’ melly nem lehetetlen dolog, mivel Rómában is vagyon két Obeliskus, a’ mellyek hasonlóképpen Egyiptomból szállíttattak a’ tengeren, ez előtt 1800 esztendővel Olasz Országba.” (BMH 1801. I. 602.)

Napóleon szakértőt küldött Bajorországba is, hogy felmérje, milyen értékes festmények lehetne Franciaországba szállítani. S bár a bajor választófejedelem már korábban kimenekítette a müncheni képtár legértékesebb műalkotásait, 67 kép így is elnyerte a francia szakértő, Neveux⁴⁴ figyelmét. Igaz, csak nyolc darab volt közöttük igazán értékes: Tintoretto, Rubens és Van Dyck művei. (MK 1800. IV. 514–515.) A francia kormányzat megparancsolta, hogy a választófejedelem müncheni palotáiban található minden műalkotást, régiséget és ritkaságot csomagoljanak be és küldjenek Párizsba. (OPZ 1800. 827.) A németországi hadjárat során zsákmányolt műremekeket – 50 márványszobrot, 80 mellszobrot, 196 bronzszobrot, sok képet – egy külön palotában helyezték el Párizsban (HKT 1807. II. 305.) A hadinyereségekről beszámoló 1809-es tudósítás megemlíti a német iskolából való régi képeket, amelyek a „Mesterségnek Históriajában nagy figyelmességet érdemelnek...” (HKT 1809. II. 320.)

Az oroszországi hadjáratról tudósító beszámoló felsorolja a Kremlben talált kincseket – ékszerek, koronák mellett például I. Péter fiatalkori portréját. A Párizsba vitt ritkaságok között szerepelt egy gyémántokkal díszített arany Mária szobor is. (MK 1812. II. 349–350, 361.)

A franciák „kényszerített kötések által” (BMMer 1796. II. 799.) is igyekeztek műkincseket szerezni. A békekötés után „az Olasz országi ritkaságok” kivállogatására rendeltetve ... ahoz-értő Biztosok ... érkeztek meg ... Rómába.” (BMMer 1797. I. 361.) Egy tudósító meglepőnek találja, hogy a franciák a Spanyolokkal való békekötéskor „a’ híres Mengs’ Festékei között vagy egy tuztetet ki nem kértek, a’ Toskánával kötött traktábnann pedig, a’ Medicei Vénust ki

⁴⁴ Neveux, Francois Marie, művészeti komisszárként Bajorországba küldött francia festő, a párizsi École Polytechnique professzora. A müncheni, schleissheimi, augsburgi és nürnbergi fejedelmi és városi gyűjteményekből 72 képet válogatott ki. WESCHER: *i. m.* 86.

nem alkudták magoknak.” (BMMer 1796. II. 803.) Párizs Angliának küldött ultimátumában a pletykák szerint az is szerepelt, hogy a királyi képgaléria száz festményét engedjék át a franciáknak. (BMMer 1797. II. 1267–1268.) A franciák kivonulása után Rómát elfoglaló nápolyi sereggel is megállapodtak abban, hogy a pápai városban megszerzett műremekeket „Párisba takarítják.” (BMH 1802. II. 116.)⁴⁵

Néhány hír „önkéntes” adományokról tudósít. Egy szép festett képet kapott Bonaparte „válságdíjként” a szentatyától, mivel elengedte a fogságban lévő pápai katonákat. (MK 1796. II. 189.) Firenze előljárói a várost elfoglaló francia csapatok vezetőinek képekkel és régiségekkel kedveskedtek. (MK 1800. II. 743.)

Néhány elrabolt műalkotást Napóleon – bizonyára politikai megfontolásokból – visszaajándékozott Itáliának. A loretoi kápolna 1797-ben Párizsba szállított (BMH 1797. I. 300, 316–317.) kincsei közül a „boldogságos Szűz Máriának igen híres ... képét ... mostanság az első Konzulnak parantsolatjából, ugyan Loretto városába vissza vitték.” (BMH 1801. I. 490.) Visszakerültek a római Quirinale palota portáljára azok a Péter és Pál apostolokat ábrázoló márványszobrok is, amelyeket a konzuli sereg vitt el korábban. (NKU 1799. 836.)

Az elrabolt és Franciaországba hurcolt műkincseket ugyanakkor sem a forradalmi, sem a napóleoni rezsim nem zárta el a világ elől. Már az 1794-ben megalkotott műemléki és művészeti bizottság feladatai közé is tartozott egy nyilvános nemzeti művészeti múzeum létrehozása.⁴⁶ Az újfajta múzeumi rendszer és szemlélet megszilárdítására Napóleon is törekedett. Személyesen nyitotta meg – miután megtekintette a kortárs festők alkotásait – az összegyűjtött itáliai műkincsekből rendezett tárlatot, s saját kezűleg helyezte el a Belvederei Apolló posztamentére a szobor történetét ismertető táblácskát. (BMH 1800. II. 688–689, MK 1800. I. 728–729.)

A párizsi lapok alapján több újság ismerteti a Franciaországba került műalkotásokat bemutató múzeum beosztását, a legfontosabb darabokat. A Clemens Pius Múzeumból, a vatikáni és a capitoliumi múzeumból, a Conservatorok Palotájából elhurcolt műremekeket a Laokoon, az Apolló és a Múzsák szobáiban helyezték el. A műtárgyak között találjuk – többek között – a Haldokló Gallust, a Lantos Apollót, Miron Diszkoszvetőjét és a görög filozófusok szobraikat is. A múzeumi nyilvánosság fontosságát a tudósító is kiemeli: A szobák „nyitva fognak állani a nép számára, hogy bátran szemlélgethessék azokat.” (NKU 1798. 195–196, BMH 1800. II. 335–337, MK 1800. II. 441–444.) A Louvre múzeu-

⁴⁵ Bizonytalan sors várt azokra a műalkotásokra is, amelyeket a franciák és a nápolyiak meghagytak Rómában. A pápának rendeletileg kellett megtiltani bármiféle – régi és új – műalkotás kivételét, mivel az angolok magas áron igyekeztek megszerezni azokat, s „attól lehetett tartani, hogy azok a remek munkák is kifognak nem sokára Olasz Országból, mellyeket a Frantziák ott hagytak.” (BMH 1802. II. 603.)

⁴⁶ WESCHER: *i. m.* 33.

mában, amely „leg első most egész Európában” a 270 régi és 1000 új francia festmény mellett 1390 külföldi kép, 20 000 rajz, 30 000 rézmetszet, 150 antik szobor és sok etruszk edény található. (BMH 1801. II. 397–398.)

Párizs „európai művészeti fővárossá” változtatásának terve sok szempontból meg is valósult. A belpolitikai helyzet konszolidálódása után az 1800-as évek elején számtalan külföldi látogató kereste fel a francia fővárost, hogy megtekintse a múzeumokban kiállított művészeti emlékeket. A gondolat megfogalmazást nyert egy hazai újságíró által is:

„Mint-hogy a ' Mesterség' kintseire nézve, nintsen a' világonn ennek a' helynek párja” – olvashatjuk Rómáról az itáliai hadjáratról tudósító írásban – ha a franciák „tzéljokat itt végre halythattyák, Párisból jövendöbenn a' világra nézve, a' Mesterség' kincseinek közönséges oskolájává kelleik válni.” (BMMer 1796. II. 799.)

A Napóleon Múzeum⁴⁷ ünnepélyes felavatásakor – olvashatjuk egy erdélyi utazó leírásában – a nép előzőnlötte

„az állványokkal, festésekkel, márvány, és bronz medenczékkel csillogó palotákat. Itt láttam a' Phidias', Parrhasius', Praxiteles', Lysippus' faragásaikat, a' Rafaelek', Corregiok', Tizianok' festéseiket, Apollót, Laocoönt, és a' Medicisek Venusát, 's *nagynak és kicsinynek* érzettem magamat egyszersmind!”

Az utazónak elnyerték tetszését az Egyiptomból zsákmányolt művészeti emlékek és múmiák is. (MK 1808. I. 215.)

A Franciaországba hurcolt műkincsek, illetve a hadjáratok során feltárt építészeti emlékek, régészeti leletek tudományos feldolgozására, rendszerezésére, katalogizálására irányuló törekvések – éppúgy, mint a múzeumi hálózat fejlesztése – nemcsak a napóleoni rendszer kulturális emancipációját szolgálták, hanem a műkincsrablások egyfajta legitimációját is.

Az „Egyiptomi Armádiánál a' Mesterségek Kommissziójának egygyik tagja” a párizsi művészeti konzervatóriumhoz küldött beszámolójában arról tudósított, hogy a régészeti bizottság Felső-Egyiptomban igen nagy gyűjteményt szerzett, s hogy a Párizsba küldendő régiségeket le is rajzolták. (BMH 1800. II. 640.)

A Párizsban készült tudományos beszámolókat, illusztrált kiadványokat ismertető tudósítás leírja a legérdekesebb emlékeken található ábrázolásokat.

A „Mesterségek megvi'sgálására ki nevezett” francia társaságok „kinyomozták” s ismerik „már most tökéletesen, a' régi Egyiptom mesterséges maradványait, miveit 's a' t. Leg szebbek és nevezetesebbek a' Felső Egyiptomiak. Le vagynak rajzolva a' régi városoknak fekvései, és minden emlékeztető oszlopok, 's több effélék, minden legkissebb részeikkel együtt...”

⁴⁷ A Louvre-ot 1803-ban nevezték el a második konzul, Cambaceres javaslatára Napóleon Múzeumnak.

A beszámoló hangsúlyozza, hogy a régi festett és faragott ábrázolásokból, reliefekből nemcsak az egyiptomiak vallását és ceremóniáit, de mindennapi életüket – a szántást, halászszt, hajózást stb. – is megismerhetjük. (BMH 1801. I. 583–584.) A *Magyart Kurir* közölte a francia „országglószéki határozatot is”, amely a gyűjteményszervezésről és a kutatás eredményeinek publikálásáról intézkedik. (MK 1802. I. 242–243.)

A párizsi múzeumok igazgatója, Denon vezetésével tudományos igényű összefoglaló feldolgozások készülnek. (PZ 1800. 940–941, BMH 1802. II. 170.) Az egyiptomi régiségekről kiadandó nagy „nemzeti munká”-ról írva a tudósító kiemeli, hogy a kiadványba sem szöveg, sem metszet nem kerülhet addig, míg „azon kirendelt személyekből álló Társaság előtt meg nem fordulnak, kik Bonapértéval Egyiptomba vóltak.” (BMH 1802. II. 407.)

Napóleón bukása után a franciák által elhurcolt műrecek eredeti helyükre való visszazállítását szorgalmazó mozgalom indult Európában. (GB 1815. II. 684–685, 717.) A franciáknak a velencei rézlovak és az antik szobrok mellett – egy nyomtatásban megjelent lista szerint – 1115 képet kellett visszaadniuk. (GB 1815. II. 737.) A párizsi múzeum tulajdonában lévő műalkotásokat nyilvántartó 1814-es leltárjegyzék szerint a franciák a régiségek gyűjteményét 312 antik szoborral „gyarapították”. (HKT 1815. II. 124, MK 1815. 386–387.) Néhány francia újságíró – hogy megtarthassák az elrabolt műkincseket – Európa Múzeumává szerette volna változtatni a párizsi múzeumot. Amikor ez nem sikerült, az „értelmesebbek” azzal vigasztalták magukat, hogy a francia művészet az elmúlt időben igen magas fokra fejlődött, s a jövőendő idők számára a görögökével és rómaiakéival vetekedő alkotásokat fog hagyni. Ezt bizonyítja – vélik – hogy a külföldiek már most is igen magas áron vásárolják meg David, Gerard, Isabey munkáit. (HKT 1815. II. 303.)

1815-ben Kölnben diadalmenetet rendeztek Rubens egy Párizsból visszazállított mesterművének, (PZ 1815. 1043.) s eredeti helyére került vissza a brandenburgi kapuról elrabolt quadriga, illetve a kasseli Wilhelmshöhérről elvitt hatalmas Herkuleszszobor is. (HKT 1816. I. 129.) 1816-ban a pápa – Canova⁴⁸ és a múzeum igazgatója kíséretében – meglátogatta a kibővített vatikáni múzeumot, s megtekintette a visszazállított Apolló, Laokoon, Antinous szobrokat, s más antik emlékeket. Számos műrecek az angolok hajón fognak Antverpenből Rómába szállítani. (HKT 1816. I. 200.) A *Gemeinnützige Blätter* önálló írást szentelt a franciák által elrabolt művészeti emlékek visszazállítására irányuló mozgalomnak. (GB 1819. I. 122–123.)⁴⁹

⁴⁸ Canova 1815-ben oly sok megrendelést kapott Angliában, hogy 10 év alatt sem készül el vele. A pápa által 1816-ban isiai márkivá kinevezett szobrász (PZ 1816, 99.) európai népszerűségének okát a tudósító abban keresi, hogy Napóleón bukása után fontos szerepet játszott a Párizsba hurcolt itáliai műkincsek visszaszerzésében. (HKT 1816. I. 88.)

⁴⁹ Az Itáliából történő műtárgykivitel későbbi megszigorítására következtethetünk abból a hírből, mely szerint a „Barberini palotában volt Faunus, mely a’ bálványképek között első szépségnek tartatik, már ez előtt több esztendőkkel megvétetett a’ Baváriai Korona Herczeg által, de mindeddig nem nyerhetvén engedelmet a’ kivitelre, most tsakugyan valósággal Münchenbe elvitett.” (HKT 1819. II. 396.)

Híreket kapott a korabeli olvasó a franciaországi művészeti oktatásról, illetve a művészeti akadémiákról. A kormány 1802-ben széptudományok akadémiájának felállítását engedélyezte a Piranesi testvéreknek, akik „az Olasz Országi régiségekről írt szép munkáikról eléggé esmeretesek”. A kormányzók költségén létrehozandó intézmény – melynek nagy könyvtára és könyvnyomtató műhelye is lesz – 300 diákja festést, metszést, rajzot fog tanulni. (BMH 1802. II. 73, MK 1802. II. 73.) Napóleon Párizsban a szép mesterségek tanítására és gyakorlására szolgáló iskolát és műhelyeket építtetett. (MK 1811. I. 405.)

A francia akadémia ülésének időpontját ismertető tudósító megemlíti a negyedik akadémiai „classist”, azaz a festés, képfaragás, építészet, rézmetszés és zene osztályát. A cikkíró a legnevezetesebb tagok – David, Visconti, Houdon stb. – mellett ír Canova római levelezőtágról is. (MK 1803. I. 221.)

A párizsi akadémia „Szép Mesterségeknek Osztályok a’ Nagy Napoleonnak Roland által készíttetett kép bálványt bé ajánlotta.” A szobor részletes ismertetése után a tudósító megemlíti, hogy az „oszlopon vagyon kifaragva Minerva, mely a’ Francia Tudós Társaságnak Czimere.” (HT 1807. II. 290.) Bár „Vernet Horázt” javasolta volt a párizsi szápművészeti akadémia Denon halálakor megüresedett igazgatói posztjára, a tisztségre végül Ingres-t választották. (HKT 1825. II. 40.)

A műkereskedelem és művészeti élet statisztikai felmérésére vállalkozik az a párizsi hír, amely szerint Franciaországban könyvek, rézmetszetek és zeneművek értékesítésével 293 kereskedő foglalkozik, rézmetszeteket 27, térképeket 9 árul. Az ismertetés 20 rajzoló, 29 történeti ábrázolásokat és portrékat metszőt, 21 térképmetszőt, 65 vignettákat, 12 építészeti rajzokat készítő, illetve 45 réznyomót említ. A művészek közül 25 alkot pontozó modorban, 9 pedig tussal dolgozik. (NKU 1799. 93.)

A festett, faragott, metszett régiségek iránt Franciaországban megélnékülő nagy keresletről olvashatunk 1803-ban.

„A’ magános emberek közzül is nagy költséget fordítanak sokan az ilyen régiségek, ha nem eredeti voltakban is, legalább festésben való megszerzésére.” (BMH 1803. 151.)

A hazai sajtó folyamatosan beszámolt a Napóleon parancsára nagy lendülettel megkezdett római városrendezési munkálatokról, amelyek elsődleges célja az antik épületek kiásása és helyreállítása volt. Az írások alkalmanként szakszerű ismertetéseket adtak a feltárt jelentősebb antik templomokról, középületekről. (HKT 1810. II. 364, 1812. I. 90–91, 256., MK 1812. I. 100–102., PZ 1810. 1101.) A városrendezők a Vesta és a Fortuna Virilis templom kiásása, s korábbi állapotának helyreállítása mellett a Forum Romanum újkori épületeinek lerombolását is tervbe vették, hogy a Jupiter Tonans és a Concordia templomok jól látszódnak. (MK 1810. II. 297.) 1811-ben a Forumon, ahol egy éve még ökrök legeltek, a kiásott Concordia templom már „eredeti szépségében szemléltetik”. (MK 1811. I. 299–300.) A római istenek temploma, a 4. században keresztény templommá

alakított Pantheon is „most ismét régi formájába tétetik vissza.” (MK 1811. III. 328.) A milánói főtemplom, „melly régi időtől fogva építettik, Bonaparte parantsolatjára rövid idő alatt tökéletesen elkészül.” (HT 1808. I. 151.)

Művészet és reprezentáció a restauráció idején

1814 után Franciaországban nemcsak a császár tiszteletére készített emlékoszlopokat, köztéri szobrokat távolították el, hanem új szobrok, emlékeztető jelek állításával a forradalom előtti uralkodók, híres politikusok, egyházi személyek tiszteletének elmélyítésére is törekedtek.⁵⁰ A régi-új hatalom politikai legitimitációját szolgálta a középkori és barokk vallási⁵¹ és világi ceremóniális hagyományok felélesztése.

XVIII. Lajos Franciaországba érkezésekor elrendelték, hogy a lakosok „a’ régi szokás szerint házaikat szőnyegekkel borítsák, ’s virágokkal ékesítsék...” A király tiszteletére – a sorompók helyett – diadalkapukat építenek, amelyeket „a’ Királyi czimer, ’s a’ napnak pompájára czélozó képek fogják ékesíteni...” s IV. Henrik lovasszobrát állítják fel a Pont-Neuf-ön. (HKT 1814. I. 319.) Az új király rendeletet adott ki, hogy a „Magdolna temploma építtessék-fel, és abban emeltessenek engesztelő oltárok” a királyi család kivégzett tagjainak emlékére, s elrendelte több korábbi király, valamint Richelieu, Suger apát stb. szobrainak elkészítését. (HKT 1816. I. 147, OPZ 1816. 223.)

Az angoulemi herceg tiszteletére rendezett párizsi ünnepségen a városháza udvarát a 16. század díszes építészetének ízlésében egyetlen hatalmas teremmé alakították. A terembe fényes trónt és színházat állítottak fel, falát a herceg hőstetteit ábrázoló reliefek díszítették. (OPZ 1824. 19–21.)

Felelevenítődnek az udvari festészet – mint láttuk, már Napóleon alatt újra aktivizált – hagyományai is. „Vernet képíró” a rambouilleti vadászatra elkísérte a királyt, hogy „a’ régi szokás szerint ... a’ nevezetes történeteket lefesse ...”. (HKT 1818. II. 147–148.) Horace Vernet a „mostani” francia király, X. Lajos bevonulását ábrázoló új festményt is festett „jelesen”. (HM 1824. II. 382.)

A klasszicizmus és a forradalom művészetének manifesztatív antikvitáskultúrával szemben a középkori keresztény eszmeiség és a feudális uralkodói hagyományok felé visszaforduló restaurációs ideológia a 19. század eleji katolikus romantika szellemében hangsúlyozottan a gótika (neogótika) motívumait részesíti előnyben. Helyreállítják a Saint Remy-i régi katedrális, amelynek főoltára a góti-

⁵⁰ Alkalmanként a legmeghökentőbb eszközöket alkalmazták: „A’ Király parantsolatja szerint a’ kártyákra ezután mind olyan figurák fognak tétetni, mellyek a’ Francia Históriakból való történetekre emlékeztetnek.” (HKT 1818. II. 454.)

⁵¹ A forradalom szigorú vallásellenessége már korábban enyhülni kezdett: A strassbourgi prefektus 1800-ban megengedte, hogy a katolikusok a város főtemplomát visszakapják istentisztelet tartására, igaz, azt nem, hogy a kórusra „helyheztetett Szabadság’ Isten-Aszszony faragott képét onnan le vehessék...” (BMH 1800. II. 396.)

kus építőművészet egyik legszebb emléke. A városba vezető útra négy diadalívet építenek, a katedrális bejárata elé pedig királyi jelképekkel, címerekkel ékesített oszlopokat helyeznek. (OPZ 1825. 548–549.) Az 1825-ös koronázás alkalmával a rheimsi „régii templomban a’ bolthajtásokon óriási nagyságú képek látszanak, mellyek rendiben a’ Francia Királyokat adják elő, a’ hosszú pártázatokon a’ Rheimsi Érsekeknek képeik vannak Sz. Remigiustól fogva.” Két oldalt az előkelő vendégeknek ülőhelyeket készítettek, melyek „...minden részei a’ régi ízlés szerént vannak alkotva; egyedül a’ Királyi thronus a’ leg újabb ízlés ékességével tündöklik.” (HKT 1825. I. 308.) A királyi trónus mennyezetén „a’ Religiónak és Francia Országnak jelképe környékezi X-dik Károly nevét ...” A fehér márvány diadalívet aranyozott ékességek és figurák díszítik, s a „templom oszlopainál mindenütt gothus formára készített gyertyatartók állanak ...” (HKT 1825. I. 374, OPZ 1825. 731–732, 768, 798–801, 816–817, 831–832.)⁵²

Újságok és folyóiratok rövidítése

BMH	Bécsi Magyar Hírmondó (1792–1803)
BMMer	Bécsi Magyar Merkurius (1793–1798)
GB	Gemeinnützige Blätter (1811–1848)
HMNT	Hadi és Más Nevezetes Történetek (1789–1791)
HM	Hasznos Mulatságok (1817–1842)
HT	Hazai Tudósítások (1806–1808)
HKT	Hazai és Külföldi Tudósítások (1808–1848)
MK	Magyar Kurír (1786–1834)
NKU	Der neue Kurier aus Ungarn von Kriegs- und Staatssachen (Neuer Kurier Aus Ungarn von Kriegs.Staats- und Gelehrte Sachen) (1788–1799)
OPZ	Ofner und Pester Zeitung (1800–1845)
PMH	Pozsonyi Magyar Hírmondó (1780–1788)
PZ	Pressburger Zeitung (1764–1849)

⁵² Ennek az irányzatnak tézisszerű kifejezője Heinrich Olivier 1815-ben készült A Szent Szövetség című allegorikus festménye, amely a Napóleont legyőző három uralkodót egy „gótikus” templom belsejében, páncélos középkori lovagokként ábrázolja. (Staatliche Galerie, Dessau.)

JÚLIA PAPP

**L'art de la Révolution Française et de l'époque de Napoléon
reflété par la presse hongroise contemporaine**

Outre les événements politiques, la presse hongroise contemporaine s'occupa de l'art et de la vie artistique de la Révolution Française et de l'époque de Napoléon aussi. De ces nouvelles on peut suivre à la trace, comment l'anéantissement des anciennes statues, des objets de piété symbolisant le régime féodal renversé, la démolition des bâtiments devinrent une partie des fêtes officielles d'État, représentées sur des monnaies commémoratives et sur les monuments. Bien que le monde d'image de la Révolution se changeât en apparence radicalement, dans le nouveau système de représentation et de symboles survécut l'exigence de la totalité mégalomane de l'absolutisme anéanti.

La célébration des événements et des résultats de la Révolution et leur consécration par les arts était encore une partie de la propagande d'État dans la première étape de la domination de Napoléon, pourtant le but primaire de la politique artistique était de consolider la domination de Napoléon, ayant une légitimation intérieure et extérieure incertaine.

Au tournant des XVIIIe et XIXe siècles, la presse hongroise consacre une grande attention à l'activité agressive de la France pour s'accaparer des monuments artistiques et à la préoccupation centrale se dirigeant à établir aux musées, à élaborer scientifiquement et à systématiser les œuvres d'art et les monuments archéologiques ravis.

La Restauration suivant la chute de Napoléon éloigne non seulement les colonnes commémoratives et les statues publiques érigées durant la Révolution et plus tard en l'honneur de l'empereur, mais en érigeant des statues nouvelles et des signes commémoratifs, elle s'efforçait de rétablir le culte des souverains, des hommes de politique célèbres et des personnages ecclésiastiques de l'époque précédant la Révolution.

LAKATOS ÉVA

Álhírlapírók és a zugsajtó Magyarországon

A politikai mozgalmak „cölöpeire” épített sajtótörténetünkben viszonylag kevés szó esik az újságok és folyóiratok kiadásának jogi-, technikai- s főleg anyagi vonatkozásairól, az emberi jóhiszeműséggel való visszaélések olyan jelenségeit pedig, amelyek az álhírlapírással, a szélhámoskodó „újságírókkal” függnek össze, – szemérmes vagy értetlen hallgatás övezi.

Holott az 1880-as évek sajtójának kialakulását követően a lapkiadás egyik meghatározó mozgatójaként, éltetőjeként – valóban az üzlet, a haszon lépett előtérbe. S csak természetes, hogy ezzel párhuzamosan ezen a területen is kialakultak a pénzcsinálás egyfajta szélhámoskodással együttjáró vadhajtásai, amelyek – éppen a szokványostól eltérő tulajdonságaik miatt – figyelmet érdemelnek; nem egyszerű azért is, mert torz megnyilvánulásaik s azok okainak és indítékainak a megismerése közelebb vihet bennünket a sajtó szerepének és természetének a megismeréséhez.

Más, tőlünk a sajtó történetére sokkal nagyobb érdeklődéssel – s főleg nagyobb megbecsüléssel odafigyelő nemzeteknél – már fél évszázaddal ezelőtt megindult a zugsajtó kutatása és tudományos elemzése.¹

Alábbi írásunkban erre a kérdéskörre szeretnénk felhívni a figyelmet, előrebocsátva, hogy megfigyeléseink mögött nincs átfogó és módszeres anyaggyűjtés. Adataink túlnyomó többsége csupán melléktermék, amelyet évtizedes bibliográfiai munkánk során jegyeztünk fel; egyszerűen sajnálva visszadobni a „fogást” a lapok évfolyamainak a tengerébe.

Köztudatunkban meglehetősen homályos a zugsajtó illetve az álhírlapíró fogalma. Előbbin általában a tájékoztatás megszokott módszereitől eltérő és kétes hírű lapokat értjük; utóbbit pedig rendszerint a kellemetlenkedő, az emberi együttélés szabályait felrúgó tollforgatóval azonosítjuk. Ilyen alapon a magyar zugsajtók első képviselőjét könnyen láthatnánk a Petőfit és radikális népiességét támadó, majd az 1848-as forradalomban köpenyeget váltó s egyszerre Petőfi fordítójává előlépett Zerffi Gusztávban avagy egy másik kortársában, Kovacsóczy Mihályban, akinek tevékenységét Illyés Gyula egyenesen a rágalma-

¹ L. pl. PESTER, Martin: *Der Schutz des Privatlabens gegen Indiskretion im gegenwärtigen und künftigen Strafrecht unter besonderer Berücksichtigung des Sensationspresse*. Berlin, 1931. – és ismertetése: s. k.: *Doktori értekezést írtak az álhírlapírókról*. = Ellenzék (Kolozsvar) 1931. okt. 10. 232. sz. 2.

zás magasiskolájaként jellemezte.² A szubjektív tulajdonságokat illetően nincs is kifogásolni való e kitűnő ősök tekintetében. Ám mindkettőjük mögül hiányzik az a bizonytalan eredetű háttér, amit utóbb zugsajtónak neveztek. A *Honderű* (1843–1848) például, Zerffi jeles fóruma, semmi körülmények között sem tekinthető zuglapnak; tisztes vállalkozás, amelynek legfeljebb konzervatív irányzatával lehet vitatkozni. Sem e lap, sem cikkírója nem névtelenül intrikált, s legfőképpen: nem anyagi haszonszerzés által indítatva, mint a néhány évtizeddel később megjelent igazi zugtermékek.

Ezek ugyanis közvetlenül összefüggnek a sajtó tömegtermelésével, s még távolabbról: a sajtótermékek körforgós (rotációs) és nagy termelékenységű nyomdai előállításának az elterjedésével – a múlt század hatvanas és hetvenes éveinek fordulóján. Az olcsóbb technikai háttérrel a lapkiadás hirtelen kiváló üzletté vált. Egyre többen és többen vállalkoztak új lapok indítására, hiszen eladásukkal a lehető leggyorsabban sikerült megforgatni a befektetett tőkehányadot. A számok önmagukért beszélnek: 1846-ban mindössze hetvenkét periodika jelent meg Magyarországon. 1867-ben ez a szám a többszörösére, kettőszázhatvanégyre emelkedett.³ S ez még mindig csak a kezdet: 1906-ban az országban nem kevesebb mint kettőezer-kettőszázkilencvenkettő lap hagyta el a sajtót.⁴

Még ha visszafogottan írunk is e folyamatról, akkor is robbanásként kell jellemeznünk: a sajtó az egyik leggyorsabban megtérülő üzletgá vált, amelynek műveléséhez – éppen a pénz gyors forgása miatt – nem is volt szükség különösen nagy befektetésre. Mindez – hogy hasonlatainkkal továbbra is a fizika körében maradjunk – szinte mágnesként vonzotta a vállalkozásra kész elemeket – és a könnyű pénzszerzés reményében ténykedő szélhámosokat. Belőlük lettek (legtöbb esetben) a zuglapok „szerkesztői” és álhírlapírói.

A gyors felfutás következtében meglehetősen vegyessé vált a sajtó színvonal. Sok olyan vállalkozás született, amelyet nem minőségi szempontok, hanem csak a gyors haszon reménye irányított. A zugsajtó felemlegetése kezdetben elsősorban az eltömegesedéssel és színvonaltalansággal összefüggő jelenségek láttán jelentkezett. Mihez képest? – tehető fel rögtön a kérdés. Milyen korábbi mércék követelményeihez képest alakult ki az elutasítás? „Hírlapirodalmunk minden bizonnyal egyik legfőbb tényezőjét képezi közművelődésünknek” – olvasható egy korabeli röplap bevezetőjében – „amely a közvélemény vezetésére, közérdekeink igazságos védő vagy támadó szószólására, közügyeink megbírálására... s a közízlés ápolására [van] hivatva.”⁵

² ILLYÉS Gyula: *Egy elfeledett nagy előd vagy a rágalmozás iskolája*. = Magyar Csillag 1943. jan. 15. 2. sz. 101–105., és I. Gy.: *Ingyen lakoma*. Bp. 1964. 1. köt. 34–44.

³ *Magyar sajtóbibliográfia 1705–1849*. Összeáll. BUSA Margit. Bp. 1986. 615–617., 1850–1867. Bp. 1996. 245–251.

⁴ KERESZTY István: *A hazai időszaki sajtó 1910-ben*. 90 l. (A Magyar Könyvszemle 1911. évfolyamának melléklete.)

⁵ SÓLYOM Jenő: *Az irodalom svindlerei*. Fény és árnyképek. Bp. 1878. 3.

E nemes és igényes – a felvilágosodás eszméit tükröző vélemény még a századforduló táján is tovább élt, megtetézve számos erkölcsi motívummal. A „hivatása magaslatán álló újságnak” – írja a lapok szenzációhajhász, alantas érdeklődést kielégítő címlapjaik ellen dörgő Fülöp Áron – „az a kötelessége, hogy [az] újdonság utáni kíváncsiság kielégítése mellett olvasói tiszta érzékét fejlessze, érzelmét nemesítve, gondolkodását helyesen irányítsa.”⁶

A bírálók meglehetősen egyértelműen fogalmaztak akkor, amikor az általuk tapasztalt hiányosságokat és azok okait is szóvá tették (megerősítve egyben megállapításaikkal korábbi látletünket).

„A lapszerkesztés és lapkiadás kizárólagosan üzleti célt és keresetforrást kezd képezni az élelmesek kezében; innen ered azután, hogy az ily népbolondító vállalkozás felületesen és elfogultan, nem kellő gonddal és lelkiismeretességgel, hanem az alakoskodás és szédelgés üzelveivel történik; hiányozván még ezek mellett többnyire az odaadó buzgalom is.”⁷

A színvonalatlansággal és szenzációhajhászással ezidőtájt leginkább a gombamódra szaporodó vidéki lapokat illették, nem hagyva ki a felsorolásból az ugyancsak e tájt elszaporodó képeslapokat sem. A zugsajtó minősítése ezekben az évtizedekben telik meg politikai tartalommal is. 1885-ben külön röplap jelenik meg, amely körülményeskedő bevezető után heves támadást intéz Istóczy Győző „12 Rőpirat” (1880–1881) című vállalkozása ellen.⁸

Tartalma felől világosan tájékoztat néhány borítólapra kiemelt tanulmány-cím: „A zsidó kereskedelem koldusbotra juttatja a keresztényeket, A zsidókérdés a porosz képviselőházban stb.”⁹

Gastmann Soma röpirata ezt az „antiszemita folyóiratot” nevezi zugsajtónak. Mondanunk sem kell, hogy Istóczy Győző viszont „A zsidó és zsidóskodó hírlapokról” mondja ugyanezt.¹⁰ A zugsajtó vagy ahogy a kortárs írta „revolverjournalisztika” – ebben a körben egyfajta szitokszóvá vált, amely az ellenfelek kölcsönös megbélyegzését szolgálta. S nemcsak szemitizmus vagy antiszemitizmus tekintetében. Ugyanígy használták a pánszláv szellemiségű lapok esetében, de még a különféle politikai pártok sajtójának kölcsönös minősítésében is dobálóztak vele.

Mindez azonban elsősorban a politikai retorika kérdéskörébe utalható, s csak érintőlegesen van köze az „igazi” zugsajtó, az üzleti szélhámosság anyagi természetű jelenségeihez, amelyek tipológiai az alábbi három csoportba sorolhatók:

- a) a lapokkal való anyagi üzérkedés
- b) a lap közleményeivel való visszaélés
- c) ál-újságírói manipulációk

⁶ FÜLÖP Áron: *Képes újságjaink*. = Magyarország 1898. júl. 20. 199. sz. 3–4.

⁷ L. 5. jegyz. i. m. 6.

⁸ GASTMANN Soma: *Sajtószabadság korlátozása vagy revolverjournalisztika eltörlése*. Nagyvárad, 1885. 21 l.

⁹ L. „12 Rőpirat” 1881. jan. 15. 4. füz.

¹⁰ L. „12 Rőpirat”, 1881. aug. 15. 11. füz.

A lapokkal való anyagi üzérkedés

A csalások e formájának még nincs semmi köze a rágalmakhoz, a hírekkel-cikkekkkel való különféle üzeleteléshez. Az ide sorolható vállalkozásnak egyedüli célja a pénzszerzés. Legegyszerűbb módja – az előfizetési ívekkel való házalás. A lap címe hangozzék jól, programján ígérjen izgalmas tartalmat, természetesen csak „tisztes” keretek között, hogy ugyanakkor bizalmat is ébreszsen. A jóhiszeműen kiegyenlített előfizetések összegével azután csendben tovább lehetett állni.

E jól bevált trükköt hosszú évtizedeken át művelhették. Illusztrálására csak egy-két példát említenénk, elsősorban a tipológia kedvéért. Például 1895 őszén előfizetési felhívást nyomattak ki Nagyörösön s *Kossuth Lapja* címmel – Kossuth Ferenc szerkesztésében – ígértek szenzációt. Nyilván eredményesen, mert több lap is nyilatkozatra kérte fel ez ügyben Kossuth Ferencet, aki kijelentette, hogy visszaéltek nevével.¹¹ Néhány évvel később, 1900-ban nagyörösi és mándi Balla Jenő „szerkesztő” a vidéki napi- és hetilapok címlistájával együtt kísérő levélben tájékoztatta a szerkesztőségeket, hogy *Magyar Unió* címmel újságot alapít. Magyarország 12 vidéki napilapját és 73 hetilapját „a vidéki zsurnalisztika színvonalának emelésére és a szellemi és anyagi erők koncentrálására” egyesítené lapjában. Az előfizetési összegek fölött – természetesen – csak ő rendelkezne.¹²

1900-ban a soproni „*Merkur*” *Hölgyek Lapja* című szépirodalmi lap szerkesztője előfizetőket toborzó programjában másolási munkát ígért – ha fél évre előfizetnek induló lapjára. Erre a „fogásra” sokan, a remélt munkaalkalomért, utolsó fillérjeiket küldték el – ám egy csalódott előfizető, az elmaradt munkaalkalomért ezt a megtévesztést egy fővárosi újságban a nyilvánosság elé is tárta. De így is jövedelmező lehetett a befolyt összeg, mert négy hónapig sikerült a magyar-német nyelvű „házi tanácsadó és központi hirdető” lapot életben tartani.¹³

Később Tóth Pál „szerkesztő” – megúván a tanári pályát, lapvállalkozásokba kezdett. *A Népvész* (1896–1899) képes hetilap szerkesztését és kiadását 1896 végén átvette – és már 1899-ben a vállalatához beszedett pénzt elsikkasztotta. Kiszabadulása után 1907-ben, hangzatos címmel megindította a *Szabad Sajtót*. Új lapjának tartalma főleg abban merült ki, hogy tizenegy folytatásos részletben pocskondiázza az akkor még ifjú Lengyel Zoltán hírlapíró és jogászt. Hat hónap után a munkatársai kaucióját szintén elsikkasztotta.¹⁴ Idővel a

¹¹ *Kossuth Ferenc lapja*. = Pécsi Napló 1895. nov. 6. 5.

¹² S-ó: *Vigyázzatok újságírók! vagy a legújabb kiadó, vagy: nincs többé vidéki lap és a Magyar Unió*. = Pécsi Napló 1900. máj. 20. 10.

¹³ *Csalás szépirodalmi lappal*. = Magyarország 1900. 112. sz. ápr. 24. 8.

¹⁴ *Óvadéksikkasztó zuglapszerkesztő*. = Pécsi Napló 1908. szept. 5. 7., és: SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. XIV. Bp. 1914. 438. h.

másik oldal, az előfizető is kiokosodott, megkísérelt némi ingyen pénzhez, illetve olvasnivalóhoz jutni. 1909-ben egy felvidéki, magát hol jegyzőnek, hol orvosnak nevező egyén sorra írta leveleit a fővárosi szerkesztőségeknek, s mutatószámokat kért azzal, hogy elő kíván fizetni lapjaikra. A trükk eredményes volt: így heteken-hónapokon át ingyen jutott a sajtótermékekhez. Nyilván nem egyedi jelenségről van szó, mert az *Újságkiadók Lapja* országos nyilvánosság előtt kívánt e gyakorlat bemutatásával – a visszaélés e formája ellen védekezni.¹⁵

A lapokkal való ügyes üzleti fogás egy további lehetőségét a címvariációk kínálják. A dolog lényege: ugyanazt a lapot, pontosabban ugyanazt a tartalmat – többféle címmel, címfejjel teszik közzé, s ezáltal a terjesztő többféle potenciális előfizetői rétegben kísérletezhet.

Egyszerűbb esetekben ez csupán azt jelenthette, hogy egy földrajzilag szélesebb területen belül a kiadó több helyi változatban „teríti” áruját. E gyakorlat legjellegzetesebb példája egy nyitrai „lapcsalád” amely az alábbi címváltozatokban kínálta – csekély tartalmi eltéréssel – híryanagát: *Aranyosmaróti Hírlap*, *Barsi Futár* (1908–1913), *Bazin és Vidéke* (1908–1912), *Felsőmagyarországi Lapok* (1906–1913), *Közvélemény* (1902–1913), *Malaczka és Vidéke* (1908–1913), *Miava* (1907–1913), *Nagyszombati Hírlap* (1903–1912), *Nagytapolcsány és Vidéke*, *Nyitra* (1907–1914), *Pöstyéni Lapok* (1907–1913), *Privigye és Vidéke* (1907–1912), *Szokolczai Határőr* (1907–1913), *Szenic-Miava és Vidéke* (1907–1913), *Vágsellye és Vidéke* (1907–1912), *Vágszeredi Híradó*, *Vágújhelyi Hírlap* (1907–1913). A felsorolt címek több évfolyamot megéltek, ami arra utal, hogy a szerkesztői ügyeskedés minden bonyodalom nélkül bevált, a lapok rotációja ellen a közönség nem emelt kifogást, de a Szatmárnémetiben megjelenő *Szamos* című napilap ekként véleményezte 1910-ben: „...érdektelen, összeollózott cikkek, amelyekből csak úgy ásít ki az unalom...”¹⁶

Voltak azonban a címvariálásnak kevésbé mértéktartó példái is. A „Lapkiadás mint üzlet” című tanulmányunkban már ismertettük azt a magát Irodalmi Társulatnak nevező vállalkozást, amely egyszerre kilenc „lapot” jelentetett meg 1890-ben azonos tartalommal, amelyek az előbbinél sokkal nagyobb földrajzi szóródást körvonalaznak: *Nagy-Kikinda*, *Zólyom és Vidéke*, *Nagy-Kanizsa*, *Kárpátvidék*, *Hevesvármegye*, *Székelyhid és Vidéke*, *Lippai Újság*, *Vingai Újság*, *Kis-Jenő és Környéke*.¹⁷ A nyitrai vállalkozással szemben ezekből a címekből mindössze egy-egy szám jelent meg – ám különböző impresszum adatokkal. A jelek arra mutatnak, hogy az előfizetőkre ezúttal az ország legkülönbözőbb vidékein vadásztak, s igen valószínű, hogy egyszerre több ügynököt is

¹⁵ *Az újságok csalói. A mutatószámok.* = *Újságkiadók Lapja* 1909. dec., 10–11. – Előzőleg megjelent a *Független Magyarország* 1909. dec. 2-i számában is.

¹⁶ *Tizenkét című újság.* Hírlapirodalom vidéken. = *Szamos* 1910. júl. 31. 167. sz. 3.

¹⁷ LAKATOS ÉVA: *Lapkiadás mint üzlet.* = MKSz 1979. 160–161.

alkalmaztak. A nyitrai és a Budapesten székelő Irodalmi Társulat gyakorlatának összehasonlítása: az egyik egyszerűen csak többet akart eladni a már egyszer kinyomtatott újságból, a másik viszont az ügyfelei tudatos megtévesztésére és megkárosítására törekedett – arra figyelmeztet, hogy óvatosabban bánjunk a „zugsajtó” fogalmának az alkalmazásával. Erre egyébként e témáról megjelent egyetlen tudományos igényű tanulmány szerzője, Tápay-Szabó László is felhívta a figyelmet, azt állítva, hogy „A »rendes« sajtónak, a zugsajtótól való megkülönböztetése nagyon nehéz, mert annak a határnak megállapítására, amely egymástól elválasztja őket, nincsenek szabályok”.¹⁸

Az 1925-ben megjelent *Súgólyukat* színházi szemlének szánta naiv és tapasztalatlan szerkesztője. A második számot azonban már nem tudta megjeleníteni, előfizetői hoppon maradtak. Mi nem sorolnánk mégsem a zugsajtóhoz, hiszen alapítójának nem a megtévesztés volt a célja. „Tettét” végül is szerencsétlen öngyilkossága is menti.¹⁹ S igencsak meg kellene fontolni, hogyan is minősítsük az *Otthon* című képes havi folyóirat 1897–1906 közötti évfolyamait. Ilyen folyóirat ugyanis a jelzett időpontban nem került terjesztésre. Az *Otthon* (1893–1896) 1896 szeptemberében beolvadt a tőkeerősebb *Magyar Szalonba* (1884–1936), s az *Otthon* fenti, a kiadóhivatal által bekötött évfolyamai azonosak az öt beolvasztó *Magyar Szalonéval*. Ezzel a kis névcserével a *Magyar Szalon* nyilván az *Otthon* korábbi előfizetőit kívánta megtartani a megszokott címváltozat szerepeltetésével. Kereskedelmi játék ez is a lapcímmel, de semmiképpen sem minősíthető csalásnak vagy tudatos megtévesztésnek.

Még kevésbé merülhet fel a rosszhiszeműség, az előfizetők bizalmával való visszaélés azokban az esetekben, amelyeknél a folytonos címváltoztatás politikai nyomás következménye, s a rejtőzködés egyfajta eszköze. A legegységelműbb példája e magatartásnak Szini Károly, aki az 1848–49-es szabadságharc eszméit kívánta megszólaltatni *Március 15, Szabadság, Egyenlőség, Testvériség* címmel megjelentetett lapjaiban, tegyük hozzá: 1867 és 1868-ban a kiegyezés elleni tiltakozásul. Jogi szempontból nem is hetilapot, hanem röplapokat adott ki, amelyek meghatározott sorrendben követték egymást, s Szini Károly gondosan ügyelt arra is, hogy egy bizonyos cím legfeljebb csak tízszer jelenjék meg a naptári év során. Ez az időszakosság volt ugyanis a határ a periodikum és a röplap között.²⁰ (A korábban már említett csalók is rendszerint röplapként tették közzé mutatóványszámukat, hogy kikerüljék a lapengedély megkérésének bonyodalmait.)

¹⁸ TÁPAY-SZABÓ László: *Zugsajtó–szennysajtó–reform.* = *Katolikus Szemle* 1935. dec., 12. sz. 735–743.

¹⁹ L. I.: *Birinyi Lajos öt órával siette el az öngyilkosságát.* Egy pesti „karrier” vége. = *Pesti Napló* 1925. nov. 8. 6.

²⁰ Szini Károly lapjairól részletesebben l. 17. sz. jegyzet: 155–157.

Szini Károly gyakorlata utóbb mintává vált a magyar lapkiadás alapjait jelentő 1848-i és 1914-i sajtótörvények kijátszásának. Egyetlen adott cím helyett ki kellett ötöt vagy hatot választani s azok öthetenkénti – rölaplap jellegű – megjelentetésével ki lehetett alakítani az egyes címek szabályosan ismétlődő sorrendiségével egy olyan „szövedéket”, amely végül szabályos évfolyammá állt össze. Ezt a gyakorlatot követte a politikai lapok megjelentetéséhez előírt – és meglehetősen magas kaucióval nem rendelkező *Új Népszava* is 1896-ban, amikor *Népjólétként*, *Új Népjogként*, *Új Népszavaként*, *Népszabadságként* és *Nép-akaratként* folytatta megjelenését. S ugyanezzel a módszerrel küzdött a fennmaradásért három évtizeddel később Martosi Mórocz János, aki 1923 és 1929 között hétféle címváltoztatásban igyekezett életben tartani *Újpesti Hírlap*ként elkezdett harcos, a fehér és vörös diktatúra ellen egyaránt hadakozó hetilap folyamát.²¹ E lapokat legfeljebb politikai ellenfelei nevezhették „zugsajtónak”.

Némi csalafintaság van viszont azokban a címváltoztatásokban, amelyek a közerkölcs és az ide vonatkozó jogszabályoknak kijátszása végett variáltak: ilyen volt például a Temesváron megjelenő *Kaviár* (1923–1935) című illusztrált, pikáns hetilap, amelynek tartalmát a magyarországi hatóságok pornográfának minősítettek s ezért terjesztését is betiltották. A szerkesztés erre úgy reagált, hogy a Magyarországra kerülő példányokat *Pók* címmel hozta forgalomba.²² A címváltoztatás végül is éppen az előfizetők anyagi érdekében történt, s csupán a hatóságok kijátszását szolgálta.

Annál egyértelműbb viszont a címekkel való bűvészkedés másik példája, amely már sajátos átmenetet alkot tipológiai felosztásunk következő fejezetébe, amely a lapok tartalmi vonatkozásait vizsgálja.

Vigyázó (Kohn) Tivadar könyvadatulajdonos és egy Pick Gábor Ignác – valaha bűvészként (!) tevékenykedő egyén vállalkozásáról van szó, akik a századfordulón Budapesten 12 címmel adták ki „lapjaikat”. A *Culturelle Blätter*, a *Finanzielle Blätter*, a *Fortschritts-Sprese*, az *Illustrierte Sonntags-Zeitung*, az *Interessante Blätter*, a *Local-Zeitung*, a *Reichs-Herold*, a *Reichs-Revue*, a *Salonblatt*, a *Vorsicht*, a *Welt-Echo* és *Az Ország Tükre* a már ismert séma szerint: ismétlődő tartalommal jelent meg. Egy rovat azért változott bennük – a „Közélet jelesei” című. Az itt kiszerkesztett iparosokhoz és kereskedőkhöz elküldték a lapokat és egy nagyobb összegről szóló előfizetési nyugtát...²³

²¹ Az *Új Népszava* és az *Újpesti Hírlap* részletes könyvészeti leírását l. a *Magyar irodalmi folyóiratok (Új – Vágvölgyi Lap)* c. bibliográfia 35–37. sz. füzetében. (Bp. 1997.)

²² *Pornográfiát csempésznek Romániából Magyarországra.* = Újmagyarország 1934. júl. 22. 29. sz. 1–2.

²³ *Szédelgés lapvállalatokkal.* = Aradi Közöny 1901. máj. 15. 111. sz. 9., és SZINNYEI József, id.: *A hazai hírlapirodalom 1898-ban: 31., 1899-ben: 29–30., 1900-ban: 30–31.* Melléklet a MKsz – – folyamához.

A lapok közleményeivel történő visszaélések

Az 1860-as években a hírlapírás csak mellékes tevékenység volt. Ügyvédek, tanárok, írók, politikusok szerkesztették az újságokat. Értesüléseik, a hírek cammogva jutottak el a szerkesztőségi szobákba, hiszen nem volt telefon, a távíró is csak fokozatosan vált „munkaeszközzé”. Ezért igen erősen támaszkodtak a rendszeres és eseti levelezők tudósításaira, de így is kielégítették a hírlapot is olvasó – a maihoz képest – csekély számú olvasóközönséget. Néhány évtized alatt a sajtó rohamosan fejlődött, átalakult: az újság tömegfogyasztásra szánt árucikké vált. Ekkor már éjjel-nappal a legtávolabbi földrészekről távírókon érkeztek a hírek, a sebesjárású riporterek a rendőrkapitányságokon, bíróságokon, vármegyeházákon, városházán és más közhivatalokban és magánrendezvényeken megfordultak – majd a hírekkel megakodva, mint a méhek tértek vissza a szerkesztőségekbe, hogy a helyszínen készített jegyzeteiket szenzációs tálalásban kínálják az olvasóknak. Az addigi néhány unalmas rovat helyén újak születtek, s ezekben szenzációs híreket fürkészhettek az olvasó... A „szakállas újságok” kora lejárt, ezért fortyant fel a galambepéjű Benedek Elek a családi események vámszedői ellen, akik huszadrangú újságaik hírszolgálatára hivatkozva betörték az esküvőkre és a temetésekre:

„Ha egy előbbkelő állású legényembernek megjelen a neve az újságok hymen-rovatában, másnap már bepöndörül hozzá egy cvikkeres fickó, a ki egy soha nem hallott nevű újság munkatársaként mutatván be magát, arcképet kér a boldog völegénytől, amelyet ő a bájos menyasszonyával együtt virágos kertben rajzoltat meg s ad ki – 50 forintokért. Ha balek völegényre akad, olyanra, a kinek minden újság – újság s látja, hogy csak a dicsőség árát sokalja a boldog völegény úr, kész alkudni, mint a vevőket utcán fogdosó jóvendőbeli milliomos s az ötven forintról leszáll egész tíz forintig. Talán alább is.

Ha egy vagyonos családnak meghal a feje, a halottas házhoz ki penderül be ismét legelőször? Ugyanaz a cvikkeres úr, ki az érdemekben megdicsőült családfő arcképet kész kiadni „gúny-áron” (Spott preise), sőt még megható nekrológot is ír hozzá – 5 forintért.”²⁴

Az emberi hiúságra épített a nemrég említett Vigyázó (Kohn) Tivadar is, aki a „Közéletünk Jelesei” rovatában bemutatott trükköt nem először alkalmazta tizenkét címen megjelentetett „lapcsaládjában”. Első próbálkozásairól egy 1897-ből származó közlemény ad hírt. Igaz, ekkor még Kohn (Kohut) Tivadar-ként használja nevét s rovat helyett gyakorlatát a másfél évfolyamot megért *Jeleseink* (1896–1897) című lapjában kezdte, ahol arcképekkel illusztrált cikkekben írta meg az előre kiszemelt jeles egyének fölmagasztalását, majd a megjelenést követően személyesen juttatta el az érdekelthez a lapot – természetesen kellő anyagi vizsontszolgáltatás reményében. E módszerét a kétnyelvű és

²⁴ [BENEDEK Elek] B. E.: *A zuglapok*. = Fővárosi Lapok 1893. júl. 23. 201. sz. 1619–1620.

kétségtelenül jobban hangzó *Birodalmi Szemle (Reisch-Revue)* címűben tökéletesítette. „Technikájának” leírását bízunk a kortárs dühös leleplezésére:

„A nyolcoldalú lapocskából nyomtatott egyszerre vagy kétezer példányt, de úgy, hogy az első és ötödik oldal üresen maradt. Ezekre az üres lapokra időnkint az égig dicsérve, életrajzát, működési körét írta meg valakinek s így megjelent a lap kétszáz példányban. Azután újra kétszáz példányban szétküldte a lapját, csakhogy most már másokat dicsért meg az üresen hagyott első és ötödik lapon, a többi szöveg megmaradt a régi. A szétküldött lapokkal küldött egy tíz és egy ötforintos nyugtát s a megdicsért emberek beváltották, mások meg annak reményében váltották be, hogy majd ő rájuk is kerül sor a magasztalásban.”²⁵

A zuglapok pénzcsinálásának durvább eszközei, mindenekelőtt a zsarolás, minden bizonnyal korábbi keletűek a leírtaknál. Kétféle technikájuk ismert. Az első: megírják a cikket, majd bemutatják a megrágalmazottnak, s közlik az összeget, amellyel „megválthatja” írójuk eddigi költségeit. A másik már durvább: „erőfitogatásként” megjelentetik a cikk első (viszonylag szelídebb) részét, s a „hozzájárulást” a már megkezdettek leállításáért kéri.

A teljesség kedvéért megemlíjtük, hogy az első változatnak van egy „puhább” és egy „keményebb” módozata. A puhább megelégszik a fenyegetés szóbeli formájával, a keményebb már nem kéziratot, hanem kefélynyomatot ad a kiszemelt áldozat kezébe.

A rágalom tárgya igen sokféle lehetett: törvényszegés, megvesztegetés, a családi élet valamely kellemetlen részlete, férjek félrelépései, szépasszonyok titkos kapcsolatai – a sor hosszan folytatható.

A zsarolás e gyakorlata meglehetősen elterjedt volt, amit az ellene dörgő cikkek meglepően nagy száma is sejtet. A kérdés kényessége ugyanakkor abból is érzékelhető, hogy az ilyen tárgyú leleplező írások jelentős hányada csupán általánosságokban mozog.²⁶

Nincs hiány természetesen a konkrét esetek leírásaiból sem. Ilusztrálásukra csupán a „kezdetből” és „végből” mutatunk be egy-két példát. Gyűjtésünk első adata 1889-ből származik, ami meglehetősen viszonylagos kiindulópont. Szinte egészen bizonyos, hogy az események valós időrendjében nem ez a legelső hírlapi zsarolás; ennek pontos kiderítését azonban nem is tartottuk célunknak. E híradás mindössze arról szól, hogy a Budapesten megjelent s egyetlen számot

²⁵ *A revolver.* = Budapesti Hírlap 1897. jún. 16. 166. sz. 7. A közlemény további érdekessége, hogy Kohn (Kohut) Tivadar címszavához a precíz Szinnyei József azt szó szerint átemelte a *Magyar írók élete és munkái* VI. kötetébe. (Bp. 1899. 709. h.)

²⁶ L. pl. (a címek önmagukért beszélnek): *Az újságírás rablólovagjai.* = Aradi Közlöny 1901. nov. 15. 262. sz. 3–4., *Az élődiek.* = Ellenzék (Kolozsvar) 1902. jan. 3. 1–2., HUNGARUS: *A zugsajtó ellen.* = Szabadság (Nagyvárad) 1902. jan. 28. 2–3., *A hírlapi hajsza.* = Szeghalom-Vidéki Hírlap 1907. 1–3., Sz. G.: *Zuglapok.* = Bácska (Zombor) 1907. okt. 22. 1–2., L. V.: *Álhírlapírók.* = Selmebányai Híradó 1909. aug. 15. 1–2., *A sajtó kallózai.* = Ellenzék (Kolozsvar) 1911. jún. 27. I. A század első évtizedére korlátozott keresztmetszet és annak földrajzi szóródása beszédesen jelzi: milyen széles körben elterjedt jelenséggel állunk szemben.

megért *Igazság* (1889. jan.), Barna Henrik nevű szerkesztője „előkelő egyéneket rágalmozott, hogy zsarolhassa őket...” Az sem tanulság nélküli, hogy a rendőrség felfigyelt rá, s kilátásba helyezte, hogy kiutasítja a fővárosból.²⁷

Néhány hónappal későbbi híradás a német nyelvű pletykalap, a *Der Hans Jörgel's* (Budapest–Wien) szerkesztőjét támadja: rágalmozás, becsületsértés, hamis tanúzásra való csábítás, visszaélés az esküdszékkel, jogi csürés-csavarás kavarnak egy budaörsi ügy kapcsán.²⁸ A dolog bonyolultságát érzékelve azt is kimondhatjuk, hogy az ilyen ügyek esetében legtöbbször nélkülözzük a pontos tényállást. Hiszen a vitatott zsarolás részleteinek hiteles megisméltése egyben maga is – széles nyilvánosság előtt elkövetett – rágalomnak minősülne, s a periratok felkutatása pedig nem látszik feltétlenül szükségesnek.

Századunk húszas-harmincas éveire mindenesetre következetesebbé és határozottabbá vált a zughírlapírók zsarolásai elleni fellépés. Amikor például 1929-ben a Lőránt György szerkesztette *Figyelő* (1928–1936) című riportlap (amelynek összesen tíz száma maradt az utókorra) – a lap két munkatársa egy rágalmozó kefelenyomatát mutatták fel a lapnak „egy előkelő budapesti úriasszonynak”, s 2000 pengőt kértek annak ellenszolgáltatásáért, hogy a cikket ne jelentessék meg. A megszarolt színleg belement az alkuba, ám titkára megjelölt pénzt adott át a jelentkezőknek – akiket azonmód le is tartóztattak a szomszéd helyiségben várakozó detektívek.²⁹ Megjegyezzük azonban, hogy sem a hölgy neve, sem a „vád” vagy gyanúsítás pontos tartalma még csak célzás formájában sem szerepelt a tudósításban.

Hasonló fellépést tapasztalhatunk egy 1935-ben megtörtént esetben is. Itt a jótollú Herczegh Kálmán által szerkesztett *Pesti Szemle* (1927–1928, 1933–1938) „munkatársa” szorongatta meg a Dohánykísárosok Szövetkezetének vezetőjét – „kényes természetű” magánügyeiért. A „taksa” ezúttal jóval szerezhetőbb volt, de a leleplezés útja-módja ugyanaz, mint amellyel már találkoztunk: megjelölt pénz, letartóztatás.³⁰

²⁷ *Egy zuglap dolga.* = Fővárosi Lapok 1889. jan. 5. 5. sz. 33.

²⁸ A lapcsalád őse *Hans-Jörgel*-ként indult 1878-ban, majd 1886-ban kettévált – *Hans Jörgel's Humoristische Volkszeitungra* és *Hans Jörgel's Illustrirter Volkszeitungra* portrékkal címlapján. Az említett bírósági ügy valamikor 1886-ban kezdődött; a lap szerkesztője Kloger István sértő megjegyzéseket tett széles nyilvánosság előtt a budaörsi illetőségű Johan Fuchsra. Az ügy első forduló utáni összefoglalóját l. „*Budapester Sonntags Briefe*”. = Hans Jörgel 1886. Nr. 55. júl. 25. 2–5., *Törvénytészi csarnok*. A Hans Jörgel's sajtópöre. = Pesti Napló esti lapja. 1889. máj. 16. 2., *A paraziták*. = Pesti Hírlap 1889. máj. 17. 135. sz. 11–12., *Visszaélés az esküdszékkel.* = Fővárosi Lapok 1889. máj. 17. 134. sz. 999.

²⁹ *Két-két hónapi fogházra ítélték a zsaroló ál-hírlapírókat.* Lőránt Györgyöt felmentették. = Magyarország 1929. okt. 5. 226. sz. 4.

³⁰ Más kérdés, hogy az említett szövetség vezetőjének – különféle zavaros ügyei miatt – valóban oka lehetett a félelemre. L. *Scheyer József, a pesti gründolások világrekordere.* = Pesti Szemle 1935. okt. 12. 19. sz. 3–4., *Zsarolás közben elfogtak egy álszerkesztőt.* = Függelenség (Bp.) 1935. okt. 18. 238. sz. 4.

A hírlapi zsarolás sajátos területét alkotják a gazdasági ügyek s ezen belül is a bankok, amelyek a pénzügyi életben játszott mind meghatározóbb szerepük miatt a századfordulótól egyre inkább a figyelem középpontjába kerültek, s ez természetesen visszatükröződött a hírlapokban is. A bankokról megjelenő híradások nemcsak tájékoztattak, hanem bizonyos értelemben orientáltak, más szóval: a pozitív hírek egyben a reklám szerepét is betöltötték. A zughíradás igen hamar felismerte, hogy ebben a körülményben biztos kereseti lehetőség rejlik. Már Benedek Elek 1893-ban megjelent cikke is megőrökíti a hírlapíróknak azt a siserehadát, amely elmaradhatatlanul körülvette a részvénytársaságok közgyűléseit – s az elhangzottakról szóló tudósításaikért már ott a helyszínen a markukat tartották:

„az ülésteremben köröskörül ülnek az »újságírók«, akik a gyűlés lefolyása iránt absolute nem mutatnak érdeklődést, alig várják, hogy a napirend ledarálódjék: mennek egyenest az igazgatóhoz s átadván névjegyüket, kegyes leereszkedéssel gyúrik zsebre az öt meg tíz forintokat.”³¹

Közel két évtizeddel később már jóval élesebbé vált ez a játék. A kiszemelteknek nem egyszerűen a híradást illik megfizetnie, a zsarolás vaskosabb fogásainak is ki vannak téve:

„A bankok közgyűléseinek hetei, duplán számítanak az álhírlapírók életében. Ezek a háborúság hetei. A zsaroló reggel elbúcsúzik a családjától, töltött revolvereket tesz a zsebébe, czikk-levonatokat csomagol a tarsolyába, – és elindul portyázni a kis és nagy bankokba, betör Lánczy előszobájába, ostrom alá veszi a Leszámitoló-bankot, egy pár löveget bocsájt Széll selyemsapkájába és vág, szúr, lő és vagy elesik, mint egy hős zsarolóhoz illik és letartóztatja a rendőrség, vagy győz és húsz, sőt huszonöt, sőt harmincz forintokkal megrakodva tér haza övéihez.”³²

A bankok igazi zsarolói egyébként azok közül kerültek ki, akiknek korábban személyesen is módjukban volt betekinteni a pénzügyi világ mechanizmusába, elsősorban azokra gondolunk, akik munkájuk során valamilyen formában megégették a kezüket, s a bankvilágból kikerülve – és megismerve a sajtó lehetőségeit – úgy látták: eljött az ideje a bosszúnak, a visszavágásnak.

Egy 1908-ból származó tudósítás arról tájékoztat például, hogy Szegő Lipót, a Pénzintézeti Irodákat felszerelő részvénytársaság korábbi igazgatója, akit különféle manipulációi miatt menesztettek állásából, úgy állt bosszút, hogy testvérével Szegő Bélával társulva nyomdát vásárolt, s *Országos Kereskedelmi Közlöny* címmel lapot indított Budapesten, amelynek szerkesztését Beregi Bélára bízta. Ezzel a modern ágyúval indította támadásait egykori részvénytársasága ellen, s csak pénzért volt hajlandó azt beszüntetni. A bíróság Szegő Lipótot nyilvános bocsánat kérésre is kötelezte. Idézzünk e tanulságos nyilatkozatból:

³¹ L. 24. jegyzet.

³² *Halló*: 172–11. = Pesti Futár 1910. febr. 19. 97. sz. 8.

„Alulírott Szegő Lipót a köztem és a Pénzintézeti Irodai Felszerelések Müinté-
zete rt” közt függőben volt peres ügyekből kifolyó indulatomban és izgatottságom-
ban több névtelen körlevelet bocsájtottam ki, úgy Budapesten mint vidéken... igaz-
talan vádakra és sértésekre ragadtattam magamat, melyeket ezennel visszavonok és
azok feletti sajnálkozásomnak adva kifejezést az okozott kellemetlenségekért bocsá-
natot kérek. Egyben ígérem, hogy jövőben hasonló magatartástól tartózkodni fogok.
Budapest 1908. Jún. 5-én. Szegő Lipót.”

És a szerkesztőség megjegyzése:

....bámulatos de egyben jellemző, hogy ily nyilatkozattal szemben Szegő úr ab-
normis kedvteléseit továbbra is folytatja és rosszindulatú híreszteléseit – még ezek
után sem tudja fékezni. A szerkesztőség.³³

Nyilatkozatában tett gáláns ígérte nem váltván be, 1908. októberében letar-
tóztatták.³⁴ Az *Országos Kereskedelmi Közlöny* (1907–1914, 1920–1925, 1928–
1938) szerkesztője Beregi Béla még éveken át megjelentette lapját, de a többi,
ilyen jellegű lapokhoz hasonlóan példányai rendkívül hiányosan maradtak ránk.

Egy másik, kevésbé nagyvonalú példa 1913-ból: A nagyváradai Újvárosi Ta-
karékpénztár sikkasztás és csalás miatt elbocsátott munkatársa úgy próbál visz-
szafizetni, hogy ügyvédje útján kapcsolatot keres két helyi zuglappal, s azoknak
különbéle álhíreket szivárogtat ki volt munkahelyének állítólagos szabálytalan-
ságairól. Nemcsak ő, hanem a zuglapok is hamarosan rajtavesztenek e nem túl
eredeti módszeren.³⁵

A pénzügy és a zughírlapírás egy ennél sokkal nagyvonalúbb képviselőire és
vállalkozásaikra tanulmányunk egy későbbi, személyi részében fogunk még vissza-
térni. E helyütt csupán a technikai fejlődés egy momentumára hívjuk fel a figyel-
met: arra, hogy a húszas-harmincas évek fordulójától a sajtó arra figyelmeztet, hogy
a toll mellett már a fényképezőgép és a filmfelvevő is bevonult a zsarolás eszköztá-
rába. A második világháború kezdetére már jól szervezett hálózata alakult ki e bünö-
zésnek, amely több-kevesebb sikerrel élt az új lehetőségekkel.³⁶

Végül visszautalnánk Tápay-Szabó László már idézett tanulmányára, amely
óvatosságra intett a zugsajtó megítélésében.³⁷ Az óvatosság különösen a lapok
és szerkesztők egymásközi minősítései esetében ajánlatos. A szegedi *Délma-
gyarország* munkatársai például 1910-ben közös nyilatkozatban ítélték el az
álhírlapírást.³⁸

³³ Országos Kereskedelmi Közlöny 1908. júl. 20. 22. sz. 1.

³⁴ *Letartóztatott zugszerkesztő.* = Szabadság (Nagyvárad) 1908. okt. 8. 231. sz. 5.

³⁵ A Nagyváradon megjelent *Hétfői Újság* évfolyamai – ezideig ismeretlenek – a *Közérdeknek*
is csak az 1915. évi 4. évfolyamától vannak számai, így a tényállás nem rekonstruálható. *Zsaroló*
zuglapok. A *Közérdek* és a *Hétfői Újság* munkában. Feljelentés a zsarolók ellen. = Nagyvárad
Friss Újság 1913. júl. 7. 184. sz. 2.

³⁶ (k. b.): *Ál-újságírók helyett ál-fotóriporterek garázdálkodnak.* = Előre (Bp.) 1939. aug. 13.
33. sz. 7., *Filmekkel és újságcikkkel zsarolnak.* = Magyarország (esti) 1940. aug. 5. 177. sz. 5.

³⁷ L. 18. sz. jegyzet.

³⁸ A kérdéses nyilatkozat a *Délmagyarország* (Szeged) 1910. okt. 22-i számában jelent meg.

E nyilatkozat abból indult ki, hogy hivatásos hírlapíróknak egyedül a napilapok szakképzett munkatársait lehet tekinteni, mindenki más – és legfőképpen a vidéki hetilapoknál dolgozók – mind álhírlapírók; lapjaik pedig úgymond: „bornírtságaikkal”, „kiseded játékaikkal és nagy ostobaságaikkal” tönkreteszik az újságírás erkölcsi értékeit. Nyilvánvaló, hogy e nyilatkozat nem objektív: kenyérféltés és a konkurrenciaharc indítékai állnak mögötte. Erre joggal mutatott rá egy, Szegedhez közel fekvő török–kanizsai lap szerkesztője, aki felháborodással utasította vissza a hamis általánosításokat.³⁹

Óvatosnak kell lennünk azonban a nyílt támadások mellett akkor is, ha egyik lap túl vehemensen veszi védelmébe a másikat. A *Pesti Közélet* (1914–1918) névtelen cikkírója, valószínűleg maga a szerkesztő, megindító együttérzéssel festi meg Péterfy Gyulának, *Az Idő* (1908–1918) című „harcos orgánium” megjelentetőjének a portréját, a nevezetettet egyenesen a „társadalmi és közéleti megújhódás”, a tisztaság és a becsület úttörőjeként aposztrofálva.⁴⁰ Elég azonban belelapozni az említett hetilap tetszőleges évfolyamába, hogy meggyőződjünk a fenti megállapítások túlzásairól. Helytelen lenne ezt a tizenegy évig megjelenő lapot egyszerre említeni a tiszavirágéletű társaival. Színvonala nem rossz, a belpolitika mellett Európára is kitekint, ha kell fellép az antiszemitizmus ellen, ostorozza a sajtó analfabétáit, mi több: még a zugsajtról is sorozatot indít. Ám nem kétséges, hogy Péterfy lapjából sem hiányzik a pletyka, a szenzációhajhászás. Nem csoda, ha idővel a mértéktartó kolozsvári *Ellenzék Az Időt* mégis zuglapnak, s szerkesztőjét szennyhírlapírónak nevezi.⁴¹

Végül akkor is kellő óvatossággal ajánlatos eljárunk, ha azt tapasztaljuk, hogy hevesen, már-már szenvedéllyel támadnak valakit. Be kell vallanunk – hangneme miatt – némi gyanúval vehetjük kézbe Körözy Béla *Új Igazság* (1934. aug. 13.) című röpiratát, amely már alcímében „a zugsajtó ostora” is hangos leleplezéseket ígér. A lap szerkesztőjéről annyit tudunk, hogy újságírói pályafutását a tisztaság hírnévnek örvendő s egy időben a Kisgazda párttal is kapcsolatot tartó *Mai Napnál* (1924–1945) kezdte. Röplapja – elejétől végig – azt a Kft-be tömörült hármast támadja, amely Szakács Andor főszerkesztő betegeskedése és távolléte alatt átvette a *Mai Nap* irányítását. Körözy Béla indulatos hangvétele és purifikátori gesztusai erős tartózkodásra készítetnek, s a röplapban előadottakban valami belső elszámolás körvonalát véltük felfedezni. A perdöntő érv Hegedűs Gyulának kiléte volt. Ő ugyanis épp a röplap megjelenése idején lett a Magyar Újságíró Egyesület alelnöke. Körözy tehát nem az alvilággal, hanem – meggyőződése szerint – arra méltatlan pályatársakkal vette fel a meglehetősen egyenlőtlen küzdelmet. Mint következő röplapjai, az *Újabb Igazság* (1934. aug. 22.), majd a *Sajtóviszonyok Magyarországon* (1937) című füzetének tartalma is egyértelműen erre a tényre utalnak.

³⁹ SCHWARZ Jenő: *A hivatásos újságírók*. = Török-Kanizsa és Vidéke 1910. nov. 13. 46. sz. 1–2.

⁴⁰ Péterfy Gyula portréja. = *Pesti Közélet* 1914. jan. 20. 2. sz. 10–12.

⁴¹ *Hurokra került szennyhírlapíró*. = *Ellenzék* (Kolozsvár) 1912. aug. 9. 3.

Ál-újságírói manipulációk

Az álhírlapírás képviselői rendszerint nem álltak meg a lapkiadással való szélhámoskodás lehetőségeinél. Foglalkozásukra, összekötéseikre és különleges értesüléseikre hivatkozva az élet legkülönbözőbb területén tettek kísérleteket a hatóságok, illetve a tájékozatlan és naiv embertársaik megtévesztésére, megkárosítására.

Századunk első éveiben Molnár László, valójában Máté László például az újságírás mellett váltóhamisítással foglalkozott. Kezdetben tisztviselősködött, csak sikertelen pályázatai után választotta a Szentesen megjelenő *Csongrád-megyei Ellenzék* (1899–1901) szerkesztését. Az emberek bizalmát megnyerve sikeresen folytatta a fedezetlen váltókkal való üzletelést. Már épp készült továbbállni, amikor a rendőrség lecsapott rá.⁴²

Pénz és sikkasztás áll egy másik korabeli ügy háttérében is. Hogy külön jövedelemhez jusson a Nagyváradon megjelenő *Lócs* (1909) című vicclap szerkesztője, hirdetést tett közzé lapjában: pénzbeszedőket keresett az előfizetési díjak és hetente eladott példányok árának beszedésére. A jelentkezők azonban nem ingyen jutottak a munkához. Ezen állás betöltését a pályázat egy tisztes összegű kaució befizetéséhez kötötte. A volt nyomdászsegédbe nem sok képzetet szorult. Csupán arra, hogy az összes kauciót visszatartotta, és csak egy jelentkezőt alkalmazott. Rövidesen őt is letartóztatják.⁴³

1910 júniusában jól öltözött, fekete pápaszemes fiatalember jelentkezett a Strasser és König gabonakereskedő cég Nádor utcai igazgatóságán. Újságírónak mondta magát s előadta, hogy súlyos szembaja kettétörte újságírói pályáját, szégyenszemre embertársai segítségére kénytelen hagyatkozni. Nyomatéku dr. Baumgarten Egmond professzor orvosi igazolását is kézbe adta. Megkapta a remélt utalványt, ám amíg a pénztárba tartott, az utalványozó a biztonság kedvéért felhívta a professzort. A rendőrségnél derült ki, hogy a jómodorú ifjú, foglalkozás nélküli csavargó.⁴⁴

Háborús idők következnek és a hadiszállítások. A *Kőbányai Hírek* (1910–1914) szerkesztője elhiteti egy kőbányai szállítóval, hogy tartós szerződést kötött a fővárossal a X. kerületi hadikórház ételmezésének ellátására. Már csak az óvadékot fizesse ki helyette – így őt is beveszi az üzletébe. Mikor már kétezer koronát vett át a szállítótól, a szerkesztőt leleplezték. Lehetséges, hogy lapja is ezért szűnt meg.⁴⁵

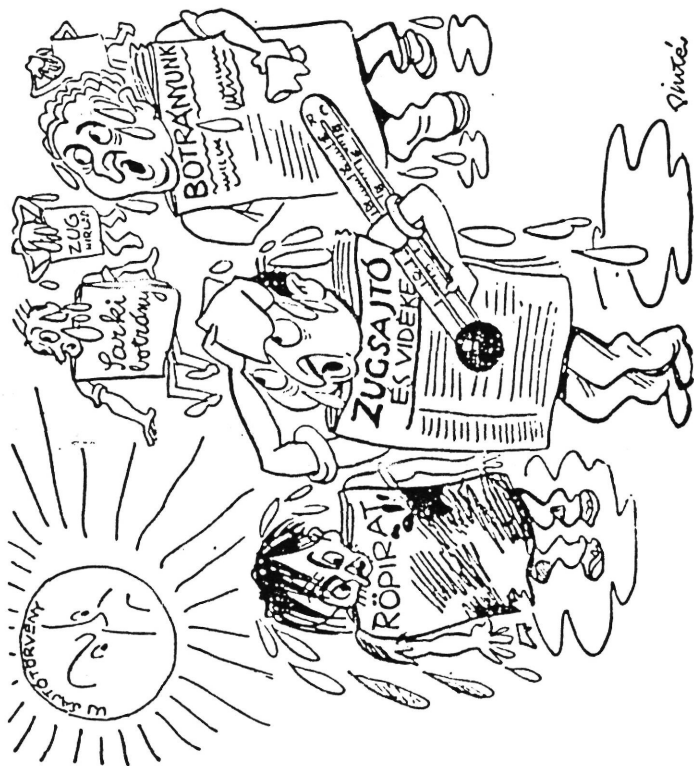
⁴² Máté László elfogatása. (Újságíróból – váltóhamisító.) = Aradi Közlöny 1901. nov. 15. 4–5.

⁴³ Sikkasztott a szerkesztő úr. A *Lócs* redakciója a rendőrségen. = Nagyváradai Napló 1909. okt. 14.

⁴⁴ Letartóztatott álhírlapíró. = Pesti Napló 1910. jún. 24. 149. sz. 8.

⁴⁵ A *Kőbányai Hírek* 1910. decembertől 1913. márciusig megjelent évfolyamait féléves szünetelés szakította félbe. Új szerkesztője Farkas István indította újra; ez ideig 1914. júl. 6-i számáig ismeretes. Így manipulációját a korabeli napilapok közölték: *Csalás miatt letartóztatott álhírlapíró*. = Az Est 1914. dec. 23. 333. sz. 5.

A KIBIRHATATLAN HÓSÉG

(Pintér Jend rajzu)

miatt többen rosszul lettek, különösen mikor meghallották, hogy további hőemelkedés várható...

1. ábra

Pesti Szemle

SZERKESZTI: HERCZEGH KÁLMÁN

Egy pesti trafik titkai

Részvény-gangsterek

Mennyi jövedelme van a bankigazgatóknak

Történt-e vesztegetés a Vigadó uccában?

Teddy kARRIERJA

IX. évf. 14-15 sz. Ára 10 fill. 1935. aug. 3.

2. ábra

Az emberek megtévesztésének minden időben az egyik eszköze a különféle kapcsolatok felemlegetése – miért éppen a mi szélhámosaink ne éltek volna ezzel? Egy Pallós Pál álhírlapíró például 1925–1926-ban a budapesti büntető-törvényszék folyosóin izgatottan szaladgált jegyzetfüzetével a budapesti napilapok riporterei között – önmagát külföldi lapok tudósítójának kiadva. Majd kisebb-nagyobb összegeket vett fel, hogy a tárgyaláson történekről bizonyos dolgokat ne továbbítson. Végül Sztranyovszky Sándor belügyi államtitkár barátságára hivatkozva 1926 novemberében félmillióssal csalással bukott le.⁴⁶

Ugyancsak nem létező összeköttetésekkel hódított ez idő tájt – hamisított hírlapírói igazolvánnyal is rendelkező – két fiatalember. Összeismerkedtek egy szolnoki szabómesterrel – aki megunván a vidék egyhangúságát, jövedelmező műhelyét feladva, Pestre költözött. Engedvén a két álhírlapíró csábításának, hogy „főszerkesztő” lesz – megalapították a Király utca 73. számú házban 120 előfizetővel és a „főszerkesztő” minden vagyonával a *Divathírlap* című újságot. A külföldi újságok színházi képeivel tarkított szerkesztőségi szobában áltelefon csengetett (a szomszéd szobából működtették), s így tárgyaltak „híres” szerkesztőkkel, miközben a színházi világ csillogásába vágyakozó hölgyek szorongva lesték: vajon sikerül-e, hogy címololdalra kerüljön az arcképük... Azután gyanútlanul fizették ki a tetemes összeget (nyugtát is kaptak!) – de a fényképközlés, az ígért kommuniké elmaradt. Hírlapírói pályafutásuk a rendőrségen ért véget.⁴⁷

Példáink kiragadottak. Számuk tetszés szerint folytatható. Ám már a megismerték is érzékeltetni képesek: meglehetősen széles körökben elterjedt jelenséggel állunk szemben, amely már alkalmas volt arra, hogy általános és szociológiai jellegű tanulságait is megfogalmazzák. Erre elsőként Bibó Lajos vállalkozott a Kassán, 1926-ban közzétett *Újságírók Újsága* című alkalmi lapban, keresve a választ: miért éppen újságíróknak adják ki magukat a szélhámosok? A választ Bibó az újságírás, a tájékoztatás kitüntetett szociológiai helyzetében látja. Még a TV-zés és gyakorlatilag a rádiózás előtti időszakban vagyunk. A sajtó ekkor már a közvéleményalakítás legeredményesebb eszköze, valóban nagy hatalom, amelynek jelentősége – természetesen előállítóira, a lapcsináló szerkesztőkre és a beosztott újságírókra is kiterjedt. A hétköznapi ember tekintélyt és hatalmat látott bennük, egyfajta szellemi és erkölcsi magasabbrendűséget – olyan minőséget, amelyet a társadalom szinte kivétel nélkül elismert. S ez éppen olyan tökéletet jelentett, amelynek álcájában viszonylag könnyű volt visszaélni.⁴⁸

⁴⁶ (k. p.): *Letartóztatták Pallós Pál ál-hírlapírót aki Sztranyovszky államtitkár nevével pénzt csalt ki.* = Magyarország 1926. nov. 27. 270. sz. 7.

⁴⁷ L. S.: *Két színházi álhírlapíró pesti karrierje a körüti zsarolásoktól lapalapításokon át a rendőrségi fogházig.* = Esti Kurír 1926. jan. 13. 9. sz. 9.

⁴⁸ BIBÓ Lajos: *Álhírlapírók.* = *Újságírók Újsága* (Kassa) 1926. dec. 9. 11. (Az 50 ezer példányú különkiadás – a jelzett napon a Csehszlovákia területéhez tartozó valamennyi magyar lap helyett jelent meg – a sajtó összefogásának jegyében.)

Bibó látéletéhez legfeljebb még egy kevésbé látványos, ám el nem hanyagolható körülményt kell hozzátennünk, amire egy évtizeddel később Tápay-Szabó László hívta fel már idézett tanulmányában a figyelmet.⁴⁹ Arra tudniillik, hogy az I. világháború utáni években hihetetlen mértékben megnőtt az újságírók száma, hogy a lapokat a korábbi egy-két szerkesztő helyett munkatársak egész hada állítja elő. Hogy tovább is e mennyiségileg hirtelen felfutott pályán a túljelentkezés miatt sok a munkanélküli. Ennek méltatlan hatása a devianciára – általánosan érzékelhető.

Az újságírói státussal való visszaélések konkrét példáit két színesebb eset bemutatásával zárjuk. Schäffer István úri családból származik, kitűnő modora már-már nagyzási mániával határos. Mint Rajniss Ferenc dr. országgyűlési képviselő mutatkozik be a főváros egyik IBUSZ-irodájában, amerikai utazásról tárgyal és a végén: húsz-harminc pengőt kér kölcsön az igazgatótól, mert otthon felejtette pénztárcáját... Újságírók között forgolódva – nevükben – kölcsönöket vesz fel; egy alkalommal Csilléry kegyelmes úrral interjút készít és mindjárt az újságíróknak adható ingyenes belépőjegyeket kér... Tizenöt hónapi börtönre ítélték.⁵⁰

Másik példánkban végre nem a pénz játssza a főszerepet: Radó Ernő íróként is ismertté akart válni a budapesti szerkesztőségnek körében. Terve egyszerűnek és célravezetőnek látszott. Olcsó pénzért felvásárolta egy fiatal költőnő krúdában maradt verskötetét. Címlapjait eltávolította és helyettük újat nyomtatott – saját neve alatt. Elismertségét azzal kívánta teljessé tenni, hogy következő kötetét *A nagy betegség* (1925) művét már eleve második kiadásként tette közzé, s a kötet utolsó lapjain felsorakoztatta az „első kiadás” kritikai visszhangját a *Pesti Hírlap*, a *Magyarság*, *Világ*, *Magyar Kultúra* stb. tetszőleges évfolyamaiból más írók egyéb műveinek természetesen elismerő kritikáit. A korabeli leleplezés szerint Radó Ernő egyedül állt ezzel az újításával a magyar sajtó történetében.⁵¹

Portrék, pillanatfelvételek

A zugsajtó dzsungelének képét néhány érdekesebb portré bemutatásával záránk. Az első még a múlt század nyolcvanas évek homályából sejlik felénk. Valódi nevét nem ismerjük. A legszínpompásabb a: Jussuf ben Zia bej, de viselője nevezte magát Csatárynak, Csetényinek is. Karrierje egy újpesti borbélyműhelyből indult, ám egy idő után érdekesebbnek és jövedelmezőbbnek vélte a lapszerkesztést. Rövidéletű revolverlapjai *Katona- és Pénzügy* (1883), *A Jövő* (1883–1884), *Ipar- és Kereskedelmi Közlöny* (1886), *Háztulajdonosok Lapja* (1886), *Nemzetközi Ipar- és Kereskedelmi Közlöny* (1886–1887) Újpestet és a

⁴⁹ L. 18. sz. jegyzet.

⁵⁰ Tizenöthónapi börtönre ítélték Schäffert, az újságírók és képviselők rémét. = Esti Kurír 1936. aug. 13. 185. sz. 11.

⁵¹ SZABÓ Béla: *Az „A nagy betegség”*. A nagyzási hóbort, vagy: Radó Ernő ál-hírlapíró legújabb szélhámossága. = Magyar Hírlap 1926. máj. 12. 3.

fővárost próbálták zsarolni. Megrendelés nélküli hirdetésekkel kezdte, amelyeket utólag borsos áron fizettetett ki ügyfeleivel. De még nem rendelkezett igazi tapasztalatokkal. 1887-ben kellő körültekintés nélkül választotta ki zsarolásra ellenfelét. Büntetésének letöltése után Amerikába vándorol.⁵²

Ábrányi (Auspitz) Márton látszólag nemes céllal indította el néhány számot megélt *Gépírók Lapját* (1900), amely a gépírók és gépírónök első érdekképviseletét ígérte olvasóinak, s már első számával vihart kavart. A kereskedelemügyi miniszterhez intézett nyílt levelében a gépírónök szexuális zaklatását teszi szóvá, s a MÁV egy magasrangú tisztviselője ellen kér kivizsgálást, aki – szerinte – megrontotta egyik alkalmazottját. Közel száz év távlatából nehéz igazságot tenni; annyi azonban bizonyos, hogy a törvényszék utóbb a megvádolt-nak adott igazat, Ábrányit zsarolás vétségében elmarasztalta.⁵³

Az ítéletet követően rövidesen Ábrányi-Auspitz Márton kivándorol Amerikába, ahol orvosként (!) kezd tevékenykedni. Az élet különös fordulatoként most ő követi el azt, amit oly hevesen támadott egykori lapja. New York-i magánkórházában ajánlatokkal zaklatja pácienseit, s egy ápolónőt is teherbe ejt. Az ügy vadnyugati fordulattal zárul: a kárvallott és kisemmizett ápolónő revolvelővel végez az egykori szerkesztővel.⁵⁴

E zajos és zavaros életpálya ellentételeként kívánczok portrészorozatunkba egy női szerkesztő, Simli Mariska arcképe. Nem tudunk ugyan versenyre kelni Krúdy Gyula megemlékezéseivel, amelyek mesteri vonásokkal idézték a székesfehérvári különc reverendát viselő alakját, aki cilinderesen és csizmában jelent meg a nagyközönség előtt. Keze rendszerint tintafoltos volt, hiszen a reverendájában állandóan tollat és tintatartót is hordott, hogy alkalomadtán bárhol hódolhasson az írás élvezetének.⁵⁵ A kortársak szerint mindig kezeügyében volt egy-egy előfizetői felhívás is, mert Simli Mariska igazi szenvedélye – a lapkiadás. Terveihez folyamatosan gyűjtötte az előfizetőket, illetve az előfizetői díjakat, amelyek aztán vagy összegyűltek, vagy nem – az aláírók és fizetők bánatára; akik közül a vérmesebbje időnként perbe fogta Simli Mariskát.⁵⁶ Krúdy már-már legendásítja törekeny alakját, azt is érzékeltette, hogy férfias külleme ellenére női mivoltában is vonzott és híveket szerzett, nem egyszer e kapcsolatokkal is botránnyat kavarva.⁵⁷

⁵² *Jussuf ben Zia bej viselt dolgai.* = Fővárosi Lapok 1887. jún. 4. 152. sz. 1119., *Kivándorlott zsaroló.* = Fővárosi Lapok 1889. dec. 6. 335. sz. 2488.

⁵³ *Az elősdiek.* = Budapesti Hírlap 1901. máj. 9. 126. sz. 10.

⁵⁴ *Magyarok Amerikában.* = A Bevándorló (New York, Pittsburg, Passaic) 1908. jún. 12. 47. sz. 2.

⁵⁵ L. KRÚDY Gyula: *Simli.* = Pesti Napló 1928. aug. 4., és K. Gy.: *A szobrok megmozdulnak.* Bp. 1974. 425–434., továbbá: *Vay Sándor és Simli Mariska kalandregényei.* = A Mai Nap 1930. szept. 14. 208. sz.

⁵⁶ *Simli Mariska esete.* = Pécsi Napló 1897. júl. 31. 4–5., SIMLI Mariska: *Nyílt tér.* = Debreczeni Ellenőr 1896. okt. 28. 7. (Mentegetőzés a *Nemzetközi Haladás* megjelentetésének elhúzódsága miatt.)

⁵⁷ *Simli Mariskát kitiltották.* (Látogatás a toloncházban.) = Aradi Közlöny 1902. márc. 18. 7–8. (Egy arisztokrata család juttatta toloncházba, mert Alfonzka fiúkat elcsábította.)

Az elmondottakat két ecsetvonással egészítenénk ki. Az első kevésbé tapintatos és Simli Mariska szellemi egzaltáltságát valamivel közelebből és konkrétan szeretné érzékeltetni, az általa elgondolt *Nemzetközi Haladás* című laptervezet programjával, amelyben ilyen s ehhez hasonló passzusok olvashatók.

„A *Nemzetközi Haladás*, úgy nyelvében, mint szellemében, alakjában, mint tartalmában, az egyetemes kultúrjelen, a modern világműveltség évkönyveit nyújtja, a hazai s külföldi, a művészi toll s ecset költői-bölcselemi rajzaiban ... politikai, filozófiai és historiai hármassziója mellett, egy negyediket: magyar nemzetértörténeti, hazai kultúrtörténeti küldetést is teljesít; a mennyiben a Külföld és a magyar főváros jelenének, nemzetközi kultúrképe mellett, a szellemi magyar Vidék: a vidéki nemzeti kultúra fény- és árnyképeit – irodalmi-művészeti, tan- és sajtóügyi viszonyait, termékeit, egyleteit, képviselőit, (irodalmi és írói köreit, hírlapjait, színházait, dal- és zeneegyleteit); – műintézeteit, tárait, műemlékeit – kincseit, műalkotóit és alkotásait; sőt az elfeledve-elföldelve fekvő, vagy az elfeledve-elföldelve élő (igazabban tengő) magyar tehetségek, irodalmi s művészeti erők képekkel illusztrált élet- s lélekrajzát is megörökíti!”⁵⁸

Ezen a túlbonyolított mondatszövevényen is látszik Simli Mariska jószándéka. E programnak semmi köze a zugfirkászok sunyi ígéreteseihez. Ehhez kapcsolódik második kiegészítésünk: a legendák ellenére Simli Mariskának nemcsak laptervei voltak: néhány elgondolását sikerült megvalósítania, legalábbis az első számok megjelenéséig, amelyeket tárgyyszerűen igazolnak azok az ismertetések, amelyeket hitelesen őriz az egykorú sajtó. A sors keserű fintora, hogy e lapok közül – 1895-ből a *Haladás*, 1897-ből a *Stíria*, 1902-ből az *Adria* – egyetlen példányt sem őriznek közkönyvtáraink.⁵⁹

Simli Mariskával szemben Garai Manó már a zugsajtó tapasztalt és ravaszul lavírozó képviselőjének tekinthető. Kortársai a „zsarolás doktoraként” emlegették, akivel már nem lehetett a hagyományos eszközökkel elbánni.⁶⁰ Zászlaján a közélet tisztaságát lobogtató *Korbács* (1906–1909) című hetilapja igazi szenzáció. Mivel köteles példányait nem szolgáltatták be, így könyvtárainkban csak szórványszámok maradtak ránk. Garai ügyes rejtőzködő, lapját sokszor mások neve alatt adja ki. Már munkatársakat is alkalmaz. A *Korbács* lapjain jelentkezik egyik jeles tanítványa Péterfy Gyula, akiről már szóltunk a korábbiakban.⁶¹ Garai Manó ügyletei országos visszhangot keltenek, parlamenti interpellációkat váltanak ki,⁶² s amikor a *Korbács* további megjelentetése kérdésessé válik, cí-

⁵⁸ TÖVIS: *Az irodalmi automata vagy a Nemzetközi Haladás*. = Magyarország 1896. nov. 6. 9.

⁵⁹ A *Haladásra* és az *Adriára* vonatkozóan I. FÜLÖP Attila: *A Fejér megyei hírlapok és folyóiratok bibliográfiája*. Székesfehérvár, 1965. 16, 62. – A *Stíriát* a *Pécsi Napló* 56. jegyzetben említett cikke ismerteti.

⁶⁰ *A zsarolás doktora*. = Pesti Napló 1910. máj. 25. 123. sz. 12.

⁶¹ *Igen: álhírlapíró*. *Rossz Időket élünk...* = A Nap (Bp.) 1911. jan. 29. 3.

⁶² *Nagy az interpellációs készség...* Hoffmann Ottó a *Korbács* c. időszaki nyomtatvány három-ezer koronás pauszáléja dolgában interpellálja meg a miniszterelnököt. = A Nap 1908. júl. 2. 159. sz. 3.

meket és lapokat cserél: *Radikális Világ*, *Nemzeti Állam*, *Budapesti Hírek*. Garai már szerény tőkét is képes gyűjteni, így nem lehet gond számára egy-egy új lapalapítás. 1910-ben már a *Vasárnapi Híradó* és a *Képes Vasárnapi Lapok* impresszumában látjuk viszont nevét; igaz, ezúttal ez is másképpen hangzik. Egy ideig Somlyó Bélaként látja el a szerkesztést.⁶³ Karrierje 1920-ban török ketté, amikor egyetlen tollvonással, a 6.357 M.E. számú belügyminiszteri rendelettel megszüntetik lapcsaládját: a *Budapesti Fehér Újságot*, a *Nemzeti Hadsereget* és a *Magyar Közgazdaságot*.⁶⁴

Nemes László a maga gobsecki mivoltában kívánczik e csodabogarak sorába. Ő is lapot alapít *Magyar Lloyd* (1929–1938) címmel a maga üzleteihez. 1930-ban pl. egyszerűen elorozza és lapjában újraközli *A Pénzvilág* (1911–1938) 64 oldalas húsvéti-ünnepi számának hirdetéseit, majd a *Pénzvilágra* való hivatkozással jelentkezik a vállalatoknál a hirdetések honoráriumáért.⁶⁵ Azután támadó cikkeket ír – több hasonló lap mintájára – valamely kereskedelmi, ipari vagy bank ellen, míg megfelelő honoráriummal le nem szerelték. 1932-ben a Vacuum Oil Comp. Nádor utcai irodájában, ahol „ajánlatot” tesz, ha kap 300 pengőt ... itt már detektívek vártak rá...⁶⁶ Nemes László egyáltalán nincs rászorulva ezekre a zsarolási játékokra. A húszas évek elején Makón és Debrecenben nyomda- és laptulajdonosként működött, nagy vagyona tett szert, amelyet Budapesten mint tőzsdés és terménykereskedő megsokszorozott. Az évtized végére a Podmaniczky és Izabella utca sarkán már ötemeletes bérháza van és 80–100 000 pengő készpénz vagyonnal rendelkezik. Groteszk nézéséről és ősz, vékony fejről a kortársak „skorpiónak” nevezték el.

Rögtön ide, az uzorát és zsarolást önmagáért és élvezetből művelő mellé kívánczik a „szakma” jelentős képviselője, a már cápaként jellemezhető, igazi ragadozó, Békessy Imre arcképe. Pályája kisebb plágiummal kezdődött: 1907-ben Michel Corday francia író novelláját tette közzé a saját neve alatt... Egy időre eltűnik, s kisebb kereskedelmi kitérő után visszatér az újságíráshoz: felismeri, hogy a jövő a gazdaságpolitikáé, és 1917-ben megalapítja a *Tőzsdei Kurírt*, amely rövidesen a legnépszerűbb és legszínvonalasabb sajtótermékek közé tornáztta fel magát. Békessy hatalmas ismerettségi körre tesz szert, 1920-ban Bécsbe teszi át székhelyét, ahol egymás után indítja el lapjait: 1921-ben a *Die Börse* című tőzsdei hetilapot, 1923-ban a kora délutánonként megjelenő *Die Stundét* (1923–1938), majd egy évvel később a színházi világot bemutató *Die*

⁶³ *A Képes Vasárnapok munkában.* = Az Est 1910. aug. 12. 2., *A zsarolás doktorai.* = Pesti Napló 1910. okt. 29. 257. sz. 8.

⁶⁴ *Betiltották Garai Manó lapjait.* = Magyarország 1920. aug. 29. 205. sz. 7., továbbá: A Nap 1920. aug. 29. 4.

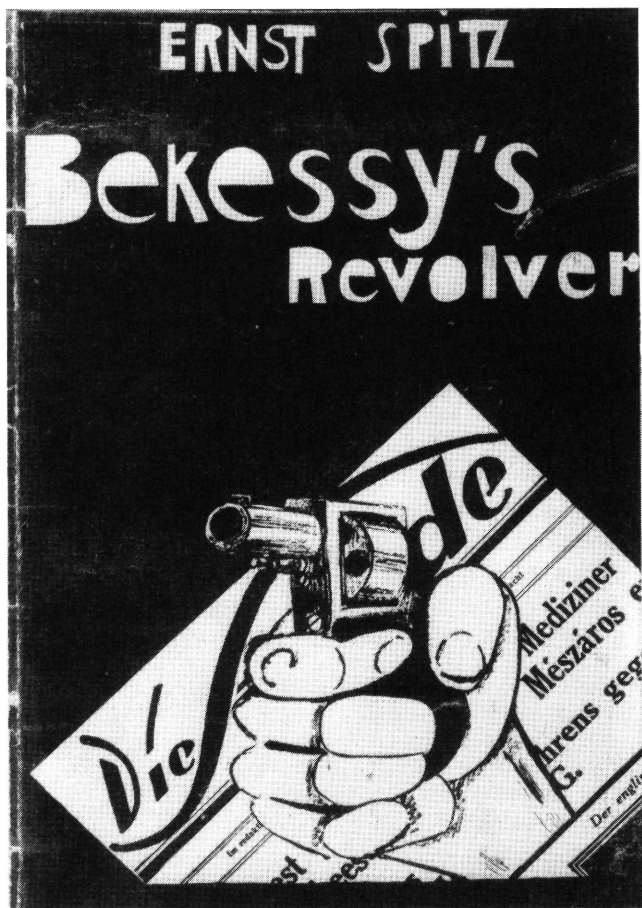
⁶⁵ *Skorpió lenyomatja a hirdetések és a markát tartja.* = A Pénzvilág 1930. ápr. 30. 15.

⁶⁶ *Zsarolás és megvesztegetés címen indult eljárás Skorpió, a háztulajdonos és lapszerkesztő ellen.* = Esti Kurír 1932. jan. 21. 16. sz. 2.

Bühnét (1922–1929). Közben kiegészítve még e kínálatot, a kereskedelmi célokat szolgáló *Warenmarkt* (1922–1925) és egy *Sphynx* (1925–1927) című rejtvényűjsággal.⁶⁷

Békessy programja végtelenül egyszerű. Véleménye szerint „az újság – üzlet, amelyet részben tiszta-, részben „nem tiszta” eszközökkel kell kézben tartani.”⁶⁸

3. ábra

⁶⁷ Békessy pályájának rövid összefoglalói: *Békessy Imre.* = Magyar Hírlap 1926. júl. 14. 3., *Békessy Imre összeomlása.* = Prágai Magyar Hírlap 1926. júl. 24. 165. sz. 6., *Egy budapesti újságíró csodálatos karrierje és rohamos összeomlása Bécsben.* = Keleti Újság (Kolozsvár) 1926. júl. 24. 163. sz. 4.

⁶⁸ L. SPITZ, Ernst: *Békessy's Revolver.* Wien, 1926. 24.

A magyar zugsajtón iskolázott szerkesztői gyakorlatát rendkívül magas színvonalon művelve Békessy néhány év alatt nagy vagyonra tett szert. Ám az ismerős manőverek csak egy ideig funkcionáltak Ausztriában. 1926-ban zsarolási miatt perek egész sorát indítják ellene; újságbirodalma csődbe megy s ő Franciaországba kénytelen távozni.⁶⁹

A még továbbra is eredményesen működő *Tőzsdei Kurír* révén, az ezt követő években felerősödnek Békessy magyarországi kapcsolatai, de a csúcsra már nem tud visszakapaszkodni. A harmincas évek második felében a clevelandi *Szabadság* egyik szerkesztője.⁷⁰ Fia, Hans Habe néven világhírű német író, az újságírás és szerkesztés terén is nemzetközi elismerést szerzett.⁷¹

A portrék sorába még két jellegzetes életút kíváncsok, amelyek azt példázák, hogy a zugsajtó és a tisztos polgári érvényesülés között nincsenek áthághatatlan határok, mi több, bizonyos esetekben ezek átjárhatókká légiessültek.

A szerényebb, egyértelműbb tanulságokat kívánó – Halmi Bódogé, aki jogász volt, de pályáját újságíróként kezdte; sokakhoz hasonlóan rendőri riportokkal, pontosabban az ezekhez szükséges adatok gyűjtésével. Huszonhét éves már, amikor „Detektív sajtó”⁷² című cikkével megírja pályakezdése emlékeit: hogy kezdetben ő is beállt azok közé, akik megírták beszámolóikat „a nagy emberi alávalóságok”-ról, sőt ostromozta azokat. Ám egy idő után ellenszenv keletkezett benne a mindennapi kenyérminté végzett „botrány-anyag” gyűjtése ellen, s nem mondott megbízóinak, azzal hogy a bűnök és csalások elsősorban a bíróságok elé valók, s nem pedig arra, hogy az olvasók szenzáció-éhségére spekulálva – a kiadók busás haszonra teygenek szert zajos megszéllőztetésekkel. Említett cikke azonban nemcsak ezeket a detektívtörténeteket ítéli el, hanem az ezekkel szoros rokonságban álló rágalalmazásokat is, különös tekintettel az általános célozgatással történő és személyeket érintő politikai gyanúsítgatásokra. Egyben – elvi síkra emelkedve – programot kínál a tisztességes újságírásnak:

„A becsületes sajtónak a korszellem tirádáiból kell anyagot meríteni, ha nagy koncepciójú közleményeket akar adni, vagy a territorális érdekek védelmét, a helyi fellendülés fontos kérdéseit tárgyalja. Politizáljon, ha van kauciója, de az egyén törvénybe ütköző bűneit ne használja fel az uccai szenzáció céljaira és ha észlel bűnt, nyomozzon, de a nyomozat eredményét pénzért ne árulja.”

⁶⁹ Békessy ausztriai lapvállalkozásairól szóló német nyelvű monográfiák: KUTSCHERA, Anton: „Die Stunde” der Zeitung ihres Herausgebers Emmerich Békessy. Ein Beitrag zum Studium der Inflationspresse im Österreich. Phil. Diss. Univ. Wien, 1953., KIRCHWEGER, Peter: *Inflations- und Revolverpresse in der ersten österreichischen Republik*. Emmerich Békessy in Wien 1920 bis 1926. Wien, 1984. 220, 31 Bl.

⁷⁰ 1947-ben hazatér Magyarországra, a *Ludas Matyi* munkatársa, és a *Magyar Vasárnapban* (1948–1951) jelennek meg interjúi és válaszevelei a hazlátogató és a kinn élő amerikai magyarokkal. – Sz. I.: *A tengerentúli magyar emigrációról beszél Békessi Imre, akit hazaküldtek az amerikai magyarok, hogy megbízható híreket kapjanak Magyarországról*. = Kis Újság 1947. dec. 25. 12.

⁷¹ *A Népszövetség hivatalos lapjának szerkesztői állásába egy 26 éves magyar újságíró t hívtak meg*. = Brassói Lapok 1938. febr. 14. 7.

⁷² HALMI Bódogé: *Detektív sajtó*. = Máramaros 1906. szept. 23. 39. sz. 3.

Mint e „tisztá elvi harcot” meghirdető zárógondolat is érzékelteti: teljesen törvényszerű, hogy az eszmékhez és a művészet igazságaihoz vonzódó ember utóbb a kritikánál és az irodalomtörténetnél köt ki. Az elsők között írt Ady Endréről (1910), s későbbi arcképei Molnár Ferencről, Móricz Zsigmondról, Herczeg Ferencről és másokról – figyelemre érdemes forrásokká váltak.

Tarján Vilmos példája az elmondottaknál kissé bonyolultabb – és nagystílu. Tarján is rendőri riporterként kezdte a pályáját a század első évtizedeiben. A maga nemében zseniális írásokban világitott be a nyomor és a bűnözés zugaiba; álruhás koldusként és menhelyeken halva gyűjtött például érdekes adatokat az alvilágról.⁷³ Bravúros nyomozással ő derítette ki Turcsányi Emília vagy ismeretebb nevén „Mágnás Elza” gyilkosának kilétét. Sokat kóborolt a Városliget csavargói között, tudatosan gyűjtve a pesti tolvajnyelv szókincsét, közben maga is gyártva néhány, még napjainkban is élő kifejezést: „tarhás”, „sáros” stb.⁷⁴ A sikeres újságíró azután nagylábon élt: angol divatra szabott ruhákban járt, szállodákban lakott, az éjszakai élet ismert alakja lett, és kitűnő kapcsolatokra tett szert rendőri körökben – és a nyilvános házak tájékán is. A rendőrség és a kárvallottak között néhány „közvetítése” miatt kellemetlen hónapokat élt át, miután egyesek zsarolással vádolták s egyenesen a mulatóhelyek piócájának neveztek.⁷⁵ Sürgősen pályát változtatott tehát: 1908-tól kabarékban lépett fel, s Berlint megjárva Budapesten is színre lépett, nem idegenkedett néhány vidéki turnétól sem.⁷⁶ Majd ismét visszatért a betűhöz. Legnagyobb hatású riportja kétségtelenül Kun Béláék 1919 februárjában történt letartóztatásáról és a toloncházba való megveretéséről szólt, amely sokban hozzájárult a közvélemény balratolódásához.⁷⁷ Távoznia kellett emiatt 1920-ban, *Az Est* végkielégítéssel felmond neki, – s ez újabb éles fordulatot indít el Tarján életében.⁷⁸ Elkeseredett ám eredményes kártyacsatát követően megveszi az íróvilág által már korábban is látogatott New York kávéházat, s azt a szellemi és társadalmi élet csillogó központjává emeli, amelyről a vendéglátó szakma még napjainkban is csak a legteljesebb elismerés hangján szól.⁷⁹ 1936-ban Tarján a lóversenyezés áldozata lesz, néhány héten belül tönkremegy, elveszíti minden vagyonát. Sajtótörténetünk bővelkedik a hozzá és Halmi Bódoghoz hasonló pályakezdésű szerkesztőkben, akik többé-kevésbé törvényes keretek közé szorították lapvállalkozásaikat, s utóbb tisztos nekrológok méltatták tevékenységüket. Elég, ha csak Nádas Sándorra és *Pesti Futárjára* (1908–1938), Göndör Ferencre és *Az Emberre* (1918–1939), Brázay milreÉs *A Tollra* (1920–1939) vagy Györi

⁷³ *Újságíró a brettlin.* = Szabadság (Nagyvárad) 1908. aug. 15. 5.

⁷⁴ DRAVECZKY Balázs: *Bűnügyi riporter a New York éln.* = Népszabadság 1996. nov. 15. 32.

⁷⁵ *Zsaroló hírlapíró.* A mulatóhelyek piócája. = Aradi Közlöny 1908. jan. 18. 6.

⁷⁶ L. 73. sz. jegyzet, és: *Ignotus Nagyváradon.* = Szabadság (Nagyvárad) 1908. aug. 25. 3.

⁷⁷ TARJÁN Vilmos: *A kommunisták vezéreit letartóztatták és a toloncházba vitték.* Kun Bélát félholtra verték a rendőrök. = *Az Est* 1919. febr. 22. 46. sz. 3–4, 6.

⁷⁸ Izgalmas életútját Tarján saját maga írta meg: *(t. v.)-tól a Tarjánig* (1937) című riportkönyvében.

⁷⁹ KONRÁDYNÉ GÁLOS Magda: *A Newyorktól a Hungáriáig.* Bp. 1965. 17–22.

Illésre és a *Gyilkosra* (1921–1934) utalunk.⁸⁰ Teljesítményük alapján ugyan senki sem sorolja őket lapkiadásunk klasszikusai közé, ám a szakma mindig elismerte teljesítményüket.

Egyenlőtlen, majd téves utakra futtatott harc a zugsajtó visszaszorítására

Már a zugsajtóval foglalkozó legelső cikkek is élesen elítélték az általuk leírt vagy leleplezett jelenségeket. Ám ezek az írások hosszú ideig csak az általános-ságok szintjén vették fel a harcot, s legfeljebb a nyilvánosság kényszerítő erejével, a leleplezettek megnevezésével próbáltak gátat vetni az újságírás jóhírért veszélyeztető jelenségek ellen. Ismereteink szerint Benedek Elek volt az első, aki 1893-ban szervezeti keretek között és jogi eszközökkel kívánt fellépni a sajtót lejárató szélhámosok ellen. Egy újságíró egyesület megalakítását szorgalmazta, s a szakma művelését egyesületi tagsághoz kötötte volna.

A század első évtizedére tovább élnek ezek a kezdeményezések. Egy zsarolási ügy kapcsán például az 1896-ban megalakult Budapesti Újságírók Egyesülete szervezeten, közgyűlési határozat formájában indította meg támadását „az országban mérhetetlenül elszaporodott zsaroló újságok és revolverező zsurnaliszták ellen”, s kezdeményezte „az országban működő revolver-újságírók névjegyzékének összeállítását”.⁸¹

Néhány éven belül megszületik az első jogi szankció is. A kassai törvényszék Török Jenő ügynököt már harminc korona pénzbüntetésre ítélte – az újságírói cím jogosulatlan használata miatt. (Az ítélet kiszabásában természetesen nemcsak a névhasználat, hanem az annak leple alatt elkövetettek is latba estek.)⁸²

Az ezt követő évtizedekben a sajtó körüli visszaéléseknél sokkal nagyobb horderejű történelmi változások rázták meg a társadalmat. A zugsajtó elleni szervezett fellépésre a húszas és harmincas évek fordulójáig kellett várni. Ezt követően azonban ez a törekvés egyre erőteljesebb mértékben kezdett kibontakozni. Előbb azonban az úgynevezett jogi normatívákat kellett megteremteni. 1930-ban egy sikkasztással összefüggő per kapcsán a Budapesti Újságíró Egyesület nyilvános állásfoglalásban tette közzé az újságíró kilétének egyértelmű körülírását. Ezek szerint „hivatásos újságírónak csak az tekinthető, aki legalább három esztendeje dolgozik valamely napilapnál és feddhetetlen előéletű”. S megszületik ennek ellen-meghatározása is: „Álhírlapírónak tekinthető az, aki magát újságírónak adja ki, hogy ebből magának anyagi vagy erkölcsi hasznot szerezzen.”⁸³

Rövid időn belül megszületik az ezzel kapcsolatos első fegyelmi szankció is, igaz nem Budapesten, hanem Kassán: gyanús ügyletei miatt a csehszlovákiai

⁸⁰ L. 24. sz. jegyzet.

⁸¹ *A revolver-újságírók névsora*. = Aradi Közlöny 1902. jan. 23. 18. sz. 5.

⁸² *A megbüntetett „újságíró”*. = Pesti Napló 1911. aug. 6. 185. sz. 5.

⁸³ *A törvényszék eldöntötte, hogy ki nevezheti magát újságírónak*. = A Mai Nap (Bp.) 1930. szept. 23. 215. sz. 7.

magyar újságírók uniója kizárja tagjai közül György Ferencet, az *Igazság* (Kassa 1931–1935) című riportlap szerkesztőjét.⁸⁴

Egy további hatásos előrelépést kell látnunk a zugsajtó visszaszorításának terén – a budapesti főkapitányság kezdeményezésében is, amely elkészítette az álhírlapírók – 70 névből álló – feketelistáját. Ennek alapján alkalmasint munkakerülés címén eljárást lehetett indítani az évente mindössze két-háromszor megjelenő nyomtatványok előállítói, illetve a velük házalók ellen.⁸⁵

A zugsajtó elleni mozgalom szépséghibája, hogy ez idő tájt az uralkodó sajtó állt annak élére. Javaslatot téve például arra, hogy a kiadók a lapok címlapján feltűnő betűkkel tüntessék fel, hány példányszámban jelentetik meg azokat.⁸⁶ Felerősítve és helyeselve továbbá azokat a miniszterelnökségről kiszivárogtatott elképzeléseket az „obszúr nyomtatványok” postai terjesztésének megvonásáról – az ilyen termékeket előállító nyomdászok megleckéztetéséről.⁸⁷ A készülő intézkedések híreit maga a sajtófőnök, dr. Antal István erősíti meg 1934-ben egy nyilvános beszédében, beígérve a politikai lapok megjelentetéséhez szükséges kauciók következetes behajtását és a lapengedélyek kiadásának szigorítását.⁸⁸ A sajtó megreformálásának gondolata széles társadalmi visszhangot kelt, s állásfoglalásra készíti Tápay-Szabó László egyetemi tanárt, a sajtótudomány nemzetközileg ismert művelőjét is. Igaz, Tápay-Szabó általunk már idézett meghatározásai – a napisajtnál jóval óvatosabban fogalmaz –, a reformot illetően pedig javaslatai egyenesen elmentések az uralkodó sajtó elképzeléseivel. „A sajtót nem fegyelmezni kell, hanem javítani” – hangzik tanulmányának kulcsmondata. Újságíró-iskola felállítását sürgeti, sajtótörténet és sajtójog oktatását az egyetemen, újságíró Akadémia felállítását, a „képesítés útján való kiválogatást” s nem utolsósorban: az újságírók szociális viszonyainak rendezését.⁸⁹

⁸⁴ *A csehszlovákiai magyar újságírók uniója a zugsajtó ellen.* = Prágai Magyar Hírlap 1932. szept. 21. 5.

⁸⁵ *Hetven álhírlapíró szerepel a rendőrség feketelistáján.* = Új Magyarország 1933. szept. 24. 32. sz. 5.

⁸⁶ *Közérdekű javaslat az ál-lapok ellen.* = Új Magyarország 1933. febr. 26. 8. sz. 4.

⁸⁷ *Az ősszel megjelenő új sajtórendelet megakadályozza az engedély nélküli zuglapok megjelenését.* = Új Magyarország 1933. aug. 13. 28. sz. 3.

⁸⁸ *Kiirtják a zugsajtót.* Az új sajtótörvénytervezet drákói rendelkezései. = Újmagyarország 1934. dec. 23. 51–52. sz. 1–2.

⁸⁹ L. 18. sz. jegyzet. – Ezúttal is szeretnénk aláhúzni Tápay-Szabó László okos és körültekintő érvelésének kivételes jelentőségét. Olyan körülmények között hangzott el, amikor mint pl. Katona Jenő, Egyed István, illetve a cikkeiket közlétező szerkesztőség a zugsajtó elleni fellépést csupán „rendészeti” kérdésnek tekintette. L. KATONA Jenő: *Zugsajtó és sajtószabadság.* = A Sajtó 1935. 10–12. sz. 1–4., EGYED István: *A zugsajtó és a jog.* = Uo. 4–6., BALASSA József: *Mi a zugsajtó?* = Uo. 6–8., valamivel árnyaltabban fogalmaz.

Az igazságügyminiszter 1937 őszén kampányt indít a sajtó „megrendszabályozását” célzó intézkedések érdekében,⁹⁰ amelynek hatásos háttéréül szolgált a Bécsben tartott nemzetközi újságíró értekezlet bizonyos állásfoglalása „a szenzációt hajszoló, hazug sajtó” ellen.⁹¹

A sajtórendészeti törvény 1938 júliusában végül megjelent. Az intézkedés drákóinak mondható: nemcsak az új lapok megindításának körülményeit szigorítja. Gyakorlatilag tabula rasát teremt s minden eddig közreadott időszaki terméket új engedélyeztetéshez köt; gyakorlatilag a kormány kezébe téve ezáltal a sajtó egészének az ügyét és ellenőrzését.

1938 májusában meghozták az első zsidótörvényt, a sajtóról hozott (4960/1938. M.E. sz. rend.) miniszterelnöki rendelettel, aminek valódi célja, a szellemi élet „megtisztításának” a jogi indoklása és alátámasztása. Tiltakozni ugyan még lehetett ellene s bizonygatni következetlenségeit.⁹² Végrehajtása azonban rögtön megtörténik, évi egyszeri megjelenésre kényszerítve például a rölapokat és röpiratokat.⁹³ S már felhangzik az intézkedés pártoló visszaigazolása is, amely örömmel nyugtázza „a destruktív mérget” terjesztő kiadványok végső eltűnését.⁹⁴

Innen már csak egy lépés a ponyva elleni hadjáratig, amelynek során már teljesen egyértelmű e füzetek betiltásának indoklása: „Ezek egyáltalán nem alkalmasak a magyar önismeret, a magyar becsület, a magyar hősiesség, tehát a magyar népi, nemzeti és faji öntudat ápolására...”⁹⁵ A hagyományos zugsajtót egy új, sajtós politika által irányított zugszemlélet váltotta fel.

Tanulmányunk befejezésében ismételten felhívjuk a figyelmet ismereteink hézagosságára, s arra, hogy módszerünk – történeti keretei ellenére – alapvetően tipológiai jellegű. A téma feldolgozatlansága miatt nem törekedhettünk minden tekintetben teljességre. Ismereteink közzétételével a téma fontosságára szerettük volna felhívni a figyelmet – s talán előkészíteni a bemutatott jelenségek majdani szélesebb és valóban teljességre törő feldolgozását.

Ha szövegünkben az egyes lapcímek után – szokástól eltérően – nem jelezzük „élettartamukat”, ez azt jelenti, hogy csupán szórványszámok maradtak

⁹⁰ *A zuglapok és a röpiratok megrendszabályozása terén... intézkedésre készül a kormány.* = Új Magyarország 1937. okt. 28. BARABÁS Endre: *Lázár Andor igazságügy miniszter nyilatkozik az Új Magyarországnak a zugsajtó megrendszabályozásának eszközeiről.* = Új Magyarország 1937. okt. 29. 5.

⁹¹ *A nemzetközi újságíróértekezlet a szenzációt hajszoló, hazug sajtó ellen.* = Budapesti Hírlap 1937. okt. 9. 4.

⁹² IGNOTUS Pál: *Sajtó és zugsajtó.* = Magyar Hírlap 1938. júl. 19. 160. sz. 1.

⁹³ *A zugsajtó halála: szeptembertől csak évente jelenhetnek meg a röpiratok!* = Új Magyarország 1938. aug. 9. 30. sz. 4.

⁹⁴ MIKECZ Ödön: *A kritikán aluli röpiratok a destrukció egészen új mérget vitték a közönségbe.* = Ujság (Bp.) 1938. ápr. 22. 6. (A cikk örömmel konstatálja, hogy a közigazgatási hatóságok revíziója után a korábbi 1200 időszaki lappal szemben 1937 őszén számuk már 850-re apadt.)

⁹⁵ BODNÁR István: *Meddig használhatják még fel a ponyvairodalomra a drága rotációs papírt?* A sajtókamara is állást foglalt a ponyvairodalom ellen. = Magyarország 1941. ápr. 20. 10.

ránk, s hogy továbbá példányaik feltehetően csak levéltárakban, a korabeli ügyészégi iratok mellékleteiben vagy magángyűjteményekben lappanghatnak; megjelenésüket legtöbbször csak a korabeli újságok híryanagából tudtuk rekonstruálni.

ÉVALAKATOS

Scheinjournalisten und die Winkelpresse in Ungarn

Die Abhandlung versucht unter den ersten die Wildlinge der Winkelpresse in Ungarn in den 70-er und 80-er Jahren des vorigen Jahrhunderts zu analysieren.

Statt einer historischen Aufzählung des Fragenkreises stellt sie die Fälle der Missbrauche im Bereich der Presse vor. 1. Die Spekulation mit den Journalen (falsche Pränumerationseinladungen, Titelvarianten mit identischem Inhalt usw.) 2. Die Missbräuche mit den Mitteilungen (falsche Nachrichten, Erpressung usw.) und 3. Die verschiedenen Beispiele der Schwindelei mit Journalistennamen und -status.

Der zweite Teil der Abhandlung zeichnet zahlreiche Porträts vor uns: einige deren stellen mehrere wahre Pressenschwindler vor (Márton Ábrányi, Manó Garay), die anderen im Gegenteil machen empfindlich, dass diese Frage mehrere Widersprüche in sich verbirgt: es gibt solche, die nur Phanteasten waren, und darum begannen sie eine zweifelhafte Journalgründung (Mariska Simli), und es gibt auch solche, die noch jung in den Schatten der Winkelpresse gerieten, später wurden sie aber die ehrwürdigen Repräsentanten der Firma (Bódog Halmi, Vilmos Tarján).

Der Schluss der Abhandlung beschäftigt sich mit dem Kampf gegen die Winkelpresse, der leider in den 30-er Jahren unseres Jahrhunderts durch extremrechten Tendenzen seiner ursprünglichen Zielen beraubt wurde.

RÓZSA GYÖRGY

Gondolatok az Akadémiai Könyvtár és az információs társadalom körül

Jövőkép-vázlat a hagyomány és a csúcstechnológia jegyében

„Minden könyvtárnak két lényeges alkotó része van, egy anyagi: a könyvek..., s egy szellemi: a könyvtárnok...

A könyvtárak csak ott és akkor adtak életjelt, hol és a mikor az igazgatás, melly a könyvtárakban van személyesítve, egész mértékben megfelelt hivatásának.”

Toldy Ferenc könyvtártani tervezetéből (4 §)
Athenaeum, 1843. 1. köt. 204.

Bevezetés

Az MTA és az Akadémiai Könyvtár (a továbbiakban AK) alighanem az utóbbi egy év legtöbbet szereplő nagykönyvtára a médiumokban – a kulturális és a könyvtári szaksajtó kivételével.¹ Ez utóbbi hiány, továbbá az új könyvtár-épület 10. évfordulójának (1988. november 3.) megemlékezési, és általánosabb kulturális-politikai kérdések felvetési lehetősége miatt nagyra értékelem a *Magyar Könyvszemle* felkérését e cikk megírására. Fontos, hogy ne csak egy rövid, időhöz kötött helyzetkép jelenjen meg, amelynek bizonyos vonatkozásairól a sajtó többször kritikusan hírt adott, hanem kiemelten az utóbbi évtized áttekin-tése, benne egy vázlatos jövőképpel.

¹ Válogatás médiumokból: ROSDY Tamás: *Megszűnik az Akadémiai Könyvtár?* [Interjú Engel Pállal.] = Magyar Nemzet 1997. november 29., ROSDY Tamás: *Átalakítják az Akadémiai Könyvtárat.* [Interjú Harmathy Attilával.] = Magyar Nemzet 1997. december 13., OSZTOVITS Ágnes: *Írás és tanítás az ezredvégen.* = Magyar Nemzet 1998. február 9., ROSDY Tamás: *Akadémia könyvtár nélkül?* = Magyar Nemzet 1998. február 14., KÁLMÁN László: *Milyen legyen a mi Akadémiánk?* = Népszabadság 1998. március 26., KRONSTEIN Gábor: *Hagymahéjelmélet.* [Glossza a főtítkárhelyettes elgondolásáról.] = Élet és Irodalom 1998. február 6., HORÁNYI György: *Milyen is a mi Akadémiánk?* = Népszabadság 1998. február 11., ROSDY Tamás: *Hogyan tovább, Akadémiai Könyvtár?* = Magyar Nemzet. 1998. május 30., *Többlettámogatás az átalakuláshoz.* = Magyar Nemzet 1998. május 6., RIBA István: *Vételi zavarok.* = Heti Világgazdaság 1998. január 24., *Tudóstermészet.* = Heti Világgazdaság 1997. december 13., MINK Mária: *Kutató fűrés.* = Heti Világgazdaság 1997. október 4., SOLYMOSI Frigyes: *A tudomány az ezredforduló előtt.* = Népszabadság 1998. január 31., ROSDY Tamás: *Kilenc kutatóintézettel kevesebb lett.* = Magyar Nemzet 1997. december 16., SIPOS Júlia: [Riport az MTA főtítkárhelyettesével.] Kossuth Rádió, Gondolat-Jel. 1998. január 18. – A főtítkárhelyettes szívességéből átadott leírat.

A sajtó érdeklődése minden bizonnyal az AK használói köréből indult ki – a magam *Népszabadság*-beli cikke kivételével „Sorvadásra ítélt Akadémiai könyvtár”² – főleg az irodalomellátás leromlása és az AK-t beárnyékoló hivatalos, negatív megnyilvánulások miatt. Ezek nem vágtak egybe főleg a humán értelmiség tapasztalataival és értékítéletével. Kisebb mértékben a természettudományi, az interdiszciplináris és a tudománytörténeti kutatók egy része is megérezte az állomány-gyarpodás romlási tendenciáját. Ily módon került az adminisztratív-pénzügyi, de szubjektív elemeket sem nélkülöző hivatalos megítélés ellentétbe az AK-t használók értékrendjével.

1. Egy kézirat hányattatása

Előrebocsátom a fent említett cikkem záró passzusát:

„Ez az írás ugyan vitairat, de semmiféle politikai pecsenyesütésre nem való. Továbbá nem alkalmas Akadémia-ellenességre: az Akadémia érdekeit kívánja szolgálni. E sorok írója nem tetszeleg akadémiai Robin Hood szerepében, de 35 évet töltött az MTA Könyvtára élén, azt követően társadalmi munkában elnöke a könyvtár alapítványa kuratóriumának. Képletesen Malraux-hoz igazodom, aki azt mondta, hogy az ellenállás alatt »összeházasodott« Franciaországgal: ugyanezt mondhatom el jóindulatú elfogultsággal a Akadémiai Könyvtárhoz való viszonyomról.”

Ehhez még csak annyit, hogy jöllehet 1996-ban kizárólag saját kezdeményezésből, 13 évvel a korhatár után nyugdíjba vonultam, ám a „könyvtári házasság” életre szóló.

Az MTA köztestülete számára kiadott *Akadémia* c. hírmagazin 1998. II. évf. 1., tavaszi számában megjelent „Az Akadémiai Könyvtár” (Keviczky László, Náray-Szabó Gábor, P. K.) című közleménye, amely utalva a sajtóban napvilágot látott számos írásra az AK-ról (I. az 1. jegyzetet) korrigálni kívánja a cikkek többségének pontatlanságait, és vázolja a jövőre vonatkozó elképzeléseket. 1998. április 8-án a hírmagazin felelős szerkesztőjéhez elküldtem egy hozzászólást, amelynek kéziratát itt adom közre: egyfelől megjelentetésének elmaradása tanulságos, másfelől dióhéjban bár, de vázolja, hogyan látom az utóbbi évek lényeges AK-beli folyamatait. Íme (néhány stiláris javítással) a hányattott sorsú kézirat.

„Megjegyzések az Akadémiai Könyvtárról”

A folyóirat 1998. 1. (tavaszi) számában az MTA főtitékára, főtítárhelyettese (és P. K. egy kronológiával) reagál a magyar sajtó közelmúltbeli megnyilatkozásaira az MTA Könyvtárról; (parlamentari interpellációról is hallani

² RÓZSA György: *Sorvadásra ítélt Akadémiai Könyvtár*. = *Népszabadság* 1998. február 4. 12. Ezt támadta meg VAMOS Tibor akadémikus *Vagdalkozás nélkül* 1998. február 26., majd követte válaszként *Cáfolatlan tények* 1998. március 10.

lehetett). A Könyvtár 1994–95-ben, a pénzügyi nehézségek és a jövőkép a hivatalos reagálás témája. Túl hosszúra és polémikusra sikeredne a leírtak kiegészítése és korrekciója, ezt elkerülendő inkább néhány olyan megközelítési szempontra utalok az alábbiakban, amelyek talán figyelmet érdemelnek a jövőben.

Megmarad(t)-e szigetnek a Könyvtár?

– „Cuius regio eius religio” –

E nem költői, ám az értelmiség egy részét nagyon is érdeklő kérdést a rendszerváltást követően egy ma már inkább a tudományos életben, korábban a közéletben is ismert személyiség tette fel, utalva az intézmény léghőre és szolgáltatásaira (élete egy nehéz szakaszában több társával együtt a Könyvtár egyfajta szellemi aziluma volt). Válaszom azonnali és egyértelmű volt: igen. Ma már bizonytalanabb volna a válasz a „cuius regio...”, (vagyis a bármily előjelű és szintű meggyőződés /vallás/ a hatalom függvénye) latin szólásmondásra utalva. A Könyvtár szellemi-szakmai függetlenségéről van szó, ami per se nem választható el anyagi körülményeitől.

A szellemi-szakmai függetlenség azonban nem adminisztratív-pénzügyi, hanem tudományos vitatéma. E tekintetben pedig meghatározó az intézmény használóinak véleménye, ami arra is vonatkozik, miképpen hatott a Könyvtár tevékenysége az Akadémiára. A gondolatkör főbb elemei: a gyűjteménygyarapítás, az olvasók ellátásának és a szolgáltatások minősége (az informatika ennek része), a tudományos műhely jelleg (kutatás és publikációk), részvétel a felsőfokú oktatásban és minősítésben, a nemzetközi kapcsolatok ápolása (a beszerzési kiadványcserén túl, a magyar tudomány eredményeinek terjesztése és a külföldi magyar és ilyen vonatkozású intézmények támogatása) és nem utoljára az intézményi légkör.

Fentiekre figyelemmel az utóbbi tíz évben a következő könyvtári folyamatokat tartom a leglényegesebbeknek:

Új, önálló könyvtárépület

Ezzel valósult meg a 172 éves nemzeti intézmény nemzetközileg is számon tartott értékes gyűjteményeinek (immár több mint 2 millió bibliográfiai egység) összhangba kerülése használati lehetőségeivel és alapítói szándékával („a haza összes polgárainak használatára”). Az új épületig összesen 70 olvasói férőhely több mint megháromszorozódott, mintegy 12 ezer olvasó használja nagyrészt a felsőoktatási szférából – profánul Molnár Ferencet idézhetem: „a szerelem lakáskérdés”, hát a működés a közgyűjteményeknél?

Modernizáció–könyvtárgépesítés

Főleg az utóbbit az új épület tette lehetővé. Integrált számítógépes rendszer működik öt év óta az izraeli fejlesztésű ALEPH. Előtte is volt egy másik, a DOBIS-LIBIS. Ezt egy nemzetközi hírű angol szakértő 1996-ban azonnali hatállyal lecserélni javasolta egy másik könyvtárban. A MTAK-ban ez 1992-ben már megtörtént. Működik és az INTERNET bővítését és a hálózat működését teszi lehetővé a mintegy 20 millió forint értékű ALEPH/DEC server (egyike a legerősebbeknek a magyar könyvtárakban működő gépeknek). Ez költségvetési hozzájárulás nélkül került a könyvtárba a Digital Hungary Kft. és az Open Society Institute összefogásának hála. Új számítógépes kultúrákat is telepített a Könyvtár. Ilyen a tudománymetria, ami nagyban hozzájárult a hazai publikációs stratégia kialakulásához és a CD/ROM bevezetése, melyek az integrált könyvtárgépesítési programtól elkülönítetten működtek és még lehetne sorolni a modernizációs faktorokat.

Kulturális hagyományok és modernizálás szintézise

Rövid néhány évvel ezelőtt jelentős nemzeti értékek beszerzésére is volt mód (pl. Bolyai-mikrofilmezés a Teleki Tékából), nemzetközi becsű írások vétele és konzerválása, de ide tartozik a nemzetközi kapcsolatok intenzitása, a tudományos kiadványtevékenység élénksége, pl. kéziratári katalógusok, így legutoljára a Pilinszky-hagyatékról. Mindez összekapcsolódik az előzőekben említett modernizációval. A szintézis egyben jelzi az információs társadalomhoz vezető – szerintem egyedüli – út járhatóságát.

*

Egy majdani, talán még nem-megkésett komplex tudományos elemzés és értékelés hasznosíthatja a fenti megjegyzéseket, és az Akadémiai Könyvtárra is érvényes lehet Párizs jelmondata: „Fluctuat nec mergitur” („hányódik, de nem süllyed el”), végül is ilyen a történeti folyamatosság.

A fent idézett hozzászólás-vélemény „jámbor szándékú”, de nem hagy kétséget afelől, hogy szerzője miként itéli meg az AK-ban végbemenő folyamatokat. Az Akadémián különösen természetesnek kell lennie a véleménykülönbségeknek. A kézirat sorsa – remélhetően kivételképpen – nem ezt támasztja alá. Miután közölték, hogy az *Akadémia* következő száma a májusi közgyűlésig nem jelenik meg és mivel azon önálló napirendi pontként kitézték az AK-át is, felvettem, hogy a kézirat egy köztestületi tag véleményeként kerüljön a helyszínen a nem-hivatalos írások közé, néhány sokszorosított példányban. Azért gondoltam erre, hogy legyen írásos nyoma: a közgyűlési előterjesztéssel összefüggésben van egy másik vélemény. A folytatás szakaszai: a vonatkozó szabályok szerint nemhivatalos írás elhelyezése a közgyűlés színhelyén lehetséges, amennyiben

azt egy közgyűlési résztvevő írásban javasolja; ez megtörtént, benyújtása után kiderült, hogy azt, a javaslatot tevő közgyűlési tag osztályelnökének ellenjegyeznie kell; az illetékes osztályelnök megtagadta az ellenjegyzést, mivel a javaslattevőt nem kívánta cenzúrázni; ezt követően a javaslattevőt felhívták, hogy a szóban forgó kéziratot ő ismertesse a közgyűlésen, amit természetesen megtagadott; a kézirat hányattatásának befejezéseként pedig a közgyűlés után a szerzővel közölték, hogy felső döntés alapján az *Akadémia* hírmagazinban sem jelenik meg, mivel már úgylát sokat foglalkoznak az AK-val.

A vonatkozó írásbeli dokumentációt (javaslat, nevek) másolatban, a szerkesztőség rendelkezésére bocsátottam, mivel ezek nyilvánosságra hozatala esetleg kényelmetlenül érinthetné az érdekelteket, (nem részemről).

2. Történeti vissza- és előrepillantás

Szerencsés helyzetben van a szerző e fejezettel – szemben az előbbivel – mivel itt egyfelől semmilyen kényes kérdéssel nem kell szembesülnie, másfelől úgy nyújthat vissza- és előrepillantást az AK-ra, hogy egyben megemlékezhet az új könyvtárápület felavatásának tízéves évfordulójáról. A *Magyar Tudomány* 1989. 2. száma „Könyvtárávatás az Akadémián” c. cikksorozatban közölt a 1988. november 3-i eseményről.³ Az AK megbecsülését tanúsító cikksorozat tartalomjegyzéke:

Rózsa György:	„A történetileg kialakult gyűjtemények és a legkorszerűbb technológia ötvözetével...”
Berend T. Iván:	„Példamutató nagy ünnep”
Pozsgay Imre:	„A tudomány és az értelmiség integritásának kifejezője”
Láng István:	„Vannak betartott ígéretetek és megvalósított elhatározások is”
Köpeczi Béla:	„Egy régi olvasó az új könyvtárról”
Finta József:	„Az építész szemével”
Csapodí Csaba:	„A magyar múlt kulturális értékeinek kutatása”
Kónya Sándor:	„A kutatásirányítás, a kutatásszervezés segítőtársa”
Rejtő István:	„Az Akadémia-történet írásának egyik műhelye”
Braun Tibor–Klein Ágnes–Telcs András:	„Szakirodalmi informatikai fejlesztés”
Tamás Pál:	„Az információs piacok újrendeződése a tudományban”

Mi tette szükségessé az AK önálló székházát?

- A 2 millióra növekedett állomány kinőtte a Székházban kialakítható raktárakat és a pórtárakat (ma közelítőleg újra a raktározási gondok is feszítenek).
- A korszerű információs technológia fejlesztése ellehetetlenült.
- Az állomány nagysága, kiadványtípusok és tematikai széleskörűsége teljes ellentmondásba került használati lehetőségeivel (összesen 70 olvasói férőhely).

³ *Könyvtárávatás az Akadémián*. = *Magyar Tudomány* 1998. 2. sz. különnyomat. 115–141.

– Az akadémiai palota egyre sürgetőbb rekonstrukciójának előfeltétele az AK kiköltöztetése volt.

– Az állomány kezelésének és az információs technológia fejlesztésének valamint a munkakörülmények javulásának feltétele új elhelyezés lehetett.

A történet azonban másfél évszázados: ideiglenes elhelyezések az 1826-ban történt alap tás óta. Az Akadémia épületének megalkotásával az AK önálló székházáig az anyaintézménnyel közösen helyezkedett el. Külön tanulmányt igényelnének azok a kísérletek, amelyek évtizedek során, de különösen az MTA átszervezését követően megoldást kerestek az AK elhelyezésére, különös tekintettel az állomány és a szolgáltatások nagyarányú fejlődésére és a palotarekonstrukció sürgető igénye miatt. A hatvanas évektől kezdődően különböző bejárások folytak, míg végül úgy tűnt, hogy a Roosevelttéren a volt Lloyd palota helyén megvan a megoldás, de ez dugába dőlt. A terv nekrológiájáról írt cikkem megjelentetése nem kevés viszontagsággal járt a téma kényessége miatt. Sajnálkozás mat fejeztem ki ugyanis egy kormányzati döntésről, megjegyezve azt is, nem biztos, hogy az utókor egyetért majd ezzel, és hasonló „eretnek-ségek” kíséretében. A hetvenes évek elején ez még szokatlan volt.⁴

Ami azonban a leglényegesebb, az az AK helye a magyar könyvtári rendszerben. Erről egyértelmű és a mai napig érvényesek a báró Eötvös József kultuszminiszter kezdeményezte vizsgálat eredményei (Szász Károly *Közkönyvtáraink és az egy országos könyvtár* c. kötetében).⁵ Eszerint történeti okok folytán Magyarországon három nagykönyvtár, korabeli elnevezéssel a múzeumi (OSzK), az akadémiai (AK) és az egyetemi könyvtár (ELTE) együttesen látja el a nemzeti könyvtár funkcióit, majd leszögezi „...bár három hely együttvéve mégis egy teljes egyetemes országos könyvtárt képezzen”. Magyary Zoltán *A magyar tudomány alapvetése* c. 1927-ben megjelent gyűjteményes kötete, Szekfű Gyula és Hóman Bálint írásaival a közgyűjteményekről, tovább viszik az Eötvös–Szász-féle elgondolásokat. Ha még ehhez hozzátesszük, hogy a Klebelsberg–Magyary által kezdeményezett Gyűjteményegyetem a magyar tudományos élet alapintézményei közé az Akadémia és az egyetemek mellett beemelte harmadikként a közgyűjteményeket, így természetesen a nemzeti könyvtári funkciók egy részét is ellátó AK-át, nyilvánvaló, hogy a felszabadulásig az MTA egyetlen tudományos intézményének különleges szerepe van mind az Akadémia, mind pedig az ország szakirodalmi információs rendszerében. Ezért magától értetődő – jóllehet nem minden vita nélkül –, hogy az AK egyetlen intézményként önálló paragrafusként bekerült az MTA Alapszabályába, annak 75. paragrafusaként, amely szerint kiemelt jelentőségű közgyűjtemény, amelynek gyűjtőkörét a kialakult hagyományai határozzák meg.⁶ E hagyományok közé tartozik bizonyos természettudományi és interdiszciplináris

⁴ RÓZSA György: *Utóhang az Akadémiai Könyvtár épülettervéhez*. = Könyvtáros 1972. 7. sz. 402–403.

⁵ Pest, Athenaeum ny., 1871. 37.

⁶ Az MTA Vezetői Kollégiuma 1996. január 9-i határozataiban is ez állt.

alpmunkák gyűjtése is, amelynek másfél évszázados tradíciói vannak. 1833-ban ugyanis az akadémiai kiadványcsere kezdetekor, amelyben aktívan közreműködött Széchenyi István alelnök és Döbrentei Gábor főtitkár (titoknok), a partnerek (szentpétervári, párizsi, brit akadémiák, a philadelphiai filozófiai társaság és mások), általános tudományos és nem nyelvészeti irányultságú alapintézmények voltak, eljuttatták az AK-hoz, – amely „atyafiságos jóindulatukba” ajánlotta magát – természettudományi és vegyestartalmú köteteket („compte rendu”, „Abhandlungen”, „Proceedings”) és folyóirataikat. Ennek köszönhetően az AK tudományos folyóirattára a legnagyobb az országban, 320 ezer kötetet tesz ki, benne számos unikális természettudományi folyóirattal. Az Akadémia átszervezése után pedig a korszerű kutatások eszközeként az újonnan alakult kutatóintézeti könyvtáraktól függetlenül, tovább is beszerzte az alap kutatások egy részéhez szükséges természettudományi és interdiszciplináris folyóiratokat. Ezek egy része ugyancsak unikális volt, akárcsak az ún. akadémikák, ezért az AK folyóiratgyűjteményének leromlása és az olyan állásfoglalások, hogy sem most sem a jövőben – ki lát ily bizonyosan a jövőbe? – nem lesz mód a fent említett típusú periódikumok beszerzésére, sőt pénzügyi kényszerűség miatt a humán- és társadalomtudományi könyvek és folyóiratok számának csökkenése is kedvezőtlenül hat az ország kulturális életére. Az állomány romlását nem pótolja sem a természettudományi intézeti könyvtárakkal tervezett szorosabb együttműködés, illetőleg a természettudományi gyűjtés teljes decentralizálása nem nyilvános intézeti és erre nem felkészült könyvtárakba, sem a „virtuális könyvtár”, ami a jövő zenéje és minden bizonnyal jó néhány évig részben sem helyettesíti a kiesett folyóiratokat. 1993–1996 között 360 folyóirat előfizetése szűnt meg. Ezekből 76 cím országosan egyetlen példány volt.⁷ 1993-tól kezdve egyetlen újonnan induló folyóiratot sem szerezhetett be az AK. Az 1966-ban 5754 cím 1997-re 3145-re sorvadt le. Kedvező viszont, hogy 1998-ra már további csökkentés nem volt, 1999-re pedig az előfizetett címanyag 100-zal gyarapodott. Tudott, hogy ez a csökkentési jelenség valamennyi (vagy szinte valamennyi) könyvtárat érintette, ez azonban nem mentő körülmény, hanem még súlyosabbá teszi az országos információellátás helyzetét. Egyébként az akadémiai információellátásról az MTA főtitkára megválasztása után már az első évben 1993-ban kapott egy átfogó elemzést, amelyre, akárcsak másik 5 tájékoztató írásra sosem reagált (így meg is szakadt a személyes kapcsolat), az előterjesztés címdala:

⁷ Az ilyen jelenségek ellentmondanak az ésszerű tudománypolitikának: minden fontos K és F tudományos dokumentum egy példányban legalább legyen meg az országban. Hogy hol, technikai és infrastrukturális kérdés (a nagykönyvtárak alkalmasak leginkább a szolgáltatásokra). L. Mádl Ferenc tárcanélküli miniszter, a Tudománypolitikai Bizottság elnökének felkérésére készült előtanulmányt „A magyarországi tudományos információellátás kérdései” 1991. szeptember 18. 9 l., amelyet a szerző nagyobb lélegzetű tanulmánya követett, ezt tárcaközi egyeztetéssel fogadta el a TPB hivatalos állásfoglalásként, de nem volt gyakorlati folytatása.

MTA Könyvtára
1993. december 29.

Az akadémiai szakirodalmi információellátásról⁸

- I. Az információellátás koncepcionális szabályozása kormányzati feladatként
- II. Az Akadémia és az információellátás
- III. Az MTA Könyvtára: realitások és perspektívák
- IV. Következtetések és megoldási alternatívák

Jegyzetek

Mellékletek:

1. Az MTA Könyvtára és az intézeti könyvtárak beszerzéséről – számokban
1/A A MTAK-ban 1994-től lemondott folyóiratok jegyzéke
1/B A MTAK nemzetközi kiadványcseréről adatok és az Ak kiadó árnövekedése
1/C A könyvbeszerzés volumene és ára 1989–1993
2. Az intézeti könyvtárak állomány-beszerzésének volumene és ára 1985–1992
2/A Állománygyarapodás intézeti bontásban 1982-ben és 1987-ben
2/B Az intézeti könyvtárak folyóiratrendelése 1985–1993

Összeállította:
Dr. Rózsa György főigazgató
és munkatársai

Nem igaz tehát, hogy az AK nem foglalkozott idejében folyóirat- és információellátással.

Egyébként mind a gyűjteményfejlesztésről, mind pedig az AK általános helyzetéről alaposan dokumentált – mind ez ideig – a legátfogóbb szakmai vizsgálati jelentés készült az AK felkérésére Kabdebó Tamás Ph.D. FLA... a maynoothi (Írország) Nemzeti és Pápai Egyetemek Könyvtárainak igazgatója tollából 1997. február 17-i kelettel.⁹ A 70 munkaórát igénybe vevő vizsgálat – interjúk az AK vezető munkatársaival, 12 egyetemi hallgatóval, a SzTAKI könyvtárosával, egy akadémikussal és eszmecsere az MTA elnökével – legfőbb megállapítása az volt, hogy az AK egy kettes szuperliga egyik tagja, az OSZK első unokatestvére, amelynek fejlesztése nemcsak országos feladat, hanem európai is, tekintettel majd az Európai Közösséghez való csatlakozásra. Az AK jól működik, nem lefaragandó, hanem megfaragandó. Az AK-át ugyan nagyra tartja és ezt, valamint a működés további feltételeit (új főigazgató, Könyvtári Bizottság, finanszírozás, szervezeti kérdések) részletesen taglalja 17 oldalon. Ami pedig a jövőbeni ún. konszolidációs hivatalos elgondolásokat illeti arról az 1. jegyzetben talál válogatást az olvasó.

⁸ „Az akadémiai szakirodalmi információ-ellátásról.” 1993. december 29. 23 l. Gépirat.

⁹ L. MTA elnöki és az AK Ig. irattára.

3. Informatizálás

A nagykönyvtárak közül az AK volt egyike azoknak, amely a magyar viszonyok között viszonylag korán kapcsolódott be az informatizálásba. Ez a folyamat nem az integrált könyvtárgépesítéssel kezdődött, hanem „kívülről”, vagyis egy olyan területen, amely nem érintette az AK tevékenységének egészét. A pozitív oldala ennek az volt, hogy egyáltalán megindult az informatika telepítése, negatívuma viszont, amint ez a további években bebizonyosodott, hogy a „kívülről”-indulás – és személyi okok miatt sem – integrálódott az AK-ba. Sokáig megtartotta előbb főosztályként, majd Igazgatóságként „avantgarde” és elkülönülő elhelyezkedését, így a később megindult integrált könyvtárgépesítésből nem vette ki részét. Az okok között megemlítendő az is, hogy az 1979-ben megindult a philadelphiai Institute for Scientific Information (ISI) originalta Science Citation Index-re épült (SCI) informatizálás (egy sajátos rendszerű mintegy 3500–4000 elit természettudományi folyóiratot feldolgozó adatbázis) installálása és kezelése, természettudományi szakembereket igényelt: vegyész, fizikus, matematikus, informatikus, akiket erre a célra kellett toborozni. Ezzel egyben egy új információs kultúrát is telepített az AK, amennyiben a témakeresésen kívül (ASCA szolgáltatás), az idézettség kimutatása (ideértve az impakt faktort) is egyre szélesebb körre terjedt ki sok kutató támogatását és nem kevés ellenzést váltva ki mind a mai napig. Kétségtelen azonban a tudományelemzés(metria) nemzetközi színvonalú művelése és a hazai publikációs stratégia fejlesztése.

Más kérdés, hogy a pozitív jelenségek hogyan keveredtek olyan az AK-tól teljesen idegen tevékenységekkel, mint amilyenek vegyészeti folyóiratok szerkesztése. Ez és annak elemzése, hogy az Informatikai Igazgatóság szervezeti megszüntetésével a kifejezetten könyvtári feladatok átszatelésével a megfelelő részlegekhez (Olvasószolgálat) milyen konfliktusokkal járt, külön vizsgálatot igényel. Az AK-hoz már jóideje nincs köze, ezért is volt többször állásfoglalás a leválasztásához. Itt még csak annyit, hogy a hivatalosan sokat vitatott AK-i természettudományi információs tevékenység (a gyűjtőkör kérdéséről 1. a 2. fejezetet) mind a mai napig nyitott: szemléleti, tudományelméleti és nem finanszírozási kérdés.

Az AK teljes tevékenységét az informatizálással összefüggésben azonban az ALEPH integrált gépesítési rendszer határozza meg és jövőképehez is ez tartozik. Ez az izraeli fejlesztésű, világszerte elterjedt rendszer (az AK másodikként vette át a Műgyetemi Könyvtár után az országban) az előbeszerzéstől kezdve a kölcsönzésig (OPAC) minden munkafolyamatra alkalmas és az INTERNET hazai és külföldi bekapcsolásának is hatékony eszköze. Ez is igazolja, hogy a néhány év óta tartó AK körüli hitelrontás egyik „érve”, hogy nem foglalkozott az informatikával, nem helytálló.

1998. április 1 – július 16. között 2704 külföldi keresés – lekérdezés a „menüből” érkezett a Web-oldalra (AK-honlap) a belföldi és az AK belső keresések leszámításával. Az alábbi táblázat összesíti országonként. „Hits per country” <http://w3.mtak.hu>

HITS PER COUNTRY
Apr. 1 – Jul. 20, 1998

Country	Hits	Percent
Hungary	13860	79.95%
USA	1675	9.66%
Germany	278	1.60%
Canada	162	0.93%
United Kingdom	141	0.81%
Italy	124	0.71%
Slovakia	122	0.70%
Sweden	119	0.68%
Japan	90	0.51%
Finland	76	0.43%
Netherlands	73	0.42%
Switzerland	67	0.38%
Romania	65	0.37%
Czech Republic	56	0.32%
France	54	0.31%
Yugoslavia	52	0.29%
Mexico	47	0.27%
Australia	44	0.25%
Austria	35	0.20%
Poland	29	0.16%
Hong Kong	29	0.16%
South Africa	29	0.16%
Slovenia	26	0.14%
Norway	21	0.12%
Argentina	18	0.10%
Brazil	17	0.09%
Belgium	14	0.08%
New Zealand	10	0.05%
Croatia	1	0.00%

Egyéb demonstrációs anyag: I. Függelék.

Működik az AK Info Centruma a Számítógépes Referenz Szolgálat keretében (ez is a megszüntetett Informatikai Igazgatóságból vált ki).

A Szolgálat 1997-ben 289, 1998. július 15-ig 227 idézettségi megkeresését elégített ki. A szerénynek tűnő számok azonban munkaigényes folyamatokat takarnak. Multimédiás adatbázisok és az INTERNET kreatív használatát az Info Centrum fejleszti. A Szolgálat a SCI alapján témafigyeléssel, folyóirattartalomjegyzék szolgáltatásokkal és idézettség figyelemmel foglalkozik. Multimédia adatbázisaiból válogatás: Politika-Magyarország 1944–1989 (Aula K.), Szerb Antal: Budapesti kalauz Marslakók számára (Aula K.), Grolier Multimédia Encyclopedia, Bartók Béla (1881–1945). Legjelentősebb adatbázisa a Science Citation Index (1980–1998 május), a Social Science-re (1989–1995) már nem jutott pénz, megvan a Human Rights on CD-ROM (genfi ENSZ Könyvtárból), az Encyclopedia Judaica közös kezelésben a Keleti Gyűjteménnyel, a Képes Krónika, a McGraw–Hill Encyclopedia.

Függelék a 3. fejezethez

Welcome to

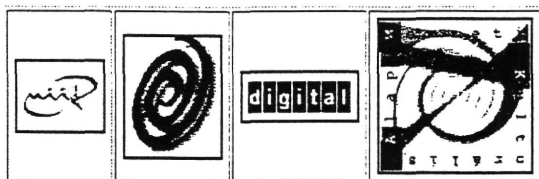
THE LIBRARY OF THE HUNGARIAN ACADEMY OF
SCIENCES

TÁMOGATÓINK - OUR SPONSORS

Az MTA Könyvtára számítógépes környezetének és online adatbázisainak
kiépítéséhez a következő intézményektől kaptunk támogatást:

- Nemzeti Információs Infrastruktúra Fejlesztési Iroda (NIIF) - National Information Infrastructure Bureau
- Open Society Institute (OSI)
- Digital Equipment Corporation (DEC)
- Nemzeti Kulturális Alap (NKA) - National Cultural Foundation

---

Foundation "Pro Bibliotheca Academiae Scientiarum Hungaricae" Alapítvány
probib@vax.mtak.hu

Webmaster
szl@vax.mtak.hu

VISSZA/BACK

1. ábra

Library of the Hungarian Academy of Sciences

General InformationLibrary address:

H-1245 Budapest V., Arany János u. 1, Pf. 1002, Hungary

Tel.: (36-1-)3382-344, Fax: (36-1-)331-6954

For Enquiry and Interlibrary Loan, send an e-mail to:

mtak@vax.mtak.huHome Page of the parent organization (Hungarian Academy of Sciences)

<u>Library's location map</u>	<u>A Könyvtárról</u>	<u>About the Library</u>	<u>A Könyvtár szervezete</u>	<u>Organiza Struct</u>
<u>Különgyűjtemények</u>	<u>Special collections</u>			

HongroisAnglais

Base de donnée des theses françaises (SOR)

Nouveauté de la Bibliothèque de l'Académie des Sciences de Hongrie

A partir de 1 janvier 1998, une nouvelle sous-base de donnée est à votre service dans l'online base de donnée ALEPH. La sous-base SOR recueille les données bibliographiques des theses soutenues à la Sorbonne (origine du nom: SOR) et aux universités françaises (thématiques: sciences humaines et sciences sociales). La base de donnée est dans sa première phase de documentation, et sera continuellement développée.

Vous pouvez entrer dans la base de donnée de la Bibliothèque de l'Académie par INTERNET (entrée seulement par TELNET).

À l'entrée - Username: ALEPH

Recherche dans le système n'est possible, pour le moment, qu'en hongrois ou en anglais.

Demande de changement de langue: /eng

Le texte complet de chaque these de sous-base SOR se trouve dans le Département des Microfilms de la Bibliothèque de l'Académie (Budapest, Place Roosevelt, au rez-de-chaussée dans le Palais de l'Académie). Les theses sont sur microfiches et vous pouvez les lire sur place.

Téléphone: 36-1-3382-344/ex. 434, Fax: 36-1-3316-954

RETOUR

2. ábra

AZ MTA KÖNYVTÁRA ONLINE ADATBÁZISAINAK HASZNÁLATA AZ INTERNETEN - JUN-98
 (TELNET)

Hívó	Kapcsolat kezdete	Tartama	Userid
szamos-122.dialin.datanet.hu	17-JUN 00:09	00:07	ALEPH
szamos-32.dialin.datanet.hu	27-JUN 13:58	00:06	ALEPH
172-80-58.ipt.aol.com	30-JUN 21:40	00:02	ALEPH
bg-242-66.ic-public.uva.nl	19-JUN 10:37	00:53	ALEPH
bigmac-eth.eik.bme.hu	22-JUN 17:28	00:01	ALEPH
bigmac-eth.eik.bme.hu	22-JUN 16:17	00:03	ALEPH
bigmac-eth.eik.bme.hu	22-JUN 17:30	00:14	ALEPH
194.95.134.50	11-JUN 09:32	00:03	ALEPH
ilila6.Literatur.Uni-Mainz.DE	18-JUN 13:50	00:24	ALEPH
cicero.antig.u-szeged.hu	23-JUN 12:52	00:02	ALEPH
kkkati.bibl.u-szeged.hu	16-JUN 16:19	00:01	ALEPH
kkkati.bibl.u-szeged.hu	24-JUN 09:07	00:05	ALEPH
kkkati.bibl.u-szeged.hu	24-JUN 08:43	00:01	ALEPH
kkkati.bibl.u-szeged.hu	25-JUN 16:23	00:01	ALEPH
pollux.bibl.u-szeged.hu	11-JUN 09:21	00:01	ALEPH
kkkati.bibl.u-szeged.hu	12-JUN 11:24	00:01	ALEPH
pollux.bibl.u-szeged.hu	17-JUN 18:42	00:17	ALEPH
kkkati.bibl.u-szeged.hu	15-JUN 10:54	00:26	ALEPH
kkkati.bibl.u-szeged.hu	15-JUN 11:09	00:02	ALEPH
ppp194.delfin.hu	10-JUN 17:11	00:07	ALEPH
ppp194.delfin.hu	10-JUN 17:19	00:08	ALEPH
gyor-5.dialin.datanet.hu	1-JUN 22:48	00:02	ALEPH
osiris.elte.hu	1-JUN 00:44	00:04	ALEPH
btko39.elte.hu	15-JUN 09:08	00:04	ALEPH
ujgep2.elte.hu	9-JUN 10:29	00:03	ALEPH
ludens.elte.hu	17-JUN 13:37	00:10	ALEPH
goliat.fio.sztaki.hu	24-JUN 11:22	00:02	ALEPH
mir17m.hung.u-szeged.hu	9-JUN 10:20	00:36	ALEPH
kobasz.mad.hu	17-JUN 22:31	00:20	ALEPH
kobasz.mad.hu	17-JUN 22:51	00:32	ALEPH
violin.mech.uni-miskolc.hu	10-JUN 16:27	00:02	ALEPH
szabo3.mter.mclib.hu	10-JUN 11:25	00:05	ALEPH
planta.nki.hu	16-JUN 12:40	00:04	ALEPH
hornet.szit.bme.hu	30-JUN 19:23	00:05	ALEPH
d07-5201-bp.elender.hu	1-JUN 22:54	00:02	ALEPH
d05-5205-esztergom.elender.hu	1-JUN 18:54	00:14	ALEPH
cs12-11.modems.unam.mx	1-JUN 08:43	00:06	ALEPH
cs12-11.modems.unam.mx	1-JUN 08:41	00:01	ALEPH
smn-6-109.uflib.ufl.edu	9-JUN 19:49	00:03	ALEPH
line-211-222.dial.matav.net	11-JUN 18:56	00:05	ALEPH
du245-150.ppp.algonet.se	17-JUN 21:02	00:01	ALEPH
192.102.6.134	15-JUN 15:55	00:01	ALEPH
indigo2.vsz.bme.hu	29-JUN 10:34	00:09	ALEPH
194.143.229.213	9-JUN 16:02	00:10	ALEPH
194.143.230.13	10-JUN 16:25	00:03	ALEPH
194.143.230.13	10-JUN 16:08	00:16	ALEPH
libia030.ethz.ch	18-JUN 16:58	00:08	ALEPH
193.224.186.133	17-JUN 11:45	00:01	ALEPH
193.224.186.170	22-JUN 10:34	00:09	ALEPH
193.224.191.135	19-JUN 14:03	00:03	ALEPH
193.224.191.135	25-JUN 15:29	00:04	ALEPH
193.224.241.50	30-JUN 08:14	00:02	ALEPH
160.114.74.66	17-JUN 10:16	00:02	ALEPH
193.225.243.131	24-JUN 13:56	00:04	ALEPH
193.225.243.131	23-JUN 12:54	00:05	ALEPH

Primitívnek tűnhet ez az informatizálás-bemutató az AK-ról, minden valószínűség szerint több magyar könyvtár sokkal több adatbázist kezel, több CD-ROM-ja van, nem is szólva nemzetközi összehasonlításról. Dehát ez nem lóverseny! Ám valószínűleg e folyóirat olvasóinak is mondanak valamit a bemutatott adatok és ábrák, nem szólva azokról a hivatalosságokról, akik szorgalmazzák ugyan az AK informatizálását, a virtuális könyvtárat, de aligha tették be a lábukat a Számítóközpontba. Nem tudnak a több mint 150 ezres számítógépes katalógusról (töredéke persze az állománynak), a Pázmány Egyetemmel közös és egyedülálló ékírásos bibliográfiáról, számítógépen kezelt kandidátusi és doktori disszertációs adatbázisról és a feladatokhoz képest a legminimálisabb létszámmal (2 fő és egy gyakornok) működő hatékony és többre hivatott Számítóközpontról. Lehetne még folytatni a sort. Egy, fontos és jövőbe is mutató metszetét talán sikerült érzékeltetni az AK-nak e fejezetben.

4. Az információs társadalom

Az alább következő fejezetben a szerző talán bocsánatosan „plagizálja” ön magát, mivel a *Magyar Hírlap* 1998. február 9-i számának 7. oldalán megjelent „Szívek és agyak összekapcsolása” c. publicisztikáját némi rövidítéssel adja közre kiegészítve azt, az informatizálás és az olvasás egynemely vonatkozásával. A témakörnek persze kiterjedt nemzetközi és hazai irodalma ismert, de aligha szükséges e közlemény keretében ennek bármily válogatott irodalomjegyzékét közreadni, nagyon sok forrás áll rendelkezésre. Az alábbi eszmefuttatás gondolatmenete része egy OTKA-kutatásnak („Gazdasági és kulturális esélyegyenlőség az információs társadalomhoz vezető úton” OTKA TO 22109) és annyiban vág össze az AK körüli fejleményekkel, hogy jelez egy a tudományos nagykönyvtárakkal – így az AK-val – is összefüggő jelenséget (jövőkép-elgondolást), beillesztve ezt a közlemény egészébe. Íme a fent idézett című írás módosított szövege.

Victor Hugo 1850-ben a francia nemzetgyűlésen tartott előadásában elhangzott javaslata – „nép szívét összekapcsolni az ország agyával” – aligha idejétmúlt. Bizonyos, hogy szebben aligha fogalmazták meg mind a mai napig a modernizáció leglényegesebb társadalmi összefüggését. Manapság ezzel függ össze az is, amit többnyire lözungként, információs társadalomnak jelölnek.

Victor Hugo a könyvek terjesztésével és az oktatás demokratizálásával képzelte el ezt az összekapcsolást. Idézem: „Mindenütt, ahol van egy megművelt kis földdarab, kell lennie egy könyvnek is”, továbbá az iskolai képzést és a közműveltséget a francia akadémiaig terjedő ingyenes rendszerben vélte megtalálni. Utópiák-e ezek az elképzelések? Ha a goethei „Eladó az egész világ”-gal vetjük össze, minden bizonyosan igen. Humanista világgépként nem. Jóllehet lassanként már mindennap hallani róla, de az információs sztráda inkább csak szűkebb szakmai körökben ismert (informatikusok, médiaszakértők, könyvtárosok). A két fogalom: sztráda és társadalom a médiumokban is összemosódik. A világméretű, lendületes pozitív propaganda és marketing vágyálommá teszi mindkettőt, többnyire mégis technológiai-kereskedelmi megközelítésben találkozunk velük. Holott az információs társadalom- és sztráda mindenekelőtt ösztársadalmi kérdés.

A hatvanas években az Egyesült Államokban a termelésben közvetlenül résztvevők aránya 50 százalék alá süllyedt, és így az aktív lakosság nagyobbik része a terciér szférába, a legszélesebben értelmezett szolgáltatásokba került. E folyamatot elméletileg Daniel Bell amerikai szociológus fejtette ki a posztindusztriális társadalomról szóló könyvében.

Az információs sztráda fogalmi kialakulása fáziseltolódással követte ezt. Története elválaszthatatlan a kétpólusú világrendszer megszűnésétől. Fukuyama híres-hírhedt könyvében minden bizonnyal tévedett abban, hogy a kétpólusú világrendszer megszűntével vége a történelemnek. Ami bizonyos viszont, az az, hogy a két világhatalom egyikének kiesésével a versenyből, a nyertesnél óriási katonai célú kutatási és fejlesztési potenciál szabadult fel. E roppant potenciál új, megfelelő alkalmazása egyszerre foglalkoztatta az eszközöket ellátó csúcspart és a másik világhatalom megfigyelését és féken tartását szolgáló korábbi program gazdáját, a kormányzatot. Az Egyesült Államok technológiai transzferének egyik leghatékonyabb vonása mindig is abban állott, hogy gyorsan „titoktalanították” a katonai kutatások eredményeit, ezek átalakítva bekerültek a civil termelésbe és fogyasztásba. Ez a folyamat viszont a volt Szovjetunióban mérhetetlenül lassan ment végbe, vagy többnyire elakadt a „spionitisz” és a bürokrácia útvesztőjében. Az Egyesült Államokban a technológiai csúcshívonalat képviselő felszabadult potenciál információs sztrádaként jelent meg. A fogalmat Al Gore alelnök kormányzati szintre emelte, míg az információs társadalomról szóló elméleti általánosítás fogalmi síkon mozog, míg az információs sztráda a legkeményebb gazdasági és ezáltal hatalmi törekvéseket fejezi ki. Ez utóbbiak következtében az Európai Unióban ugyancsak kiemelt kormányzati programként vezették be az információs társadalom- és sztráda fogalmát az úgynevezett Bangemann-jelentéssel.

Az Internet az interaktív informatikai világhálót fejezi ki. Erről magáról már sok szó esett, társadalmi összefüggéseiről azonban bőven van és lesz még mit mondani. Tocqueville francia történész a múlt század első felében fejtette ki, hogy „A demokrácia nemcsak beviszi az olvasás megkedvelését az ipari osztályokba, hanem bevezeti az ipari szellemet is az irodalomba”. Átvitt értelemben ilyesmi történik korunkban, legalábbis az írás-olvasás területén. Ezért a hagyományos kulturális szféra többnyire defenzív és alacsonyabbrendűségű magatartást tanúsít az Internettel, amit persze nem is a kultúra számára találtak ki. De a világháló alkotó módon használható itt is bizonyos keretekben, az ismeretterjesztésben, az oktatásban, a tudományban és a közgyűjteményekben. E területeken van egy kulturális konzerváló és ismeretterjesztő funkciója (ritka, nemzeti értékű dokumentumok megőrzése és példátlan méretű megismerhetősége), és egy kutatási-tudományos innovatív funkciója (új ismeretbővítési és kutatási lehetőségek). Alapvető célja és alkalmazása azonban a gazdasági-pénzügyi élet. Bizonyos tekintetben így válik élővé, ha ellenkező előjellel is az Internacionáléból ismert „...és nemzetközivé lesz holnapra a világ”. De milyen világ? Megvalósul-e a világháló által – az egyre kevésbé idézett – Marx nevű német társadalomtudós egyik érdekes gondolata, mely szerint a gazdaság igazi fokmérője valamikor a szabadidő lesz.

E kérdésekre nincs komolyabb előrejelzés. Az Internet lényegesen hat az emberek munkájára (otthoni, távmunka lehetőségek), magánéleti szokásaira, szabad idejének eltöltésére, egyszerűval életformájára. Jelenti-e azonban mindez az életminőség javulását? 1997 elején egy UNESCO-világkonferencián Infoethics címen nemzetközi fórumon vetődtek fel imméron e gazdasági-kulturális-morális kérdések. A II. konferencia 1998 októberében.

A századfordulóra „minden háztartásba és munkahelyre minél több számítógépet”? Ettől azonban sem az angol ipari forradalom géppromboló ludditái nem élednek fel, sem Stefan Zweig remek figurája az olvasásbulémiás „könyves Mendel”. A

kulturális örökség folyamatossága, a hagyományos írás/olvasás és az Internet egymást kiegészítő partnerek, és nem kiszorítósdi versenytársak. A körülményektől függetlenül hol az egyik, hol a másik funkció kerül előtérbe – optimálisan együttesen.

Minden valószínűség szerint a 21. század három fő kihívása: hogyan lehet átkerülni a nyomorból a szegénységbe; mindenféle fundamentalizmus korlátozása; hogyan „békül össze” az elektronizációs forradalom a kulturális hagyományokkal.

Hét pontba szedtem össze az elektronizáció reális társadalmi megméretésének ismérveit. Ezek szerint mennyiben támogatja:

- a gazdasági és kulturális esélyegyenlőséget és az Észak–Dél (centrum–periféria) közötti szakadék szűkítését;
- a foglalkoztatottság optimális növekedését;
- a nemzeti nyelv és kulturális identitást;
- a közvetlen dialógust mint az emberek közötti kapcsolat (barátság, szolidaritás, szerelem) nélkülözhetetlen személyi kommunikációs rendszerét;
- a közmorál növelésének színvonalát, a toleranciát és a környezetvédelmet;
- az alkotóképiséget, a szabadidő kulturált felhasználását (például olvasás) és a humán tudományokat;
- a természeti és tárgyi világörökség és az írásos világemlékezet megőrkítését. (Ezekről UNESCO-programok is szólnak.)

A válasz(ok) nyitott(ak) és végül: a hagyományos szuperkultúra (esetleges) elefántcsonttorony lakóinak és az információs szupersztráda (esetleges) avantgarde gyorshajtóinak egyaránt figyelmébe ajánlható Montaigne intelme: „a legmagasabb trónon is csak a hátsó felén ül az ember”.

Végül érdemes elgondolkodni egyes USA-beli fejleményekről, hogyan hat az INTERNET az olvasásra – legalábbis az értelmiség egy jelentős részében.

Az „Amazon” adatbázison <http://www.amazon.com> „szörfölve” folyamatosan lehet eligazodni 2,5 milliós könyvvilágban. A kiválasztott címetek pedig azonnal megrendelők hagyományos, vagy elektronizált formában. Az INTERNET hatására könyv-vásárlási „boom” indult. A megvásárolt könyvekkel mindenki kap egy kis kártyát: „A room without books is like a body without a soul” Cicero.¹⁰

Ennél képletesebb és szebb befejezése a kérdésnek nem is lehetne a *Magyar Könyvszemlében*.

5. Akadémia az „árbockosárból”

Fura cím. Tudom, hogy radar és egyéb műszerek helyettesítik az árbockosarat a navigálás fő megfigyelőhelyeként. Ma már inkább nosztalgiafilmekben fordul elő. De miért ne volna lehetséges bizonyos nosztalgia az évtizedekkel korábbi Akadémia iránt is mindenféle társadalompolitikai, akár belső akadémiai utólagos glorifikálás nélkül? Stílusra, jó értelemben vett előkelőségre, szellemiségre, emberi kapcsolatokra gondolok. Két kiragadott fémjelző név, az egyik főtitkár és elnök volt, a másik elnök, mindkettő természettudós, Erdey-Gruz Tibor és Szentágothai János. Más-más a természetük, de egyben azonosak: igazi akadémiai emberek. Ismerték és becsülték történetét, érte akartak tenni és nem egyénileg felhasználni.

¹⁰ Csurgay Árpád, MTA tagja, visiting professor a Notre-Dame egyetemen (USA) szíves közlése nyomán.

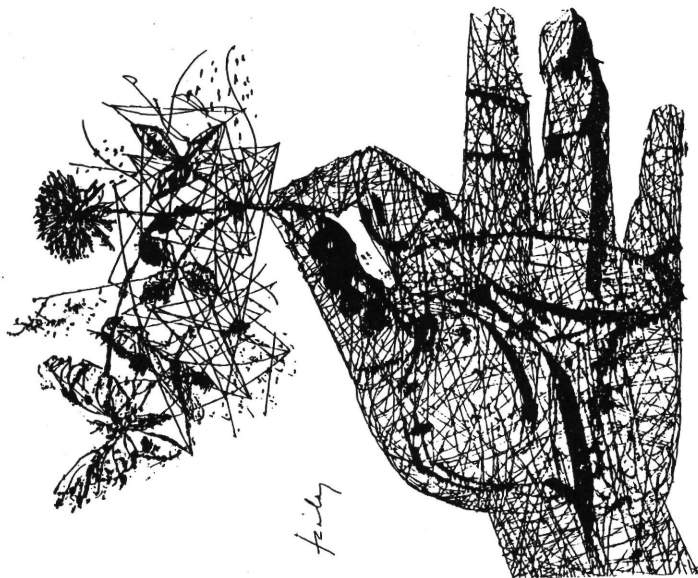
„A stílus maga az ember” – mondotta egy bölcs francia. Távol volt tőlük a szélesség, a kiszámíthatatlanság, az exhibicionizmus, a nem-Akadémia-konform nyüzsgés, lóti-futiság, kommunikáció-képtelenség, empátia-hiány.

Hogy jön mindez közleményem címéhez és tartalmához? Úgy, hogy ami az AK körül történik, valójában az MTA jelenségeit tükrözi. Hosszú éveken át az MTA vezetése a nemzetközi kapcsolatokat és az AK-at prioritásként kezelte. Egy tervciklus felújítási keretéből épült meg az AK. Az utóbbi 2-3 évben viszont csak „válságról”, „csődhelyzetről” hallani. De nem az AK használótól és nemzetközi kapcsolataitól! Röviden: nem egy történelmi intézmény akaratlan értékrombolásáról van-e szó, túlzott alulfinanszírozással és káros hangulatkeltéssel („túl sokan vannak”, „rosszul gazdálkodnak”)? Bizonyára egy-mást lehet(ett) volna jobban csinálni – de hol nem? Ha eltekintünk pénzügyi érdekek érvényesítésétől (kutatóintézetek – AK) és szubjektív indítékoktól, valójában az információellátás integrációjáról – dezintegrációjáról van szó a „virtuális könyvtár” jegyében, a kultúra egységéről, a kulturális örökség és a globalizáció összefüggéseiről.

És mit mutat az, hogy az ország egyik legpatinásabb közgyűjteménye élére nem találni vezetőt? A közelmúltban két nyilvános pályázat is eredménytelen volt. Ennyire nem volna vonzó a főigazgatói poszt? Nem inkább az AK utóbbi években történt lebecsülő kezelése és a fentebb említett stílusjegyek a taszítók? A lemondott akadémikus főigazgató egy évig sem bírta a kiszolgáltatottságot (azóta ex lex állapot uralkodik). Így írt a könyvtárügyben illetékes alelnöknek: „...az MTA vezetése és az MTAK között megszűntek a hivatali kapcsolattartás kulturált formái”, továbbá „Mind a hivatalos, mind a nem hivatalos megnyilatkozások folyamatosan arra mutatnak, hogy az MTA legfőbb vezetése a MTAK-ot kizárólag tehetetlennek tekinti”. És – (keserű) hab a tortán – az *Akadémiai Értesítő* 1977. május 16-i számában (53. l.) az AK (egyik) felülvizsgálatáról szóló beszámolóban „Rögzítette az MTA elnöke, hogy az Akadémia vezetése nem Könyvtár-ellenes”.

A felülvizsgálatok résztvevői a maguk szakmájának ugyan kiváló művelői, de a könyvtárhoz nem értenek. Jelentéseiket papírforma szerint elfogad(tat)ják különböző MTA-fórumokon –, de ez nem jelent-e inkább fásultságot és kényelmeséget? Egyébként pedig a legújabb magyar történelem nem egy olyan, egyhangúan elfogadott közéleti határozatot ismer, ami azután a visszájára fordult. E vizsgálatok egyik résztvevője pedig léhán, cinikusan nyilvánul meg észrevételeiben. Például: „...boldogok vagyunk attól, hogy néhány egyetemista beesik a könyvtárba” (?). Tizenkétezer olvasó-kutató, főleg az egyetemi szférából (ELTE, CEU, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Collegium Budapest) „néhány”? Majd saját kiváló intézeti menedzselését állítja példaképpül. Az elnöki megbízott főtitkárhelyettes viszont nyilvánosan parentálja el a kulturális értékű mikrofilmtárat (sok ezer hungarika, Sorbonne-disszertáció, francia forradalom-dokumentáció és hasonló unikumok gyűjtőhelyét). Ha a közgyűjteménynek volnának „személyiségi jogai”, úgy ombudsman is védhetné azokat! Természetesen vannak ellenpéldák is. A könyvtári munkát kutatóként jól ismerő egyik vizsgáló megjegyzi egy múlt századbeli emlékkönyvből idézve: „Bis dat aki pizt ad és nem biztat”, továbbá „az Akadémia tudományos jellegét a könyvtár sokkal inkább meghatározza, mint

4. ábra

Rózsa Györgynek / – pirossal, mert vérszerinti örökösöm az Akadémia Könyvtárában – / szíves barátsággal / Keresztury Dezső / 1980. II. 15. és mert oly lekötelező szeretettel segíti munkánkat! / Igaz barátsággal / 980. II. 16. / Szántó Tibor

Rózsa Györgynek
 – pirossal, mert vérszerinti
 örökösöm az Akadémia
 Könyvtárában –

mint barátjéval;

Keresztury Dezső
 1980. II. 15.

és mint oly lekötelező /
 részvétel segít munkánkat!
 igaz barátsággal

980. II. 16. Szántó Tibor

5. ábra

mondjuk a klub” (értsd alatta a melegkonyhás éttermet). Borzsák István a *Magyar Tudomány* 1998. 6. számában levélformában áll ki a könyvtár mellett.

Azonban az AK folyamatos negligálása, elmarasztalása mindezekről nem változik. Egy anekdota csattanója idéződik fel bennem (életem egyik legkeservesebb szakaszán már használtam – eredménytelenül): „Nem elég, hogy mondják, még igaz is legyen?” – Közvetett vagy közvetlen kérdések sora merül fel az „árbóckosárból”.

Nem volna-e célszerű a művelődéstörténet és az MTA szempontjából is nyilvánosságra hozni az AK vizsgálati anyagait, az utóbbi évek vonatkozó vezetői határozatait? Nyilvános tudományelméleti viták nélkül hogyan lehet állást foglalni a természet-, a társadalomtudományi és az interdiszciplináris kutatások információ-ellátásának összefüggéseiről? Véglegesen lezártnak tekinthető-e az Akadémiai Kiadó eladásának ügye? (A KFB-ét meg sem kérdezték, jómagam, tiltakozásul az eljárás miatt, azonnal lemondtam főtitkári delegált tagságomról.) A köztestületnek szánt *Akadémia* c. magazinnak mi a szerepe, mit propagál? (A rendezvényekről akár havonta stencil-sokszorosításban tájékoztathatnák a köztestületet, ha egyáltalán szükség van erre.) Vajon a teljesítményi elv jobban érvényesül-e a köztestületben meglévő nyilvántartási lehetőségek által (akadémikus-bibliográfia, impaktfaktor), mint az időszakos egyéni beszámolókból (a felsőoktatásban–minősítésben, konferenciákon, publikálásban való részvételről) szóló beszámolókból? És lehetne még sorolni a nyilvánosság elé kíváncszó kérdéseket, észrevételeket!

De itt és most elég a töprengésből, lengjen csak bizalomkeltően a magyar kultúra egyik „zászlóshajójának” árbóckosárból a „Pro Academia” és a „Pro Bibliotheca” közös lobogója!

Toldyval kezdtem e közleményt, a magyar kultúra egy másik kimagasló alakjának, Keresztury Dezsőnek felidézésével fejezem be. Ime, a 75. születésnapjára megjelent *A viaskodás szonettjeiből* c. bibliofil kiadás belső címlapjának dedikációja, amely nagyon jó érzésekkel tölt el és biztat a további „viaskodásra”.

GYÖRGY RÓZSA

Quelques idées à propos de la Bibliothèque de l'Académie et de la société d'information

La Bibliothèque de l'Académie Hongroise des Sciences qui, par suite des causes historiques s'acquiesce des tâches d'une bibliothèque scientifique nationale conjointement avec la Bibliothèque Nationale Széchényi et la Bibliothèque de l'Université Loránd Eötvös, se trouve dans une situation difficile à cause des prises de position négatives de l'Académie envers la bibliothèque. C'est ce que l'article se propose de documenter, en signalant et en demandant les causes de cette attitude. La Bibliothèque de l'Académie, fondée en 1826, contenant plus de 2 millions d'unités bibliographiques, ayant la thématique la plus large et le spectre linguistique le plus large au pays, était l'une des grandes bibliothèques hongroises qui introduisait l'informatique. L'article s'occupe de la société d'information aussi, la notion de laquelle ne peut être évitée à notre époque. L'auteur explique son opinion d'après laquelle la tradition et la super-technologie caractérisent conjointement la route de la société d'information, elles se complètent, l'information ne peut pas monopoliser la lecture.

L'article est complété par des données et par une bibliographie choisie s'occupant de la Bibliothèque de l'Académie. L'auteur est le président de la Fondation „Pro Bibliotheca” de la bibliothèque.

KÖZLEMÉNYEK

Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 18. századi külföldi könyveiben III. (Fóurak könyvei). Munkámban az 1700–1750 közötti könyvek arisztokrata possessorait ismertetem, – számba véve az ex libriseket is – az alábbi szkéma szerint:

A possessor neve.

A könyv rövid címléírása; a hatjegyű számok a raktári jelzetek.

A bejegyzés szövege.

Csillaggal jelöltem meg azokat a műveket, amelyeknek előző vagy következő possessora gróf Dessewffy József volt, az ő könyvtáráról külön tanulmány megjelentetését tervezem.

*Liptay Zsigmond báró
Kisfaludi és lubellei
(1737 – ?)*

*BIDERMANUS, Jacobus: *Utopia Didaci Bemardini, seu .. Sales Musici, quibus ludicra mixtim et seria litterate ac festive denarrantur.* Dillingen, 1714, Bencard. (750.007)

„Sigismundi Liptay 1760”

A possessor e néven negyedik a családban, 1766-ban még élt, halála éve ismeretlen.¹

*Sztáray János Fülöp gróf
nagy Mihályi
(1739 – 1815)*

*BONBARDUS, Michael: *Topographia magni Regni Hungariae olim a quondam Societatis Jesu sacerdote conscripta...* Wien, 1750, Kaliwoda. (750.370)

„Comitis Joannis Philippi Sztáray de Nagy Mihály”

A gróf 1770-ben a magyar királyi helytartóságnál tanácsos, majd 1792-ben Ung vármegye főispánja volt.²

*Abensberg – Traun Károly gróf
(18. század közepe)*

¹ NAGY Iván: *Lubellei és kisfaludi Liphay család nemzedékrendje és oklevelei.* Pest, 1858. XXXIII.

² NAGY X. 866.

MARIVAUX, [Pierre Carlet de Chamblain de]: *Pharsamond ou le Don Quichotte françois*. s'Gravenhage, 1739, Vanduren. (750.022)

„Carl des H.R.R. Graf von Abensberg und Traun Herr des Herschafft Nagy Tapoltschan in Ungarn in Neitraier Comitát K.K. wirklicher Cammer Herr”. (címeres ex libris).³

Az Abensberg-Traun grófok 1751-ben Ferenc és Károly személyében részesültek magyar indígenátusban.⁴

Jósinczy Lajos báró
nagyvárad
(18. század közepe)

DICTYS, Cretensis–DARES, Phrygius: *De de bello et excidio Trojae...* Amsterdam, 1702, Gallet. (780.884)

„B.[aronis] Ludivici de Josincz. A[nn]o 1764 1. Nov.[embris]. In Spe et Silentio fortitudo mea. Theca Occid.[entalis] Ord.[o] 2. Lib.[er] 19.”

A Jósinczy család az Inczédyek és a Jósikák egyik ágának egyesülése révén jött létre 1750-ben.

Lajos bárónak rendezett könyvtára lehetett, értékes állománnyal, két antikváját már korábban számba vettem.⁵

Engelhardt Godofréd báró
(18. század közepe)

*S' GRAVESANDE, Guilielmus Jacobus: *Physices elementa mathematica, experimentis confirmata. Sive introductio ad philosophiam Newtonianam*. 1–2. Leiden, 1720–1721, Vander-Jansso-nius. (720.088)

„Lib.[er] Baro.[nis] ab Engelhardt”

*MARIOTTE Edma: *Oeuvres de --*. Leiden, 1717, Vander. (720.090)

„Barone d' Engelhardt”

A possessor hivatásos katona, Kassa város parancsnoka volt, tábornoki rangban. Kézírtatos, teológiai témájú műve maradt fenn a gyulafehérvári Batthyaneumban.⁶

Esterházy Eleonóra grófnő
(1758–1820)
és fia
Sztáray Albert gróf
(1785–1843)

³ A jelen dolgozatban megemlített ex librisek fényképeit lásd: OJTOZI Eszter: *Ex librisek a debreceni Egyetemi Könyvtár 1700–1750 közötti külföldi könyveiben*. Debrecen, 1998.

⁴ NAGY XI. 328. KEMPELEN I. 6.

⁵ COMES NATALIS: *Mythologiae, sive explicationis fabularum libri decem*. Francofurti, 1588. Wechel. Azonos possessori bejegyzéssel „Theca Merid.[ionalis] Ord.[o] 3 lib.[er] 16. helymegjelöléssel; JOSEPHUS FLAVIUS: *Opera*. Francofurti, 1588. Fabricius. Vö. OJTOZI Eszter: *A debreceni Egyetemi Könyvtár külföldi antikvári és possessorai*. Debrecen, 1989. 116. és 225. tételek.

⁶ SZINNYEI II. 1318.

**Spectateur, ou le Socrate moderne ou l' on voit un portrait naïf des moeurs de ce siècle.* Traduit de l'anglois. 1–8. Amsterdam–Leipzig, 1745–1748, Arkstée–Merkus (750.043)

A *Spectator* című folyóirat⁷ francia nyelvű tömörítvényének ez a példánya családi kapcsolatok révén járt kézről-kézre. A possessori nyomok mind a nyolc kötetben fellelhetők.

„Niczky (áthúzva) Sztaray (!) nče Eszterhazy (!) N.[umero] 141.”

Eszterházy Eleonóra a cseklézi ághoz tartozott; első házasságában gróf Niczky István felesége, majd 1779 körül lett gróf Sztaray Mihály hitvese,⁸ akitől Albert nevű fia született, a következő possessor.

„Ex Bibliotheca Cömitis (!) Alberti Sztáray 1807” (tipografikus ex libris).

Sztáray Albert jeles publicistaként az 1825, 1836, 1840 évi országgyűléseken szerepelt. A Dessewffy Aurél által szerkesztett *Világ* című politikai lapban cikksorozatot közölt.⁹ Húga: Sztáray Eleonóra Dessewffy Józsefhez ment feleségül, az ő révén kerülhetett a nyolc kötet a sógor birtokába.

Starhemberg József gróf
(1778–1809)

LUSSAN, Marguerite de: *Annales galantes de la cour de Henri Second.* Amsterdam, 1749, Desbordes. (728.211)

„Joseph Starhemberg”

Az osztrák eredetű család egy ága 1723-ban nyer magyar indigenátust.¹⁰ A possessor hivatásos katona volt, huszárezredben szolgált, Itáliában halt meg, Coneglianónál.¹¹

Károlyi István gróf
nagykárolyi
(1797–1881)

SCHAAF, Carolus: *Lexicon Syriacum concordantiale, omnes Novi Testamenti Syriaci voces... complectens.* Leiden, 1709, Müller–Boutesteyn–Luchtmans. (781.086)

„Bibliothèque du Comte Etienne Károlyi” (tipografikus ex libris)

Károlyi István egyetemet végzett, szolgált katonaként és diplomataként, viselte a főispáni hivatalt, adakozott a Magyar Tudományos Akadémia céljaira; a Szent István Társulat alapítója és a magyar írók segélyegyletének elnöke volt. Cikkei a *Falusi Gazdában* jelentek meg. Nagy könyvtárat gyűjtött össze.¹²

⁷ Szerkesztették: Richard Steele és Joseph Addison; első francia nyelvű kiadás.

⁸ ESTERHÁZY János: *Az Esterházy család és oldalágainak leírása.* Bp., 1901. 169.

⁹ SZINNYEI XIII. 1124.

¹⁰ KEMPELEN IX. 441.

¹¹ WURZBACH XXXVII. 185.

¹² SZINNYEI V. 1092–1093.

Almásy Pál gróf
(1818–1882)

CICERO, Marcus Tullius: *Opera omnia*. 4. vol. Leipzig, 1737, Martinus. (720.120)

„Almássy (!) Pál könyvtárából”

Almásy 1848-ban a képviselőház alelnöke, 1849-ben – Debrecenben – elnöke volt, ő közölte a detronizációt. A szabadságharc leverése után emigrációban élt, majd a Habsburg-ház elleni szervezkedés miatt Olmützben raboskodott. A kiegyezés után visszavonult a közéletől.¹³

Johann Gaspar Bothmer gróf
(1656–1732)

*[BRUYS, François] = Plente Amour Chevalier (pseud.): *L'art de connoitre les femmes*. s'Gravenhage, 1730, Van den Kieboom. (750.209)

„J. G. B. de Bothmers”

A possessor politikus, államférfi, aki diplomáciai tevékenységét főként Angliában fejtette ki.¹⁴

Gottfried Daniel Franz Joseph Eusebius Wunschwitz báró
(1678–1741)

HENELIUS, Nicolaus: *Silesiographia renovata*. Breslau–Leipzig, 1704, Bauch. (752.117)
„Ex libris Godefridi Danielis Francisci Josephi Eusebij Liberi Baronis de Wunschwitz. A[nn]o 1705. Emi Pragae, 1705”.¹⁵

A Wunschwitz család német eredetű, a 17. századtól Csehországban éltek. Hősünk történelemmel, genealógiával, heraldikával foglalkozott. Komoly tudományos eredményeket ért el. 44 kötetes genealógiai gyűjteményét a cseh Országos Levéltár őrizte.¹⁶

Franz Ludwig Anton Lerchenfeld-Prennberg báró
(18. század első fele)

Kolligátumkötet.

1. CORTREJUS, Adamus: *Corporis Juris Publici Sacri Romani Imperii Germanici*. Leipzig, 1710, Gross.
2. *Acta publica suppleta et continuata den neunden Electorat betreffende*. H. ny. n. 1710.
3. CORTREJUS, Adamus: *Observata historico-politico-juridica ad articulum X§ civitate vero Bremensi IIX (!)*. Frankfurt am Main, 1710, Gross.
4. [HARPPRECHT, Stephan Christoph]: *Gründliche und umständliche Information was es sowol bey.. Reichständen.. Noten wesen habe*. Leipzig, 1710. Gross.

¹³ MÉL I. 24.

¹⁴ *Allgemeine Deutsche Biographie*. Leipzig, 1875–1912. III. 197–199.

¹⁵ Supralibros: G. D. L. B. D. W. felirattal; aranynomású, koronás címer ágaskodó szarvassal.

¹⁶ WURZBACH LVIII. 273.

5. MEYBUSCH, Gerhardt: *Disputatio inauguralis de regali postarum jure ex jure civili...* Leipzig, 1710, Gross.

6. CORTREJUS, Adamus: *Observata historico-politico-juridica, de regali postarum jure...* Leipzig, 1710, Gross.

7. [OKOLICSÁNYI, Paulus]: *Historia diplomatica de statu religionis evangelicae in Hungaria.* Frankfurt am Main, 1710, ny. n. (789.655/1–7).¹⁷

„Ex Libris francisci (!) Ludovici Antonij L.[iberi] B.[aronis] de Lerchenfeld. 1710.”

A kézirásos bejegyzés alatt található Lerchenfeld heraldikus ex librise, melynek feliratából megtudható, hogy a tulajdonos a bajor kamarási és a legfelsőbb revíziós bizottság tanácsosi méltóságát viselte.¹⁸

Szpoliarich György herceg
(18. század második fele)

Kolligátumkötet.

1. ALVARUS, Emmanuel: *De institutione grammatica.* Liber III. Zagreb, 1723, Pallas. (A nyelvtani paradigmák második nyelve a horvát.)

2. ALVARUS, Emmanuel: *De institutione grammatica.* Liber III. Venezia, 1721, Corona. (753.594/1–2)

„Ex Libris Georgii Szpoliarich Principis Zag.[rabiensis]: A.[n]no D.[omi]ni 1773.”

A possessor életrajzi adatait hosszas kutatás után sem sikerült megtalálnom, családját a genealógiai szakirodalom jegyzi.¹⁹ A könyv hazánkban a pécsi ferences konvent birtokába került a „Conventus 5 = Ecclesiensis” szövegű bejegyzés tanúsága szerint.

OOTOZI ESZTER

Rövidítések

KEMPELEN	= KEMPELEN Béla: <i>Magyar nemesi családok.</i> 1–11. Bp. 1911–1932.
MÉL	= <i>Magyar Életrajzi Lexikon.</i> I–III. Bp. 1967–1981.
NAGY	= NAGY Iván: <i>Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal.</i> I–XII. Pest, 1857–1865.
SZINNYEI	= SZINNYEI József: <i>Magyar írók élete és munkái.</i> I–XIV. Bp. 1891–1914.
WURZBACH	= WURZBACH, Constant von: <i>Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich.</i> I–LX. Wien, 1856–1897.

¹⁷ RMK III. 4721.

¹⁸ LEININGEN-WESTERBURG, K. E.: *Deutsche und oesterreichische Bibliothekzeichen Exlibris* (!). Stuttgart, 1901. 217–218. L. még a 3. jegyzetet.

¹⁹ BOJNICIĆ, Ivan von: *Der Adel von Kroatien und Slavonien.* Agram, 1896. (Siebmachers Allgemeine Wappenbuch 10.) 174. Címer: 126. tábla.

II. József népoktatáspolitikája a korabeli sajtó tükrében. II. József uralkodásának évtizede különleges jelentőségű mind a magyar neveléstörténet, mind pedig hazai sajtótörténetünk vonatkozásában. Ez volt az a tíz év, amelynek sok vitát kiváltott és nagy viharokat kavart oktatáspolitikai intézkedései, valamint esetenként azok értékelése, kritikája is, magyar nyelven napvilágot látott az éppen megszülető hazai sajtóban. Ily módon a szélesebb közvélemény is értesülhetett az uralkodói döntésekről, és hazánk történetében először már rendelkezésre állt az a fórum is, mely biztosította – bár a cenzúra által megszabott korlátok között – a gyors véleménynyilvánítást. Ez volt az az időszak, amikor a sajtó a maga sajátos eszközeivel már befolyásolni tudta az ország polgárainak nézeteit. A magyar nyelvű újságok viszonylag szélesebb hazai körökhöz juthattak el mint latin és német nyelvű elődeik, közvetve – felolvasásuk által – néha még az írástudatlan parasztokhoz is.

Erre példa a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* című újság egyik cikke, melyben arról olvastunk, hogy a téli vasárnapokon az istentisztelet után az iskolában a mesterembereknek és legényeknek olvassák fel az újságok híreit. A beszámolót író lelkész lelkesen ír a kezdeményezésről:

„Fel szoktam menni mindenkor magam az iskolába, hogy a nevezetesebb újságokat nem csak olvashassam, hanem magyarázzam is. Tapasztalom szemlátomást újdonna új szerzeményemnek óhajtott gyümölcseit. Sok mesterlegény ezt az időt a kortsmán szokta tölteni, pénz, egészség, becsület vesztegetéssel; de így lassanként a valósághoz kezd szokni, vigyázóbbá tétetvén nem tsak az újságokból, hanem a Szükség segítő és más nevezetesebb könyveknek némely szakaszaiból, jövendő életének nevezetesebb környüállásaira.”¹

II. József uralkodásának időszakában három magyar nyelvű újság és egy ismeretterjesztő lap indult. (A *Magyar Hírmondó* Pozsonyban 1780-ban, *Magyar Kurír* Bécsben 1786-ban, a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* 1789-ben szintén Bécsben, valamint első népszerűsítő folyóiratunk a komáromi *Mindenek Gyűjtemény* 1789-ben.) Mind a négy lap igyekezett megismertetni olvasóit a jozefinista neveléspolitikával, közölte és kommentálta az intézkedéseket, esetenként helyet adott a különböző – velük kapcsolatos – véleményeknek.

Neveléstörténetírásunk mindeddig kevés figyelmet fordított a felvilágosodás kori sajtóban megjelent oktatással-neveléssel kapcsolatos közlemények feltárására és feldolgozására, pedig ezek számos érdekes, fontos, és sokszor ismeretlen adatot tartalmaznak. A jozefinista nevelésügy számbavétele szempontjából tehát nem érdektelen, ha felfigyelünk a korai magyar időszaki sajtó oktatási-nevelési témájú közleményeire, cikkeire is. Ezek mindenekelőtt az e kérdések iránti érdeklődést tükrözik, de még fontosabb az, hogy ezek az írások más forrásokból alig, vagy egyáltalán nem feltérképezhető fontos adalékokkal is szolgálnak a korszak pedagógiai kultúrájáról.

Az 1780-ban trónra lépett II. József lényegében Mária Terézia közoktatáspolitikáját folytatta a felvilágosult abszolutizmus szellemében, de sokkal következetesebben, céltudatosabban és erőszakosabban. Az 1780 és 1790 között – az ország oktatásügyét érintő – számos egymást követő, és részben módosító intézkedése azonban egységes elvi elképzelést tükrözött. Az 1781-ben kiadott oktatásügyi fegyelmi szabályzat néhány sora igen jellemzően fejezi ki az uralkodó neveléspolitikájának legfőbb célját:

„a tanulókat arra az érzületre kell nevelni, hogy az ember lelkiismeretében kötelezve van minden szellemi erejét lehetőség szerint kiképezni, a hogy a tanulás mely által ez történik ... kötelesség; minden polgárnak ugyanezen kötelező erővel magát

¹ Hadi és Más Nevezetes Történetek 1791. dec. 23. 804–805.

az állam szolgálatára alkalmassá kell magát tennie, a hasznos ismeretek és tudományok által”.²

II. József alapvetően fontosnak tartotta, hogy birodalma minden állampolgára – tekintet nélkül társadalmi és felekezeti hovatartozására – elsajátítsa a korszerű műveltség alapjait a népiskolákban. Mélyen hitt abban, hogy az állam feladata, hogy felvilágosult embereket neveljen, hiszen ezek egyszersmind a legjobb alattvalók.

Közismert, hogy a jozefinista neveléspolitikát a népoktatás fejlesztését látta fő feladatának. A felvilágosult abszolutista állam érdekei megkövetelték, hogy a legalapvetőbb ismereteket, az állam számára hasznos munkavégzéshez szükséges műveltség minimumát a nép különböző nemzetiségű és más-más felekezetekhez tartozó rétegei egységesen elsajátítsák. Ennek érdekében számos intézkedés történt 1780 és 1790 között. Az állam törekedett a népiskolai hálózat fejlesztésére, új típusú népiskolák alapítására. Gondot fordított a tananyag modernizálására, a népiskolákban folyó tanítás módszerének egységesítésére, új tankönyvek bevezetésére. Bár törvény nem szabályozta, de a 6–10 éves gyermekek iskolakötelezettségének elvét 1778-tól elfogadottnak tekintették. II. József uralkodásának évtizede alatt ezt a gyakorlatban is igyekeztek a hatóságok keresztülvinni. Pénzbüntetést szabtak ki az iskolából távol maradó gyermekek szüleinek, (amelynek behajtása természetesen sokszor nem járt sikerrel). A kormányzat törekedett a tanítók szakmai színvonalának emelésére, társadalmi megbecsülésének növelésére.

Hogy II. József mennyire fontosnak tartotta a gyermekek iskoláztatását, azt a következő újsághír is bizonyítja, hiszen nem sok uralkodó vette volna magának a fáradságot, hogy „emlékeztető ezüstpénzt” és elismerő szavakat küldjön olyan szülőknek, akik – a nehézségek ellenére – szorgalmazzák gyermekeik iskolába küldését:

„Egy Stájerországból a multt Holnapnak 20dik napján költt Levél, igen nevezetes, és ha meg-történt, szép Példáról tudosit bennünket. – Itten, bizonyos Polgárok-nak gyermekei (mint hogy azon Helységben Oskola nem volt) más szomszéd Helységbe járván Oskolába, az utnak alkalmatlan volta miat, mindenkor édes Attyok szokták vala őket a magok hátaikon vinni Oskolába; még pedig olly szorgalmatosan, hogy azt egy nap is el-nem mulatták. Ezen szegény Polgároknak Gyermekek eránt valo Atyai buzgo indulatjok a F. Tsászárnak fülébe jutván, mindeniknek (voltak 7en) egy egy emlékeztető ezüst pénzt, a mellett költeni valott küldött; mellyet ezen Atyáknak következendő szókkal adtanak-által: Nesztek, az a ti édes Atyai Gyermekeitek eránt valo szivességteknek mellyel őket a Tudományokban, az Ország haszná-ra nevelni kívánjátok, a F. Tsászártól adatott jutalma; vegyétek, és a ti Gyermekek boldogságát ennek-utánna-is munkálkodni meg-ne szűnnyetek”

Az újságíró a következő megjegyzést fűzte a cikkhez, mely jól példázza a korabeli hazai viszonyokat:

„Ki-mondjam-é az igazat? nálunk ollyatén Atyák-is találatnak, kiknek Gyermekeiket az Oskola Mester nagy bajjal Oskolába tsalván, utána mennek, és hátaikon ha-za viszik, kivált ha a Pipé vagy más 4 Lábu állatok Pásztorságának ideje eljön.”³

A cikk hangot ad a jozefinista neveléspolitikát legfontosabb elvének: elsősorban azért kell a gyermekeknek iskolába járniuk, hogy hasznos polgáiraivá váljanak a hazának. A cikk megjelenése

² *Disciplinär-Vorschriften*. Wien, 1781. Idézi: KORNIS Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777–1848*. I. Bp. 1927. 37.

³ Magyar Hírmondó 1785. március 12. 156.

idején Szacsvey Sándor volt a *Magyar Hirmondó* szerkesztője, aki lapjában minden eszközzel, így személyes megjegyzéseivel is igyekezett az uralkodó intézkedéseit népszerűsíteni.

II. József a népoktatást tartotta annak az alapnak, melyre minden egyéb épül. A népiskolákban olyan ismeretek tanítására törekedtek, amelyek mindenkinek – kivétel nélkül – szükségesek. Uralkodásának idején ugrásszerűen megnőtt a hazai népiskolák száma. Ugyanakkor jól ismert a császár azon nézete, hogy a nem nemes származású gyermekek számára nem szükségesek a magasabb tanulmányok, hiszen ez elvonná a földműveléstől, ipartól, kereskedelemtől a szükséges munkaerőt. Ezért 1784-ben elrendelte, hogy a gimnáziumokba csakis jeles népiskolai bizonyítvánnyal rendelkező parasztfiúkat lehet felvenni, a polgárok gyermekei közül pedig azokat, akik legalább jórendűek. Ezzel összefüggésben új tandíj és ösztöndíjrendszert vezetett be a felsőbb iskolákban. A népiskolai tanulás továbbra is ingyenes maradt.

A Mária Terézia idejében megkezdődött normaiskolai (vagyis a többiek számára normát képviselő – központi mintaiskola) hálózat kiépítése, amely egyben gyakorló elemi iskola, vagyis tanítóképző is volt, folytatódott II. József uralkodásának idején is.

A *Magyar Hirmondó* sokszor közölt új normaiskolák alapításával kapcsolatos híreket. 1783. december 6-án például ezt írta:

„... a' Császár ő Felsége a' Szegényekre való Atyai gondviseléséből azt rendelte..., hogy ezután minden Plébániában Normális Oskola-légyen, és a' gyermekek ingyen taníttassanak. Ezen tekintetből nem régen minden Oskolába járható gyermekek, 6 esztendősektől kezdve 12 esztendősekig mind fel-jegyezetttek, hogy mind azok kik ekkoráig az Apátzákhoz jártak, mind azok, kiket Szüléik szegénységek miatt Oskolába nem járathatták; a' szükséges oktatást vehessék. Az imitt amott talált gyermekek eltartására rendelt ház is nagyobbra építtetnék, és neveletésnek, okáért oda adattatnának-bé minden gyermekek, kik szüleiknek gondotlanságából az utszákon ide s tova koslatnak; mert a Császár Ő Felségének kegyes akarattya az, hogy az Országgnak hasznára légyenek, és nagyobb korokban a' heverőknek s' kborlóknak számát ne sokasítsák.”⁴

Ez a cikk is hangot ad a jozefinista neveléspolitikai legfőbb célkitűzésének, annak, hogy csakis az a gyermek lehet később az ország hasznára, aki megfelelő oktatásban részesül. Ezért tehát minden gyermeknek iskolába kell járnia, azoknak is, akikről szüleik nem tudnak gondoskodni. A legfőbb elv tehát, amely a jozefinista évtized oktatáspolitikáját jellemezte az, hogy a birodalom minden polgára, kivétel nélkül részesüljön megfelelő korszerű alapképzésben annak érdekében, hogy az állam hasznos polgárává válhasson.

A normaiskolák szervezetének és a bennük alkalmazott módszernek az alapeszméje a Porosz-Sziléziából származó Johann Ignaz Felbiger sagan apát nevéhez fűződik, aki elveit a Bécsben közzétett Általános Iskolarend (*Allgemeine Schulordnung*, 1774.) című munkájában foglalta össze. A normaiskolák egységes rendszer szerint felépülő népiskolák voltak, amelyekben egységes tankönyvekből tanultak a gyerekek az ún. normamódszer szerint. (Korábban nem volt egységes tanítási rend a népiskolákban.) Felbiger a módszerrel a felvilágosodás szellemében próbált tenni annak érdekében, hogy minél több gyerek kerüljön ki különböző típusú népiskolákból az elemi készségek biztos birtokában.

A módszer fő elvei közül az első, az „együtt tanulás” annyit jelentett, hogy a tanító az egész osztállyal egyszerre, együttesen foglalkozott, és nem mint eddig, a diákokkal egyenként, külön. Ezt követte a „katekizálás”, vagyis kérdés-felelet formájában történő tanítás. Jóval vitathatóbb volt a két további, eléggé mesterkélt fogás: a tananyagnak részint kezdőbetűkkel, részint felmu-

⁴ Magyar Hirmondó 1783. december 6. 767.

tatható tabellákra irt tartalmi vázlatokkal történő emlékezetbe rögzítése. A módszer számos hibája ellenére bevezetésekor hatékonyabbnak tűnt a korábbiakban alkalmazott eljárásoknál, vagy éppen az egységes módszer teljes hiányánál.

A magyar közvéleményt erősen foglalkoztatta a „normamódszer” széleskörű hazai bevezetése, és alkalmazását nem fogadta egyértelmű helyeslés. A *Mindenes Gyűjtemény* című komáromi folyóirat – érdekes és elfogadható érveket sorakoztat fel a normamódszer ellen, Kazinczy nézeteinek ismertetése kapcsán. Kazinczy a lapnak megküldött „Hivatalba vezető beszéd” című 1789-ből származó írásában kemény bírálattal illeti a Felbiger-féle normamódszert, mivel szerinte az népiskolai oktatást formálissá, merevvé teszi. Az „együtt-tanulásról” elhangzott bírálata így szól:

„Az az ok, amely által Felbiger apát úr az együtt-tanulás elfogadására indíttatott, dicséretes szándék és célozat volt ugyan; de valóban, ha közelebről tekintjük: hibás. Igaz az, hogy ezáltal az egész oskolai sereg tanítatik, de nem teszen-e ez nagyobb kárt, mint hasznot, az nem fontoltatott meg elég vigyázással. Az a nem természetes, akadozó, siketítő, ocsmány hangzat, amelyre a gyermekek ezáltal szoktak és amelyről sok esztendőig sem tudnak leszokni; – az a figyelmetesség s a dolognak értése nélkül együtt tett nyekegés, amelyet a tanítóknak lehetetlen vala kikerülni, gyümölcse volt ennek a káros tanításnak.”⁵

Kazinczy ugyanígy elutasítja a „tabellázást”, és elveteti a „betűzést” is. Ugyanakkor a katechizálást mint klasszikus görög eljárást figyelmükbe ajánlja, mert:

„Az alkalmas tanító...a feleletekből kérdést s a kérdésből feleleteket csinál és ezt addig követi, míg azt látja, hogy tanítványai a dolgot egészen értik. Nem akad fel azon, ha amit mondani akarnának, gyermek módra mondják, de amellet mégis hibás szólásokat szelíden fogja igazgatni.”⁶

A *Mindenes Gyűjtemény* szerkesztője, Péczeli József nem közli a beszédet, de hosszan kommentálja azt. Üdvözli Kazinczynak a normamódszert bíráló gondolatait:

„örömmel olvastuk, hogy a mellyeket minden okos Hazafijak kárhoztatnak a Normában, ugyan azokat kárhoztatja ez az éles elméjű, s a dologoknak nem tsak külső hártýját, belső valóságát néző Nagy Hazafi is. 1-ször nem hagyja helybe az egyútt való olvastatást, mert az a gyermekeket éneklő beszédre, s igen rútt hangra szoktatja, mellyet nagy korban is sokan le nem vetkezhetnek. Azon kívül, így némelly gyermekek minden vigyázás és figyelmetesség nélkül tsak a hangot mondják a többiek után... 2-szor kárhoztatja a táblán való tanítást; mert az által a gyermekek... mechanismusra szoktattatnak. – Mikor valamiről meg-kérdezettnek, mindjárt arra megy vissza emlékezetek, hogy vólt az írva a táblán? mellyik rend vólt az első helyen? sat. a mellyből a lesz hogy ez a localis memoria helybéli emlékezet ki kopván elméjékből, a dologról sem fognak semmit tudni. 3-szor Kárhoztatja azt, hogy hosszan könyv nélkül tanúttatják-meg velek, hogy kell az Á-t írni? Miből lesz az U sat. még pedig olly szókkal mellyeknek tudásokra először mathesis, vagy a földmérésnek tudása kívántatik.”⁷

⁵ KAZINCZY Ferenc: *Hivatalba vezető beszéd*. Kassa, 1789. 177.

⁶ KAZINCZY Ferenc: *i. m.* 178.

⁷ *Mindenes Gyűjtemény* 1790. III. Negyed. 170.

Az az elv – hogy az állam minden egyes polgárának a haza hasznára kell válnia – hatja át II. József 1781. május 13-án kibocsátott 2692. sz. leiratát is. Ebben a birodalom területén élő zsidókat érintő nézeteit fejtette ki. A leiratnak oktatásügyi vonatkozásai is voltak. A császár – aki tisztában volt a zsidók iskolaügyének korabeli elmaradottságával – kinyilvánította azt a kívánságát, hogy a főzsinagógák mellé a norma módszer szerint működő zsidó iskolákat kell felállítani. Elrendelte, hogy ezentúl a zsidó gyermekek itt tanuljanak olyan tananyagot, amely alkalmassá teszi őket később arra, hogy az állam számára hasznos munkát végezzenek. Amíg ezekben megindul a tanítás, a zsidó gyermekeket a már működő nyilvános iskolákba kell befogadni anélkül, hogy hitüket bármiben is megsértenék.

Az első magyar nyelvű újság, a *Magyar Hirmondó* 1781. évi 88. levele közölte a rendeletet:

„Annál jobban lehető oktattások s világosíttatások kedvéért, szükség a Zsidókkal az ő nemzetségi nyelveket két esztendőnek alatta el-hagyatni... az Isteni szolgálatajokat kivéven, mellyenn az ő nemzetségi nyelveken magok tetszése szerint tovább-is íhetnek, egyébütt mindenütt az ország nyelvét gyakorolják. Hogy pedig ez annál bizonyossabban végbe vitetődhessék, arra leg-hasznosabb eszköz ...a Norma szerént való tanításnak módjához alkalmazott oskola, de az ő Isteni szolgálatajoknak és hiteknek minden leg-kissebb sérelme nélkül... E végre tartozzának a Zsidók némelly alkalmas embereket az ő Vallásoknak közösi közül, a' szerént, a mint az ő oskoláiknak számához képest megkívántatik, a Normális és Fő oskolákba küldeni, hogy ott Tanítókká és Oskola-Mesterekké formáltathassanak... Arra vigyázni kell, hogy a Norma szerént való tanításnak módját a Zsidó oskolákban – is tsalhatatlanul kövessék. ...A Szó-írást, Szóra való tanítást, a Földnek meg - írását, az Históriat és Mérséklést illetik, az egygyenlőségnek kedvéért a Zsidó Normális Oskolákban-is a szokásba vétetett könyveket kövessék; e' mellett pedig az ő Vallások dolgába és áhitatosságok körül szokott rend-tartásaikba való avatkozásstól szorgosan kell őrizkedni, ne hogy a Szüléknek alkalmatosság adódjék, hogy az ő gyermekeiket az oskoláktól elfogják, s az által ezt a hasznos gond-viselést híjába-valóvá tegyék... Szabad légyen a Zsidóknak, az ő gyermekeiket tanulás végett a Keresztyén közönséges oskolákba-is el-jártatni; sőt olyan falu helyekenn, a hol a Zsidók tsak egygyenként avagy igen kevés számmal lakoznak, s ahhoz képest az ő gyermekeik a Zsidó oskolákban való tanulhatástól meg-fosztattak, reá kell azokat venni, hogy a gyermekeket olvasást, írást és számvetést tanulni a Keresztyén oskolákba jártassák...”⁸

Ez volt az első lépés a zsidó gyermekek államilag szabályozott iskoláztatása ügyében, amelyet több is követett a későbbi évek során és amelyekről sorban beszámoltak a korabeli lapok. Magyarországon az első korszerű zsidó iskolát Nagymartonban, Sopron megyében állították fel. Ennek élére 1782-ben Peter Beer, az utóbb híressé vált prágai pedagógus került.

Ezután Ausztriában 1782. december 14-én, majd Magyarországon 1783. március 31-én lépett érvénybe a zsidóság polgárosításáról és iskolaügyéről intézkedő rendelet (*Systematica gentis Judaicae regulatio*).⁹ Ez a zsidó hitközösségeknek előírta azt, hogy állítsanak fel új típusú népiskolákat, és ezekben német nyelven tanítsanak. A zsidó gyermekek tankötelezettségét külön ki-mondta a rendelet azzal, hogy tíz év múlva csak az kaphat iparűzésre, kereskedésre engedélyt, aki népiszkolai bizonyítványt tud felmutatni.

⁸ Magyar Hirmondó 1781. november 14. 700–701.

⁹ A rendelet kivonatos magyar fordítását közli: MANDL Bernát: *A magyarhoni zsidók tanügye II. József alatt*. Bp. 1901. 13–21.

A császár a tankerületek élére kinevezett tanfelügyelők feladatává tette többek között azt is, hogy a zsidó tanítójelöltek gyakorlóiskolai képzéséről gondolkodjanak. Négy év múlva csak szakképzett tanítók kaphattak alkalmazást.

Nem sokkal a rendelet kibocsátása után, 1783 nyarán Pozsonyban, a legjelentősebb hazai zsidó hitközségben megnyílt az első új típusú, német tannyelvű zsidó iskola. A *Magyar Hírmondó* a következőképpen számolt be az eseményről:

„Mlgs Balassa Gyarmathy gróf Balassa Ferencz Ó Excellentiájának, mint a tanulás dolga kir. főigazgatójának rendeletéből a zsidó nemzetnek javára is nyilvános iskola nyitattott. Főtisztelendő Schoeber János kanonok Úr a Nemzeti Oskolának királyi inspectora, ezen alkalmatossággal mondott hathatós beszédében szívére adá a zsidó közönségnek ama szoros kötelességet, mellyet illy nagy jótéteményért tenni tartozna hozzá oly kegyes Atyjához, az ország fejedelméhez. Erre egygy rabbi szólla az egész közönség nevében, hálálván az elvett jótéteményt és buzgó fohász-kodást küldvén fel az égbe kinek hatalmában vannak minden Fejedelmek. Melylyre az egész Synagoga mondá nagy szóval: Amen.”¹⁰

1786-ban itt Wenger Ferenc volt az iskola igazgatója, két tanító oktatott 55 gyermeket. Az iskolában zsidó tanítójelölteket is képezték.

Sorrendben a második ilyen iskolát 1784-ben az ugyancsak jelentős óbudai hitközség állította fel. A harmadik zsidó „nemzeti” iskola Miskolcon nyílt meg 1785-ben, két osztállyal, 39 tanulóval a Berlinből Magyarországra került Fürst Izrael Levin vezetésével, akinek munkájáról, műveltségéről tanfelügyelője, Kazinczy Ferenc elismeréssel nyilatkozott. II. József uralkodásának évtizedében összesen 22 új zsidó iskola alapításáról van adat. Ezekben mintegy 2000 tanuló tanult és 16 tanító kapott új módszerű kiképzést.

A következő nagyjelentőségű – népoktatáspolitikai vonatkozásokat is tartalmazó – rendelet az 1781. október 25-én kibocsátott türelmi rendelet. Mind a protestáns, mind a görögkeleti alattvalóknak biztosította vallásuk szabad gyakorlását, engedélyezte a templomépítést. A nem katolikusok is nyithattak népiskolát, saját felekezetükhöz tartozó tanítót fogadhattak. A katolikus püspökök ezek után már nem voltak jogosultak arra, hogy a nem katolikusok iskoláit felügyeljék. A rendeletet teljes terjedelmében magyar nyelven, folytatásokban közölte a *Magyar Hírmondó* 1782. január 23-án, 26-án, és 30-án. Ennek az oktatásügyet érintő része a következő:

„...az Helvetziai s Augustai Vallás-tételt tartóknak, és a nem egyesült Görög vallásúaknak, akár melly helyenn,... Vallásoknak külön való gyakorlása megenged-tessék; úgy önként következik, hogy... az ő Vallásokonn lévő Oskola Mestereket is szabad tartaniok; hogy ha pedig magok Vallásbéli Oskoláik nintsenek, és afféléket ... az ilyettén oskolának fenn tartására meg-kívántatott értéknak légtelenvólta miatt nem is lehet fel-állítaniok, magok szabad akarátjokra hagyatja ő Felsege, hogy gyermekeiket vagy a Katholikus Oskolába, vagy ha ottan más Vallású Nem - Katholikus Oskolák találtnak, emezekbe járathassák.”¹¹

A Türelmi Rendelet jelentős ösztönzést adott mind a református, mind az evangélikus mind pedig az ortodox népiskola-hálózat fejlesztésére. Életbe lépése után számos olyan protestáns iskola is létrejöhett, illetve újjáéledhetett, amellyel szemben korábban még korlátozó intézkedések érvényesültek. Igaz, jó néhány vegyes vallású helységben egy ideig még ezután is fennmaradt

¹⁰ *Magyar Hírmondó* 1783. augusztus 17. 508.

¹¹ *Magyar Hírmondó* 1782. január 26. 62–63.

az a helyzet, hogy a protestánsoknak a már meglévő katolikus iskolába kellett gyermekeiket küldeniük. II. József 1785-ben olyan döntést hozott, hogy a protestánsok mindenütt állíthatnak iskolákat, hiszen ez szolgálja a fő cél: a „nemzet felvilágosodása” érdekét. S ehhez még hozzátehetjük, hogy az évtized második felében nem is a katolikusok és a protestánsok, hanem olyan felekezetek, így a görögkeletiek iskoláinak száma nőtt leginkább, amelyeknél addig a legnagyobb volt a lemaradás.

Az első, norma szerinti román mintaiskola 1782-ben alakult meg Erdélyben, az egyházi és művelődési központban, Balázsfalván. Igazgatója és egyben az erdélyi román népiskolák felügyelője Gheorghe Sincai lett. Sincai a román felvilágosodás egyik kiemelkedő alakja, aki előzőleg Felbiger tanfolyamát is elvégezte Bécsben, tehát a norma módszer lényegét jól ismerte. Sincai szerkesztette az új tanrendszernek megfelelő román tankönyveket is: egy abcét a balázsfalvi iskola számára román, német, latin és magyar nyelveken, egy másikat a többi erdélyi román iskola számára kizárólag románul, egy katekizmust, egy számtankönyvet, amely az első román anyanyelvű számtankönyv. (*Indreptare catra aritmetica*, 1785) volt. Sincai írt egy igen sikeresnek bizonyult latin nyelvkönyvet is. A *Magyar Hirmondó* 1781-ben közölt egyik rövid híre különösen értékes adalékokkal szolgál a fentiekkel kapcsolatban:

„Közlebb múlt esztendőbenn némelly Erdélyi Oláhok is valának azok között Egygy Sz. Balás Szerzetebéli Barát, már az előtt nevezetessé tette magát valamelly Oláh Grammatikának ki - adatása által, mellynek – *Elementa linguae Daco – Romanae Seu Valachicae* a nevezete; most pedig a Fogarasi Püspöknek rendelése szerént, Balás - falván az olvasni tanuló gyermekeket tanítja, kiknek máris 160ra szaporodott a számok; s a’ mellett a tanulásra meg kívántatott könyveket Oláh nyelvre fordítja, mellyek közül a Kátékismust már el - is készítette.”¹²

II. József egyik legjelentősebb népoktatásügyi intézkedése a „közös” iskolák megszervezése. 1785 augusztus 16-án fogadta el van Swieten valóban úttörően új és korszerű népiskolai reformtervét, amely a leginkább megfelelt a felvilágosult abszolutizmus azon elvének, hogy a népoktatást, államivá tegye, és a katolikus vagy protestáns egyházi befolyástól egyaránt mentesítve a felekezeti érdekek fölél emelje.

Van Swieten a vegyes vallású helységekből „közös”, vagyis felekezetközi népiskolák felállítását javasolta. Ezekben részint katolikus, részint protestáns tanítók oktatták az államilag előírt tananyagot a katolikus és protestáns gyermekeknek együtt. A különböző felekezetű növendékek csak a hittant tanulták külön.

A program végrehajtása azonban mindegyik egyháznál nagy ellenkezésbe ütközött. A katolikusok azért elleneztek a közös iskolák létrehozását, mert ez lehetővé tette, hogy katolikus gyermekek protestáns tanítók keze alá kerüljenek, amit a hagyományos felfogás elfogadhatatlannak, sőt büntetendőnek tekintett. A protestáns felekezetek, főleg a reformátusok pedig főként azért tiltakoztak – a nyilvánvaló előnyök ellenére –, mivel már korábban eleve elutasították egyházi iskoláik állami ellenőrzés alá helyezésének gondolatát.

Hogy pontosan hány „közös” iskola jött létre hazánkban II. József uralkodásának utolsó időszakában, arról nem állnak rendelkezésünkre megbízható adatok. A súlyos nehézségek ellenére azonban mégis több százra tehető a számuk. Elég ha arra az ismert adatra utalunk, hogy Kazinczy Ferenc – aki 1786-tól mint kassai kerületi tanfelügyelő működött – 1789 végéig összesen 124 népiskolát hozott létre kerületében, melyek közül 19 közös, 2 félig közös, 61 katolikus, 5 görög katolikus, 25 evangélikus, 3 református és 3 zsidó iskola volt.

¹² Magyar Hirmondó 1781. április 28. 258.

A korabeli lapok beszámoltak közös iskolák létrehozásáról is. Az ilyen témájú cikkek közül a legérdekesebb a Szacsvey által szerkesztett bécsi *Magyar Kurír*-ban jelent meg:

„Thurotzból. Végre, a múlt hónapnak 14-dik napjának tsak ugyan már egyszer felállta és bé- hozaték Szent Mártonba a minden-féle Vallásuakkal elegyes Oskola. Ezen helységben ezer s meg ezer akadályokat találunk vala némellyek, rész-szerint a Vallásbéli következesekre nézve, rész-szerint a már mélyen meg-gyökeredett és meg-rögzött régi hibás tanítás módjának meg-jobbítása ellen. Azonban mégis amaz előre látó Királyi Oskola vizsgáló Klánitza .Ur okos szorgalmatossága annyira vitte a dolgot, hogy végre közönséges meg-edgyezésből egyeztetének a R. Katholika és Evangélika Oskolák. Ha tsak legalább az apróbb Oskolák edgyezhetnének minde-nütt, 40 esztendőök múlva úgy atyafiasodnának a mi külömböző Vallású hazánk-fiai, hogy senki sem mondaná egy másra Te Pápista vagy, te Lutheránus vagy, te Kálvi-nista vagy; hanem Felebaráti-szeretettel néznék egymást, mint ollyonak, kik gyenge-korokban már egymáshoz gyalulódtak. A tudatlan köz-nép pedig azon-kivül is a tanult példáját szokta követni így ezek-is ollyan Ördögi, gyűlölséggel egymáshoz. nem fognának viselteni. Szép következesei vólnának ennek; mert így a Hazafiak öszve Hazafiaskodhatnának, egymást szeretnék, egymáshoz bizakodnának és hinné-nek egymásban, de most – vérünkben vann már az a ki-nem mondom mi – mely sze-rint nem hogy mindanynyian szeretnék egymást – hinnék egymásnak, bizakodhat-nának egymásban – hanem még aki nem látta is az ő Hazafi Baráttját, s már is gyűlöli s. t. Mi nevelheti pedig a Haza szabadságát? hanem a szeretet, az edgyesség a fiak-nak egymás között való közönséges megértése. – és egymáshoz való hivséges búzgó szeretete. Én a magam író asztalom mellett is ... tapasztom, mely sokan légyenek az én Hazámfiak közül ollyon előre tekinteni tudók, kik.. engemet az effélékért hit és Vallás nélküli embernek tartanak; de az igazat természetem ki-mondani. Tegyétek el ifjauk ezen Leveletem, meg láttyátok 30 esztendőök alatt, hogy igazat irtam; ez alatt minden Vallásbéli Oskolák edgyesülnek ezt kívánnyia a Fejedelem és a Haza bölldogsága.”¹³

Szacsvey – aki ezekben az időkben még – lelkes jozefinista volt, mélyen hitt a vallási türelemben és minden alkalmat megragadott a különböző vallásúak békés együttélésének propagálására lapjában. Sajnos szép jóslata nem vált valóra. A közös iskolák II. József halála után lassan elsorvadtak.

A türelmi rendeletnek egyéb vonatkozásai között meg kell említenünk a tanítókat érintő ural-kodói rendeletet, melyet a következőképpen tudatott olvasóival a *Magyar Hírmondó*:

„Azt is rendelte Felsőleges Fejedelmünk, hogy, minden Fő Oskolákra való Tanítók-nak választatások alkalmatosságával ezek után ne légyen már semmi tekintet a' Vallásra, hanem tsak egyedül a' Tanító Hivatal Kérőknek alkalmatosságokra, de el-lenben meg parantsolta azt is, hogy az Atyafiak is viszontag Nagyobb Oskoláikbann, nevezetesen Debretzenbenn, Sáros Patakon, Posonbann, Eperjesen, és egyéb helye-ken, el ne tiltsák, és ne akadályoztassák, ha talám nálok is arra a hivatalra kéredze-nek valami Katolikus egyéb aránt érdemes Tanítók. Ugy szinte az ifjúság is ott járhat Oskolába, a' hol akarja, a' Vallásnak minden meg külömböztetése nélkül.”¹⁴

Megvalósulása esetén ugyanúgy, ahogy a közös népiskolák felállítására, ez a rendelkezés is a felvilágosult jozefinista népoktatáspolitikai egyik fontos eszköze lett volna a Habsburg-birodalom egységes, felekezetiileg nem megosztott iskolarendszerének kialakítása terén.

¹³ Magyar Kurír 1789. március 14. 258.

¹⁴ Magyar Hírmondó 1783. december 17. 790.

II. József 1784. április 26-án kelt és a helytartótanács által május 18-án közzétett rendelete, mint ismeretes, az ország hivatalos latin nyelvét a némettel cserélte fel. A kormányzéseknek már az év november 1-jétől, a megyei és városi hatóságoknak egy év múlva, 1785. november 1-jétől kellett a német írásbeli ügyintézésre áttérnie. A középiskolákba már 1784. november 1-jétől csak német nyelvtudással rendelkező tanulók léphettek.

A rendeletet a *Magyar Hirmondó* teljes egészében magyar fordításban közölte. A rendelet hetedik pontja a népoktatás szempontjából is változásokat jelentett:

„7szer Most jövő Mind Szent Havának első napjától fogva, egy Gyermekek is a Deák Oskolákban előbb fel ne vétetessék, minekelőtte meg nem mutathatyta, hogy Németül írni, és olvasni tud.”¹⁵

A nyelvrendelet eredeti szövege tehát csak közvetve érintette a népiskolákban folyó oktatást, annyiban, hogy azt a kötelezettséget róta a népiskolák tanítóira, hogy felsőbb tanulmányokra készülő tanulóikat német szövegek írására és olvasására is megtanítsák.

II. József 1784. augusztus 2-án kelt intézkedésében azonban kiegészítette a nyelvrendeletet azzal, hogy a népiskolák már a következő évben vezessék be kötelező tárgyként a németet. Ezt az utólag hozott intézkedést azonban a magyarok és nemzetiségi területek népiskolái nem vették, nem is igen vehették tudomásul, megmaradtak a korábbi anyanyelvi oktatás mellett, hiszen a legfőbb feltétel, a németül tudó tanító a legtöbb népiskolából hiányzott.

Bár az ellenállás egyre erősödött a nyelvrendelettel általában, és annak népoktatási vonatkozású kiegészítésével kapcsolatban különösen, bár a teljes sikertelenség nyilvánvaló volt, 1786. október 3-án a császár újabb rendeletében kinyilvánította, hogy az előírt határidő után a hittan kivételével a népiskolákban is németül kell tanulni minden tárgyat, és hogy az 1787/88-as tanévtől kezdve csak német nyelvtudással lehet középiskolába lépni.

Kovachich Márton György a *Merkur von Ungarn* című lapban, amelyet a felvilágosult abszolutizmus iskolapolitikájának támogatására indított, II. József 1786. október 3-i rendelkezését közölve határozott szavakkal leszögezte, hogy azt az alapelvet, amely szerint minden nemzet saját anyanyelvén tanulhat a népiskolában, helytelen megsérteni.¹⁶

A magyar jozefinisták helyesnek tartották, hogy németül minél többen megtanuljanak, de azt nem, hogy minden iskolafokozaton, így a népiskolákban is a német legyen a tanítás nyelve. II. József úgy nyilatkozott, hogy a német csak a latin helyébe lép. A falusi népiskolákban viszont rendes tárgyként korábban nem oktattak latint. Éppen ezért a magyar jozefinisták a nyelvrendelet eredeti szövegére hivatkozva ragaszkodtak ahhoz, hogy a népoktatás nyelve nem változhat. Minden más, ettől eltérő értelmezés ellen tiltakoztak.

A hazai lapok magyar nyelvért folytatott küzdelmét részletesen feltárta már a szakirodalom.¹⁷ Az 1780-as évek derekától kezdve számos újságcikk foglalkozott II. József germanizáló törekvéseivel, illetve annak bírálataival. Az újságok hírt adtak a nyílt és burkolt ellenállásról, amely sokféle formában folyt a különböző oktatási intézményekben, főleg a gimnáziumokban és a felsőfokú tanintézetekben. Mivel a népiskolákban is előírta az uralkodói rendelet a német nyelvű oktatást, helyenként mégis sor került a bevezetésére, természetesen csak a nagyobb városi normaiskolákban, ahol adottak voltak a személyi feltételek.

¹⁵ Magyar Hirmondó 1784. július 5. 345.

¹⁶ Vö. KOSÁRY Domokos: *A felvilágosult abszolutizmus oktatásügyi reformjai*. In: *A magyar nevelés története*. I. Bp. 1988. 167.

¹⁷ Vö. KOKAY György: *A magyar hírlap- és folyóiratirodalom kezdetei (1781–1795)*. Bp. 1970. 159–170., 115–128.

A *Mindenes Gyűjtemény* korábban már idézett cikke jellemző módon mutat rá a népiskolákban folyó német nyelvű oktatás tarthatatlanságára:

„...a Magyar gyermek Németül tanulja-meg könyv-nélkül azt, hogy kell a magyar Á-t írni. –Két három levelet el-mond Németül úgy, hogy egy szót sem ért benne. Sir az emberben a Lélek, mikor látja miképpen tétettetnek így az Istenek okos teremtsései szajkókká s merő bolondokká. Ez az oka, hogy sok Szülék panaszkodnak, hogy a Normában kevésre mennek gyermekeik: mert ész nélkül tanulják, a mit tanulnak is.”¹⁸

A cikkíró Péczeli József ezekkel a keserűen ironikus szavakkal rámutat a német tanítási nyelv népiskolai alkalmazásának legfőbb akadályára. A 6–7 éves magyar anyanyelvű kisiskolásoknak képtelenség és felesleges is az előírt tananyagot német nyelven megtanítani. Hogy miért, arra is választ ad:

„A szegény paraszt nem járathatja 5–6 esztendeig gyermekét Oskolába, mert az az ő félkeze, mellyel portzióját meg-keresi. Két-három esztendeig míg járhatja, addig Magyarúl a Valláson kívül egy kis gazdaságra, föld művelésre, s más szükséges dolgokra kellene inkább a Német helyett azt tanítani. – Ezután sem hordja ő Lintzbe és Augsburgba a búzáját el-adni, hogy a németre szüksége lehetne.”¹⁹

Arról, hogy a német nyelv a felvilágosodást szolgálja, a szerkesztőnek az a véleménye:

„Nékünk sokba lesz a megvilágosodás, ha az által Nemzeti nyelvünk s bélyegünk (character) el-töröltetik... Ha az Oskolákban mindent németül tanulnak gyermekeink, és semmit se magyarul, úgy három nemzetség alatt el fog töröltetni a mi Magyar nyelvünk és Nemzetünk.”²⁰

Miután a teljesség igénye nélkül áttekintettük II. József népoktatáspolitikájával kapcsolatos – a korabeli hazai magyar nyelvű sajtóban megjelent – cikkeket, összefoglalásképpen elmondhatjuk: a magyar sajtó – már születésének első évtizedében érzékenyen reagált a nevelésügy, és ezen belül a népoktatásügy kérdéseire. A korszak újságjainak és egyetlen rövid életű ismeretterjesztő folyóiratának szerkesztői kötelességüknek tartották, hogy hírt adjanak az uralkodó intézkedéseiről, az új népiskolák alapításáról, az alkalmazott módszerekről, és más egyéb kérdésekről. Bár a tájékoztatás nem volt mindig elég gyors és pontos, jelentősége mégis igen nagy volt. A lapok híradásai nyomán az érdeklődők áttekintést nyerhettek az ország népoktatásügyében bekövetkezett változásokról, tájékozódhattak az ezekkel kapcsolatos különféle véleményekről.

FEHÉR KATALIN

Cserey Farkas levelei Aranka Györgyhöz 1796-ból. A bécsi születésű (1773–1842) ifj. Cserey Farkas, id. Farkas és Boros Klára fia az első iskolai évek után még gyermekkorában visszakerült Erdélybe, s bár Bécsben halt meg, az ő személyét aligha lehetne kihagyni a XVIII. század utolsó évtizedének, a XIX. század első két évtizedének erdélyi magyar szellemi életéből. Az édesapa kancelláriai tanácsos, nagyon művelt ember hírében állt, szolgálatait a császár nyugdíjazásakor zilahi, tasnádi és krasznai birtokokkal jutalmazta. A felserdülő ifjú Farkasnak ez utóbbi jutott osztályrészül. Ifjú éveiben szép jövőt jósoltak neki, érdeklődése széleskörű volt: számon tartották mint botanikust, és ami növelte hírnevét: mint a külföldi tudóstársaságok tagját. Az évek

¹⁸ Mindenes Gyűjtemény 1790. III. Negyed. 170.

¹⁹ Mindenes Gyűjtemény 1790. III. Negyed. 170.

²⁰ Mindenes Gyűjtemény 1790. III. Negyed. 169.

során barátjaként tudhatta a tizennégy évvel idősebb Kazinczy Ferencet, a tizenhárom évvel fiatalabb Döbrentei Gábort, és ugyancsak levelezést folytatott a nálánál negyven évvel idősebb Aranka Györggyel. Levelezett magyarországi és erdélyi tudósokkal, külföldi tudósokkal is. Míg a Kazinczyval folytatott levelezése, valamint a Döbrentei Gáborhoz írott levelei fennmaradtak, a Cserey Farkas–Aranka levelezéséből kevesebb vészelte át az idők viharát. A Cserey–Aranka levelezés – tudomásunk szerint – csaknem két évtizedet ölelt fel, az első levélváltásra 1791-ben kerülhetett sor, az utolsó ismert Cserey levél 1808-ból való.¹ A szám szerint is egykor nyilvántartott, de nem a teljes levélmennyiséget felölelő 20 Cserey levélből nyomtatásban mindössze három látott napvilágot.² A meglévő levelek javarészt arra az időre esnek, amikor az Erdélyi Nyelv-mívelő Társaság hírt adhatott magáról, s a fennmaradt jegyzőkönyvek szerint Cserey Farkas aktív részt vállalt időnként a társaság munkájában. Általában fogékonynak bizonyult az Erdélyben megalapításra javasolt intézmények iránt. Ő maga is több elaborátumot készített, amelyek közül, ha sikerül a kítűzött célt megvalósítani, akkor az erdélyi magyar művelődési élet – az 1792-ben beindult kolozsvári magyar színházzal, az 1793-ban Marosvásárhelyen létrejött Nyelv-mívelő Társasággal együtt – sokkal eredményesebb lehetett volna. Szívesen vesz részt a Csokonai Vitéz Mihály szobráért indított gyűjtésben; birtokán iskola megnyitását kezdeményezi, arra törekedett, hogy ugyanott egy mintaszerű fűvészkertet állítson fel. Az Arankával folytatott levelezés azzal párhuzamosan csökken, ahogy a társaság munkáját több éves sikeres tevékenység után a hatóságok lehetetlenné teszik. Kazinczyval viszont változatlan intenzitással folyik a levelezés, igaz amíg az első években Kazinczy levelei a hosszabbak, partneréjé a rövidebbek, a későbbiek folyamán változik a helyzet: Kazinczy válaszlal rövidebben, Cserey pedig a bőbeszédűbb. Azt hiszem, hogy ennek bekövetkezése Kazinczy-nak abból a felismeréséből ered, hogy ifj. Cserey Farkas – jórészt személyi hibáiból adódóan – egyre kevésbé tud megfelelni az iránta támasztott, sok oldalról megnyilatkozó várakozásoknak. Katonai pályára kerül, őrnagyként járja főleg Erdélyt, egyre kevesebb ideje jut a birtokainak gondozására. 1816-ban feleségét Haller Krisztinát is elvesztette, és későbbi nősülési kísérletei már inkább zilált anyagi viszonyainak a rendezését céloznak. Gyakran jár Bécsben, meggondolatlanul költekeznek, a birtokain felgyülemelő adósságait nem tudja rendezni. 1820-tól végleg Bécsbe költözik, és kölcsönszerzési kísérletei rendre kudarcba fulladnak. Az életéből hátralevő több mint két évtizedet hazájától távol, a császárvárosban tölti, az itthoniaktól is szinte teljesen elfelejtve. Amikor a császári udvar fokozott figyelmet fordít az unokaöccsnek, az ifj. Wesselényi Miklósnak a szemmel tartására, a pénzzavaraiban végképp elmerült Cserey Farkas iránt megfogyatkozik a bizalom, és nem zárják ki annak lehetőségét sem, hogy az unokaöccséről írott, a császári titkosrendőrségnek küldött jelentéseinek díjaiból tartja fenn magát. Egy biztatóan induló karrier csúfos kudarca, az eltékozolt, szüleitől örökölt vagyont (többek között értékes hungarica anyagokat is tartalmazó 4000 kötetes könyvtár elkótyavetyélése) és más kísérő jelenségek lehetnek a kiváltói annak, hogy ifj. Cserey Farkasról nem készült alapos, a pálya egészében eligazító monográfia vagy kézikönyv.³ 1944-ben Nagykőrösön megjelent

¹ ROHONYI Zoltán: *Aranka György levelezése*. Államvizsga dolgozat. Kolozsvár, 1966. 218., a 926. sz. tétel.

² Az ItK 1989. 1–2. számában olvasható Cserey Farkas Kolozsvárról 1795. február 15-én írt levele. (150.) A MKsz 1992. 1. számában két Arankához írt 1798-as levele olvasható. (A 64. lapon: szept. 29-én Ugráról írt levél, valamint a 65–66. lapon a dec. 19-i Kolozsvárról keltezett levele olvasható.)

³ PÁLFFY János: *Magyarországi és erdélyi urak* című visszaemlékezés jellegű portrékötetében ifj. Cserey Farkas is helyet kapott, de az Erdélyi Szépművés Céh kiadásában (Kolozsvár, kelet nélkül) megjelentetett kötet nem a teljes kéziratot tartalmazza, a portrék csak egy része jelent meg a kötetben, sajnos ifj. Cserey Farkas portréja is kimaradt.

ugyan egy száz oldalas dilettáns kiadvány vitéz Györe Pál tollából,⁴ aki anélkül, hogy ennek valamilyen magyarázatát adná: halálát négy évvel későbbi időpontban, 1846-ban jelöli meg. Cserey utolsó éveiről jóformán semmit sem tudunk. Ő maga bizonyára már felhagyott a tervezéssel, hiszen ezek az esztendőök a hanyatlás, megtorpanás éveit voltak: a Nyelvmívelő Társaság további munkáját nem engedélyezték, a Döbrentei Gábor által szerkesztett Erdélyi Múzeum is megszűnt, lapalapítási, tudós társasági kezdeményezések elfojtottak. Az intézmények közül egyedül a kolozsvári színház vívta heroikus harcát az elsivatagosodott közéletben. „Cserey Farkasra azért tudunk rokonszenvvel gondolni, mert – önismeret híján – nem tudott zöld ágra vergődni saját egyéniségével...”⁵ – írta róla a megidézett szerző, akinek megállapításaival aligha érthetünk egyet. Nyomtatásban megjelent két műve – egy tréfaszerű színdarab, *A fekete ember* (Kolozsvár, 1800.) és a *Falusi nevelésnek módjáról* (Nagyvárad, 1806.) – révén helye van a korszak irodalmában, és a fennmaradt kézíratai közül is van olyan (pl. „Hazaifüi óhajtatásai egy magyarnak”), amely megérdemelné, hogy megjelenjen. Az eddig publikálatlan és ismeretlen levelei pedig hozzásegítenének egy korszak belső világának megértéséhez. Nem Cserey volt az egyetlen ezekből az évtizedekből, akik pályájuk során nem válhatták valóra nagyratörő terveiket.

Az alábbiakban a következő 1796-os datálású levelek kerülnek közlésre: 1. Kraszna, 1796. febr. 5., 2. Kraszna, 1796. máj. 30., 3. Kraszna, 1796. júl. 18. + melléklet, 4. Tasnád, 1796. nov. 5., 5. Kraszna, 1796. nov. 29. A közlésnél megőriztük a szerző sajátosan egyéni írásmódját és annak következetlenségét.

Cserey Farkas levelei Aranka Györgyöz

1.

Méltóságos Ur
Érdemes Tudos Hazafi!

Hosszas halgatásom után kívántam ezennel jelenteni: hogy Én mint a Pénzt Cserey Farkas Bátyámnak, mint a földet Etiénne Professor Urnak kezekbe küldöttem légyen.

Jo volna ha az M[éltosá]gos Ur azoknak az Érdemes Magyar Országi Hazánkfiainak, kiket az Társaságba valo be vétel végett az M[éltosá]gos Urnak ajánlottam volt, és a kiket ezen Tárgynak elérésére fell is biztattam; valami magát elő adando Alkalmatosságtól ide hozzám jelentő Leveleket méltosztatna küldeni. Azok Név szerént ezek. Vásáros Náményi *Eötves* Sándor, N[agy]Bányán Kir[ályi] Fiscalis *Isák* Sándor Nemes Szathmár V[ár]Megyének AllJegyzője, *Kengyel* Lajos ugyan az irt V[ár]Megyének all Jegyzője. *Tomás* Ferdinánd N[eme]s Szathmár V[ár]Megyének Physicussa.

Különös gratiaul venném aszt is: ha az M[éltosá]gos Ur méltosztatna Engemet tudositani a Társaság állapotya felől, ha az tudni illik az kívánt, s ohajtot Tzélhoz közelitt-e? Ugy szinte ohaitot öröömre válnék ha nékem utat méltosztatna mutatni, melyet követve Én is tsekélységemhez képest az N[eme]s Társaságnak elő menetelét munkálodhatnám. A ki egyéb aránt betses Barátságában magamot ayálván, holtig valo Tisztelettel vagyok az

Méltóságos Urnak!

Alázatos szolgálja
Cserey

Kraszna 5^a Febr. 1796.

⁴ GYÖRE PÁL: *Iffabb Cserey Farkas (1773–1846)*. Nagykovács, 1944. Híradó Nyomda, 104 l.

⁵ Uo. 92.

2.

Méltóságos Adssesor Ur Tudos Hazafi!

Ily hoszszas halgatásomat okozta – ide s tova valo utazásom, kivántam ezennek Levelem által tiszteletére lenni az M[éltosá]gos Urnak, s edszersmindt kívánságára az Bibliothecankban levő Hazánkat illető kéz Írásoknak Laistromokat ide zárva el küldeni. Az Néhai Atyám Munkáinak laistromát tudtomra már el küldöttem volt az M[éltosá]gos Urnak. Az nyomtatott könyvek Cathalogussa hoszszas – ezen felül tsak edgy vagyon melyre nézve azont most el nem küldhetem, hanem még az utobbi Diaeta alatt adtam volt edgyet Grof Teleki Lászlo Urnak által olvasás végett, s a melyet mind eddig vissza sem kivántam, aszt méltotzasson az M[éltosá]gos Ur magának az tisztelt Groftul el kérni.

Reménylem addig Tisztelendő Káts Ur tudositotta a M[éltosá]gos Urat némely Dolgokrul, midőn N[agy]Váradon voltam, néhány szép s hasznos Prés alá kész Munkáit mutatta nékem. Azok közül akkor edgyet az Magyar Nyelv eredeti tulajdonságáról, s annak más Nyelvekkel valo szövetséges atyafiságáról irt. Eddig azt tartom Pestre ment – mivel nálla létemkor az oda menésre egészen el készült volt, holot is fog ezentul lakni.

Szerzettem még N[agy]Váradon a Társaságnak egy derék iffiju Ur tagot N[agy]Wayai Way Lászlo Urat, de koránt sem ott az Szilágyságban lako Way Lászlo. Amaz edgy derék, jól elkészült, s tanut Ur, ki is a Társaság elő mentére mind Pennával, mind erszényével szivessen le kötelezi magát, s valójába az Társaság boldogulására ezen meg kívántato két fo pontokba minden bizonnal lehet az irt Ur segítő Tag. Most Nemzeti Nyelven ir bizonyos hasznos Munkát, melyet –mihelyt el készithet, azonnal a M[éltosá]gos Ur kezébe küldeni, a Társaságnak kívánván aszt ajánlani, akkor jelenteni is fogja magát az M[éltosá]gos Urnál arol, hogy Én a Jelentő Levéllel is szoval is meg hittam légyen a Társaságba valo lépésre.

Kivántam ezennel az M[éltosá]gos Urat arra alázatossan kérni, hogy méltotzasson engemet tudositanni – hogy Hivatalya meg engedie, ugy szinte van e tettzése egy kis utazásra? Nékem tzelom lévén – a most következő Ősznek a végével edgy kis hasznos utazást tenni – Szerentsémnek tartanám edgy oly Érdemes férfinak mint az M[éltosá]gos Ur – Betses társaságába utazni. – E részben szándékát értvén Méltóságodnak planumát fel tételemnek röviden meg írom. A ki az alatt is igen tisztelettel vagyok az

M[éltosá]gos Urnak

alázatos szolgája s Baráttya
Cserey

Krasznán. 30a May 1796.

3.

Méltóságos Adsesor Ur

Nagy Érdemű Jo Uram, s Barátom!

Hogy előttem valoba betses, s érdemes Levelére ily későn válaszolok – okozta némely ide és tova valo járkálásom. Tudgya aszt az M[éltosá]gos Ur hogy a Gazdának most kell azon iparkodnia hogy a komor telet tsendessen, meg elégedve, s szükség nélkül tölthesse. Ezennel tehát emlitet kedves Levelére Rendbe e képpen meg felelni kötelességemnek tartom.

Az kéz Írásokat hogy melyik mi légyen? annál jobban ki láthassa az M[éltosá]gos Ur, tehát azoknak tzimjeit – a mint vagynak egy ide zárt Papirosra egészen le irtam. Melyből meg világosodhatik Méltóságod.

Tisztelendő Káts Ur – ha bizonyossan fel ment e már Pestre még világossan nem tudom. Alig ha az Cohors illa Insalato Nigra valami báit s akadályt nem vetet el menete-

libe– mivel ezen Szin sapkás Emberek – az Betsületes Embert gyűlölvén Kátssal sokat ellenkeztek azért, mivel a bal vélekedéseknek nem akart oly Sclávja lenni mint ők.

A mit az Grof Károly Ur Jurium Inspectora beszéllet az M[éltosá]gos Urnak az Szathmár V[ár]Megyei ui tagok fizetni akaro kívánságokrul, erről semmit sem tudok, s nem is hallottam. Igyekezni fogok mindazonáltal – hogy ha az Társaságot segíteni kívánnyák– a pénzt kezembe küldvén a Bátyámnak Cserey Farkasnak kezébe szolgáltatassam, s ennek el érése végett az Szathmár V[ár]Megyei Jo Barátimat meg keresni el sem mulatom.

A mint előbbeni levelembé irtam volt– szándékom volna– egy kis utat tenni. De azon közben oly nevezetes akadály vetet gátot, mely miát az idén el utaznom nem lehet, s a mely mivel nagy hasznomra vagyon azért örömost el is maradok még az időről, de ha jövendőt el engedi az Isten érnem, bizonyosson a Világon semmi el nem tarthat tzéломtul. Quod differtur in anfertur – utazásomat pedig e képpen akarnám követni. In nent egyenesen Welentzébe (ha addig az ui Republicanusok el üzetenek) Florentziába, s a Toskanai Hertzegségen keresztül ugy szinte Bavarián is Sakszoniában – ha pedig addig le nem vágják onnant az Szabadság fáját. Tehát Welentzébül Tyrolis Széléjén – Bavarián keresztül Sakszoniába, itt a nevezetesebb helyeket meg járva Cseh Országon, Lengyel ország edgyik Rézsin keresztül a Hazámba vissza. A mostani környül állásokat, s az Erszényemet tekintetbe véve. Én ezen utat leg alkalmatossabbnak látom – egy oly Magyarnek – ki haszonnal akar utazni.

Nagyon ohaitanám– ha az M[éltosá]gos Urat Pestre menő uttyában itt tisztelhetném, s ki is kérem abbéli – Barátságát hogy ha erre vézsi uttyát– Szegény Házunkat el ne kerülje, valóságos Öröömöm léven mind akkor, a midön az Méltóságos nagy Érdemü Személyét tisztelhetem. Én az Anyámmal (ki is tiszteli az M[éltosá]gos Urat) 10-a Augusti N[agy]Wáradra fogok menni az fürdőbe. Ha a táiba esnék az M[éltosá]gos Urnak ki utazása – igen jo volna – Wárad felé gyönni s az oda valo gyövetel az M[éltosá]gos Urnak sok tekintetbe hasznos volna. Az Én N[agy]-Wáradra letemet – az M[éltosá]gos Ur meg tudhattya a *fejér Bárány* nevezetü vendég fogadoba – holot Én rendelést fogok tenni – hogy ha valaki tudakoz, hová utasítsák.

Egyéb aránt a midön betses Baráttságában magamat ajánlanám tiszta indulattal vagyok az

Méltóságos Urnak!

Alázatos szolgája, s Baráttya
Cserey Farkas

Krasznán, 18-a Julii. 796.

Aranka megjegyzése: 796. 6 Aug. válaszoltam.

Nb. Kéz Irások Catalogussa.

(Melléklet)

N.1. A Néhai fels[éges] és Ditsőséges első Ferdinánd Rom. Nagy tsászárnak, hatodik László Budai Dobsa királnak, és Constantinopoli második Szultán Bajazid Chán Török Tsászárnak Idejektül fogva – az Nagy Hatalmu fényes és fels[éges] első Leopold Rom. nagy Tsászárnak ő felségének és ugyan Constantinopoli negyedik Szultán Mehemed Chán Török Tsászárnak Erdéli fejedelemnek M[éltosá]gos 2-dik Rakotzi Györgynek idejéig Napkeleti, s nyugotti, Déli, Éiszaki plágákon mint jo s mint rozsz formában Elme irtozással volt, s nemzetek qualitássait igen kiado nagy Dolgok, vagy Tsudák.

Róm[ai] tsászár kegyelmes Urunk eő F[első]ge Erdéli R. Guberniumának edgyik belső Tanáts Ur Hivének M[éltosá]gos Urnak Szász János Uramnak, az Tek[intetes] Szász Nationak választot, s confirmálatot fő király Birájának, nékem érdemem kívül

valo Nagy Jo Uramnak eo Kegyelmének ez Munkát alázatosan ayálya *Thordai Sá-muel*.

3. Chronica az Magyaroknak Dolgairol: mint jöttec ki az Nagy Scythiából Pannoniában, és mint foglaltac magoknak az Országot és mint birtac aszt Hertzegeöl Hertzege, és királyol királyra, nagy sok tusakodásokkal, számtalan soc viadaljockal, melyet *Heltai Gáspár* meg írta Magyar nyelven és ez rendre hoszta az Bonfinius Antalnac nagy könyvéből egyéb Historias könyvekből nem kicsin munkával.

4. Hatodik László Magyar király idejétől fogva második Rákotzi György Erdéli fejedelemnek idejéig Európában Nap kelet, és Nap nyugot között Császárok, királyok és fejedelmek által irtoszato de ellenben tanuságra folyt nevezetes Nagy Dolgok, gyakrabban keresztény keresztény ellen, mind mindnyájan Ők az Török ellen, menyeket M[éltóságos] első Apafi Mihály erdéli M[éltóságos] fejedelem jo kegyelmes Ura promotiojából Isten után az Török Deákságnak tanulásának alkalmatosságával Constantinopolban laktában Török Characterben az Néhai nagy emlékezetű Bethlen Gábor fejedelem ideje béli Portai fő tolmátsnak Bécsi Magyarbul lött Zulfikár Agának fiaitul, s egyébünnen is az honnét lehetet keziihez keritgetvén– költséges curiositással Görgényi hoszszas rabságában Hazája s Nemzete hasznára Magyarra fordítot M[áros]Vásárhelyi *Rosnai Dávid* és ayánlotta régi igen jo Ura Mélt[óságos] néhai Urnak, Nalátzi István Urnak ő kegyelmének edgyik kedves fíjának Tek[intetes] és Mélt[óságos] Nalátzi György Urnak ő kegyelmének alázatosan melyet engedgyen Isten haszonnal olvasni ő Kegyelmének Hazája s Nemzete javára. Ao. 1714. men. Augusti. Fogaras.

N. 6. *Miscellanea*: az Török Deákoknak a Reg. Deputatiohoz nyuitott kérő Levele, melybe Hazája iránt tet Hívséges s fontos sok szolgálattyaít elő számlálván magának Sallariumot esdekel. b: Legatio Magnatis Tran[sylvan]nici Spectabilis Francisci Balassi ad Portam Ottomanicam, <in> haec legatio<ne> ex litteris- quae a Principe Transilvano Gabriele Bethlen ad Imp. Ottomanum sunt missa, item responsa<am> eiusconstat. item Diploms – afulgida Ports Gabrieli eo tempore datum dum septem eum Comitatus princeps idem Cassoviam Tran[sylvan]niae applicatam firmavit. c: In Germania inferiori spontaneo ductu Proventiarum coniuraterum, ordinum spontaneo ductu Proventiarum coniuratarum, ordinum item Principalium Legatus Magnus, et extra ord. ad Portam expeditusuales porrexerit Imp. litteras- huc inserta sunt. d. Manifestum Tran[sylvan]niae. Ao. 1674. e. Az Buidoso Magyarokkal valo Tractának formája. f. Interpretatio Perorationis Persica, Arabisque internistae in landes Caesaris Leopoldi.

g. Első Szultán Achmetnek Frigy Levele Magyarul melyet kötöt Botskay Istvánal. Corláh István és Kekedi György követtsége, s Mehmet Bassa török fő Vezir Comissariussága által, meg hozta Patakra Memhet Effendi. A. 1605. d. 28-a Octobr.

h. Báthori Sigmondnak másodsor is meg kegyelmező, s Erdéli fejedelemségre be vévő, abba jo Conditioikat alat meg tarto Hüt Levele a Török Császárnak.

i: Egy eredeti Török irással– s nyomtatot petsét alat költ Levél

k: Következnek egy néhány fejedelmek az Törökkel, s másokkal folytatot levelezéseit. Azok között Rákotzi Ferentznek is vadnak néhány Török Basákhöz s vezérhez utasitot levelei, nem különben néhány fejedelmeknek az Porta által lett Corfirmáltatások.

N. 7. Bravarium Historiae Tran[sylvan]niae continens aevum antiquum, medium, et Recentius a temporibus primis port Diluvium, usque ad tempora felicissimi Regiminis M[aria] Therisiae. Authore Martino Felmer Aug. Confessionis Seniore Civitatis Cibiniensis 1767.

N. 10. *Boitini de rebus gentis Magni Gabrielis Bethlen* Orditur opus hocce(?) ab origine et vetustate familiae Bethlen, dein enarrat quomodo contra Turcas Sig[ismund] Bathori in Walachie agro Tömösiensi innerit (?) sicq(e) continuative res gestas Gabrielis Historica narratione complectitur usque ad pacificationem Linciensem.

4.

Méltóságos Adessor Ur
Nagy Érdemü M[éltóságos] Uram!

Hozzám utasítani méltosztatot betses Levelére hogy eddig nem válaszoltam, okozta ide s tova valo utazásom, most sem válaszolhatván tökéletesen-tsak annak meg bizonyíttására kívántam Rendeimmal tisztelni, hogy Én mindenüt, s minden üdőbe– az M[éltóságos] Urrul oly emlékezetbe vagyok az milyenre tapasztalt szivessége tökéletesen le kötelezzet.

A mely kéz írásrul való tudosíttást, és bizonyos Bethlen Gábor ideje béli Erdélyi követtségnek le irátását kívánna töllem az M[éltósá]gos Ur azokat mihelyest Krasznára vissza térhetek– azonnal telyesíteni, s az M[éltósá]gos Urnak el is küldeni el nem mulatom:

Hogy Tisztelendő Káts Ur Váradrul Pestre ment légyen az bizonyos, és ott kétség kívül azon 300 Forint Pensiobul él – melyet a királyi kegyelem rendelt nékie. Professor Tertina Ur pedig frissen vagyon N[agy]Váradon.

Az napokban voltam N[agy]Károlyban azon Tudományárul nevezetes Piarista P[ater] Hannulikkal, ki is most egy bizonyos Geographica Historica-munkán dolgozik. Mivel ezen Munkájába sok Erdélyi dolgokrul is leendő emlékezet – ajánlottam e végre az M[éltóságos] Urral valo levelezést, és adressét közölvén is, kétség kívül nem sokára fogja a M[éltóságos] Urat Levelével meg keresni. Reménylem, hogy ezen napokban megint lászen szerentsém – az irt Tudos férfiat tisztelni. Ayánlom az vélle ha tsak írásba is valo meg ismerkedést, egy valóságos tanult, s jo szivü Ember lévén. Egyéb aránt barátságában valo ayánlásom mellet, álandoul vagyok az

M[éltóságos] Urnak!

alázatos szolgálja, s Baráttya
Cserey Farkas

Tasnád, 5-a Novemb. 796.

5.

Méltóságos Assesor Ur
Nagy Érdemü M[éltóságos] Uram, s Barátom!

Azon Érdemes Levelére, melyet hozzám N[agy]Váradra küldeni méltosztatot most lévén modom tökéletessebben felelni, kívántam ezennel az abba tett kérdésekre felelni e képpen:

1.º Az *Rosnyai Dávid* neve alatt lévő kéz írást, s az *Thordai Sámuelét* egybe vetvén, ugy találtam hogy az Thordaié –fordíttás az Rosnyaiébul, mely is Deák nyelven vagyon. Hanem az Thordaié bővebbnek láttzik lenni. Hogy e tekintetbe bővebben meg világosodgyunk – egy Regestrumot fogok az Thordai kéz írásábul tsinálni, melly meg fogja volna képpen mutatni – ha ez Szoval, vagy pedig dologgal szaporította amannak Munkáját.

2.º *Heltai Gáspár* kéz írásának edgyik Exemplárja igaz hogy az elmúlt Század béli Irás moddgya szerint vagyon írva, de hogy a Szerzőnek magának e keze Irása – nem tudom.

3.º *Böitinus* olvashato. Jo Irás. Az Miscellaneákbul kívánt Részt– *Legationem Balasianam* le iratván ide zárva küldöm.

Nagyon le kötelezne Engemet az M[éltóságos] Ur – ha e következendőkben utasítani méltosztatna:

1. Hol lehetne az Szathmári Békesség pontyait hitelt érdemlő le Irásba meg kapni?

2. Ezen Szilágyság [Sylvania] Nevezetének eredetéről, annak történetéről, változo viszontagságairul ohaitanám hiteles tudosításra szert tenni.

3. Az Érdemes *Benkő Josef* ki is Hazánk történeteit szorgalmatosan Rendbe szedve ki botsátotta, hol tartozkodik mostan s mitsoda uton lehetne nékie írni? Ezen három pontombul álló tudakozó kéréseimre alázatosan kérem Méltóságodat méltoztatik Nékem mentül előbb válaszolni.

Szeretném tudni ha Tisz[eleles] *Káts* Ur küldöt-é valami Munkáját már be az Társasághoz. – Egyéb aránt álando tisztelettel lévén az M[éltos]gos Urnak!

alázatos szolgája és Baráttya
Cserey Farkas

Krasznán, 29^a Nov. 796.

ENYEDI SÁNDOR

A Bécsben folyó likvidációs tárgyalásokról az Ujság 1927-es évfolyamában. Az Ujság¹ 1927. évi március 23-i számában „Ismét eredménytelenül végződtek be a likvidációs tárgyalások” címmel tudósítást közöl arról, hogy a többször abbahagyott, majd felújított likvidációs tárgyalások² előző heti tanácskozásáról a magyar küldöttek – Varju Elemér, a Magyar Nemzeti Múzeum történelmi osztályának igazgatója és Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója – hazaérkeztek anélkül, hogy bármiféle újabb eredményt tudtak volna elérni.³ Annak ellenére, hogy nem az első és nem is az utolsó eset, hogy az Ujság e témával foglalkozik,⁴ a cikk mégis különös jelentőséggel bír. A beszámoló – névvel egyébként nem jelölt – szerzője a következőket írja:

„Munkatársunknak sikerült megtudnia, hogy az évek óta húzódó likvidációs tárgyalások során a magyar kiküldöttek semmi pozitív eredményt nem tudtak elérni. Egyedül a könyvtári anyagnál sikerült a követeléseknek egy igen csekély töredékét, 700 közül 24 darabot megkapni”,⁵

majd egy bekezdéssel később:

„Tudományos körökben már régóta elkeseredéssel tárgyalnak a tárgyalások vonatott ütemével kapcsolatosan arról a meddőségről, amely a likvidációs tanácskozáásokat végigkísérte. Ezekben a körökben mint pozitívumról beszélnek arról, hogy a magyar követelések 1200 aranymilliója mostanáig 60 aranymillióra zsugorodott össze, de az osztrákok még erről a minimumról sem akarnak hallani.”⁶

¹ A lap történetével kapcsolatban I. pl. [KÁLNOKI Izidor] VULPES: *Az Ujság*. Rajzolta Honti Nándor. Bp., Athenaeum, 1913. 127 l., KRÚDY Gyula: *Kerepesi-út 54. Az Ujság 25 éves jubileuma*. = *Ujság* 1927. nov. 22. 258. sz. 11.; RÓNA Lajos: *Az Ujság alapítása, fõlvirágzása és gárdája*. = R. L.: *Harminc év az újságírói pályán*. II. Bp. 1930. 410–457.; BUZINKAY Géza: *Kis magyar sajtótörténet*. Bp. Haza és Haladás Alapítvány, 1993. 119 l.; KÓKAY György–BUZINKAY Géza–MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*. Bp. MÜOSZ–Bálint György Újságíró-iskola, 1994. 299 l.

² „1924. március 21. Megkezdődnek Bécsben a magyar–osztrák likvidációs tárgyalások. A magyar küldöttséget Szerényi József br. népszövetségi fõdelegátus vezeti.” L. *Magyarország történeti kronológiája*. Főszerk. BENDA Kálmán. III. 1848–1944. Bp. 1982. Akadémiai K., 892.

³ *Ujság* 1927. márc. 23. 67. sz. 5.

⁴ *Petrovich Elek és Varju Elemér a likvidációs tárgyalásokra Bécsbe utaztak*. = *Ujság* 1927. márc. 12. 58. sz. 5.; *Mégis megkezdték újra a likvidációs tárgyalásokat*. = *Ujság* 1927. ápr. 8. 80. sz. 2.

⁵ L. a 3. számú jegyzetet.

⁶ Uo.

Az Országos Magyar Gyűjteményegyetem levéltári fondja tartalmaz néhány olyan iratot, amelyek az e cikkben megjelent és fentebb idézett adatokkal kapcsolatosak,⁷ a következőkben ezek ismertetésére vállalkozom. 1927. április 4-i keltezéssel az akkori magyar pénzügyminiszter, Bud János levélben fordult Klebelsberg Kuno kultuszminiszterhez, mert Petrovics Elek, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója és Szerényi József báró, a magyar likvidációs bizottság kormány megbízottja felhívta a figyelmét a fent említett Ujság-beli cikkekre. A levél második bekezdése így szól:

„Ez a közlemény olyan adatokat tartalmaz, amelyek csak beavatott közegnek lehettek a birtokában minélfogva valószínű, hogy ezek a hivatalos titok megsértésével jutottak az említett napilap szerkesztőségének a tudomására, ...”⁸

Bud – Szerényivel egyetértésben – attól tartva, hogy a napvilágra került adatok a tárgyalások további menetét veszélyeztethetik, arra kérte a kultuszminisztert, hogy indítson szigorú vizsgálatot az ügyben. Klebelsberg még ebben a hónapban levélben kérte fel Petrovics Eleket az ügygel kapcsolatosan részletes jelentés megtételére és a főigazgató rendelkezésére álló adatok közlésére.⁹ Petrovics május 11-re összehívta a Gyűjteményegyetem főigazgatói értekezletét és – amint erről a vallás- és közoktatásügyi minisztert is tájékoztatta¹⁰ – a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatóját házivizsgálat lefolytatására kérte fel. 1927. május 12-én Hóman Bálint felé írásban is közvetítette e kérést:

„Az újságközleményben említett tárgyalásokban rajtam kívül a Magyar Nemzeti Múzeum két tisztviselője, Varju Elemér igazgató és dr. Tóth Zoltán I. oszt. múzeumi őr urak vettek részt. Minthogy az ügyre vonatkozólag én senki előtt egyetlen szó közlést nem tettem, a május 11-én tartott főigazgatói értekezleten történt megállapodás alapján van szerencsém Méltóságodat tisztelettel fölkérni, hogy ez ügyben házivizsgálatot tartani és annak eredményéről Tanácsunkat tájékoztatni méltóztassék.”¹¹

Hóman főigazgató 1927. június 13-án válaszolt Petrovicsnak:

„...szerencsém van Méltóságod szíves tudomására hozni, hogy a szükséges vizsgálatot lefolytattam és a tárgyalásokban részt vett nemzeti múzeumi tisztviselők írásbeli válaszából megállapítható volt, hogy a szóban forgó nyilatkozatot nem tették

⁷ OL K 726. 10. cs. 267. t. 1927. május; K 726. 10. cs. 345. t. 1927. június. 1996 nyarán Voit Krisztina hívta fel a figyelmemet ezekre az iratokra és bocsátotta rendelkezésemre a róluk készült másolatokat.

⁸ OL K 726. 10. cs. 267. t.

⁹ Uo.

¹⁰ Uo.

¹¹ Uo. A gépelt szövegben a következő kézzel írt javítások olvashatók: 1. „Múzeum” szó után a szöveg „tettem”-ig áthúzva, a lapszálon: „tisztviselői vettek részt. Ezt a két intézetet érintik a tárgyalások első sorban. Így természetesen a felmerült kérdést is ezen intézetek körében szükséges vizsgálat tárgyává tenni. Ami a Szépművészeti Múzeumot illeti, kijelentem, hogy én ebben az ügyben nemcsak hírlapíró előtt, hanem – báró Szerényi József és a kultuszminiszter úr Ó Excelenciájuknak tett szóbeli jelentésemem kívül – senki más előtt nem tettem egyetlen szó közlést sem.”; 2. „házivizsgálatot tartani és annak” áthúzva, fölé beszúrva: „a vonatkozó(?) lépéseket megtenni és”; 3. a levél alján, a dátumozással egy vonalban: „Az Ujság c. lap cikkét 1927. május 16-án pótlólag elküldtük.”

az Ujság munkatársa előtt és ezt annál kevésbé sem teheték, miután a magyar pénzügyi követelésekről számszerű adatokat közölni, mint azt az Ujság teszi, múzeumi referensnek nem állott módjában.¹²

A Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója – még egyszer megerősítve, hogy a múzeumi tisztviselők nyilatkozata valós – arra is javaslatot tesz, hogyan lehetne mindezek ellenére a későbbiekben a titkosság megőrzését biztosítani:

„...a jövőre vonatkozólag elégnek tartanám, ha utólag egy rendeletet adatnék ki, amely újból nyomatékosan figyelmeztetné a bizottságban résztvevő tisztviselőket a legszigorúbb diszkrécióra”.¹³

Petrovics Elek 1927. október 19-én számolt be Klebelsberg Kuno kultuszminiszternek a lefolytatott vizsgálatokról:

„...van szerencsém Nagyméltóságodnak tisztelettel jelenten, hogy az ebben az ügyben elrendelt házi vizsgálatot a Magyar Nemzeti Múzeum főigazgatója lefolytatta. A vizsgálat megállapítása szerint az Ujságban megjelent nyilatkozat nem a Magyar Nemzeti Múzeum tisztviselőitől származik. A nemzeti múzeumi tisztviselőkn kívül a bécsi likvidációs tárgyalásokban csak a vezetésem alatt álló Szépművészeti Múzeum tisztviselői vettek részt s minthogy ez utóbbiak a tárgyalásoknál az újságcikkben ismertetett eredményeiről nem is voltak tájékozva, az indiszkréció tőlük sem származhatik.”¹⁴

Petrovics a Hóman által is javasolt megoldás közlésével fejezi be levelét:

„A tárgyalásokban résztvevő összes tisztviselőt az újsággal kapcsolatban a legszigorúbb titoktartásra figyelmeztettem s úgy vélem, hogy céltalan lenne ez egy ügyben további eljárást folytatni...”¹⁵

Amint láttuk, az Ujság cikke nyomán elindult vizsgálatok a Szépművészeti Múzeumban és a Magyar Nemzeti Múzeumban egyaránt megnyugtatóan zárultak, a likvidációs tárgyalások lezárásaként 1932-ben született ún. velencei egyezmény pedig „lehetőséget adott arra, hogy a Monarchia felbomlása következtében egyes magyar kulturális javak Bécsből visszatérjenek Magyarországra”.¹⁶

HANGODI ÁGNES

¹² OL K 726. 10. cs. 345. t.

¹³ Uo.

¹⁴ Uo. A gépelt szövegben a következő kézzel írt javítások olvashatók: 1. „lefolytatta” helyett „megtartotta”; 2. „vizsgálat megállapítása” áthúzza, a lapszámon: „tárgyalásokon részt vett tisztviselők írásbeli nyilatkozata szerint”; 3. „tisztviselőitől származik” áthúzza, a lap tetején: „tisztviselői nem tették az Ujság munkatársai előtt”; 4. „bécsi” és „likvidációs” közé beszúrva: „múzeumi és könyvtári”; 5. „eredményeiről” és „nem” közé beszúrva: „abban az időben”.

¹⁵ Uo. A gépelt szövegben a következő kézzel írt javítások olvashatók: 1. „céltalan lenne” kihúzza; 2. „folytatni” kihúzza, a lapszámon: „folytatására nincsen szükség és lehetőség”.

¹⁶ CSAPODI Csaba–CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: *Bibliotheca Corviniana*. Bp. 1990. Helikon, 28.

Két dokumentum egy hagyatékából. Az alábbi dokumentumok Mózes Andrásnak, a kolozsvári protestáns teológiai intézet néhai tanárának a hagyatékából származnak.

Mózes András 1904. április 1-jén született a Maros-Torda megyei Sáromberkén. 1924-ben a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban érettségizett. 1929-ben lelkészi, 1933-ban vallás tanári képesítést szerzett a kolozsvári református teológián. 1942-ben a debreceni egyetem teológiai karán egyháztörténelemből doktorált. 1949-ben a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen elvégezte a magyar nyelv és irodalom, valamint az egyetemes történelem szakot. 1927-től segédlelkész, majd lelkész a Szolnok-Doboka megyei Várkuduban. 1934-től vallás tanár Kolozsvárt és a vasárnapi iskolai munkát segítő, Nagyenyeden kiadott *Vezetők Lapjának* a társszerkesztője. 1949-től 1972-ig a kolozsvári Egyetemi Fokú Protestáns Teológiai Intézet protestáns egyháztörténet és egyházjog tanára. Művei: *A magyarok története*, Kolozsvár, 1933. (Kese Attilával); *Felsővadászi Rákóczi Zsigmond*, Székelyudvarhely, 1934; *A vasárnapi iskola története*, Kolozsvár, 1935; *A várkudui református egyházközség története*, Kolozsvár, 1936; *Szabó Sári néni*, Egy kolozsvári bibliai kofaasszony élete, Kolozsvár, 1939; *Az erdélyi román reformáció kátéirodalma*, Kolozsvár, 1942; *Megszólt az orgona*, Kisregény. Bp., 1996. Meghalt 1990. május 24-én, Kolozsvárt.

Az első dokumentum úgynevezett pátens (erdélyi nevén conceptus), vagyis olyan nyomtatott ajánlólevél, amelyet egyházi ünnepek alkalmával gyülekezeti szolgálatra kiküldött diákok vittek magukkal szolgálatuk helyére. Az alábbi pátens azért érdemel figyelmet, mert szerzője háború idején, háborús országban emelte fel szavát a százmilliókat vallási, faji és nemzeti különbség nélkül egyesítő békéért.

A második dokumentum: gépírással jegyzőkönyv egy kisebbségi magyar egyházi levéltár rendezésének – tulajdonképpen szervezésének – a hatvanas évek elején megkezdett munkájáról. A jegyzőkönyvet (egyik) vizsgálóbizottsági tagként aláíró Ady László (1900–1974), korábban aradi, dicsőszentmártoni, székelyföldvári, majd magyarkapusi lelkipásztor, helytörténeti művek szerzőjeként vált ismertté. A levéltári munkálatokat irányító László Dezső (1904–1973), volt országgyűlési képviselő, a kolozsvári belvárosi egyházközség lelkipásztoraként szenvedte el a korabeli romániai rendszer súlyos üldözéseit, majd börtönből szabadulva életének átmeneti szakaszában bizott reá egyházi előjárósága levéltári teendőket. Segítségére, Bodor Ádám (1936), azonos a *Plusz-mínusz egy nap* és a *Sinistra körzet* című szépprózai alkotások majdani szerzőjével.

I.

Pünkösdi ünnepi conceptus – Legátusaink ajánlólevele –

„Ha azért ti gonosz létekre tudtok
a ti fiaitoknak jó ajándékokat adni,
mennyeivel inkább ad a ti mennyei Atyátok
Szentlelket azoknak, akik Tőle kérik.”
Lukács ev. 11. rész 13. vers

Kedves Atyánkfiak!

Mi az az ajándék, amely ma a legtöbb embernek a legnagyobb örömet szerezné? Ha megszavaztatnók az embereket, azt gondolom, nemcsak mi, keresztyének, hanem a mohamedánok, a buddhisták is, nemcsak mi, fehér emberek, hanem a néger, és az indusok és a kínaiak is azt felelnék: *békesség, igazi békesség* kell nekünk! És el kell hogy ismerjük: sok száz millió embert boldoggá tenne ez az ajándék.

Es mégis azt kell mondanunk: van ajándék, amelyre még ennél is nagyobb szükség van a világnak! Ami még ennél is többet érne! Mi ez az ajándék?

Istennek az ajándéka, a pünkösdsnek az ajándéka: *a Szentlélek. Istennek a Lelke. Ez az, amire a legnagyobb szüksége van minden embernek, az egész világnak.*

Békességünk volt már nekünk, és mindig újból elveszítettük. Csak a mi rövid életünkben is most már másodszor veszítette el az egész világ a békességet. Mert az embereken és az egész világon nem az Istennek a Lelke, nem a szeretetnek, a megbocsátásnak, a szolgálatnak, az igazságnak a Lelke, hanem a gyűlöletnek, a bosszúnak, az önzésnek, a hazugságnak a lelke volt az úr. Jól emlékezünk reá, hogy még abban az időben is, amikor a világon békesség volt, mert nem szóltak az ágyúk, nem robbantak a bombák: még abban az időben sem volt igazi békesség. Nem volt békesége a lelkeknek. Az emberek, ha nem is szuronnyal állottak egymással szemben, de szemben állottak egymással. És ahogy tehették, huncutsággal, hazugsággal, erőszakkal elvette egyik ember a másiktól, az egyik nemzet a másiktól a vagyonát, földjét, szabadságát.

Nem volt ez igazi békesség. Hazug békesség volt, amelyből előbb-utóbb még nagyobb, még retentőbb háborúság támadt. Mert *igazi békességet csak a Szentlélek tud támasztani* ebben a világban. A Szentlélek, amely megbékíti a szíveket.

Ennek az egész világnak a békétlensége, minden szívnek a békétlensége onnan van, hogy elszakított minket, *elszakította a világot és a szíveket a békesség örök forrásától, Istentől, a bűn.* Nincs békessége az istenteleneknek – mondja a Szentírás. Nincs békességük, mert mindaddig nincs, nem lehet az embernek békessége e világban, amíg engedetlen Isten törvényével szemben. Mindaddig, amíg ellensége Istennek, ellensége egymásnak is, s így nemcsak a szívében van nyugtalanság és békétlenség, hanem nyugtalanság és háborúság van a világban is, az ember és ember, a nép és nép között. Szentlélekre van ezért szükségünk!

Jézus ígérete hangzik felénk ebben a pünkösdben: *ad Szentlelket a ti mennyei Atyátok azoknak, akik azt Tőle kérik.* Használjuk hát ezt az ünnepet arra, hogy minden gyülekezetünkben, minden hívő kérje, buzgón, nem lankadó hittel kérje: *adj, Urunk, Szentlelket nekünk! Adj, Urunk, Szentlelket ennek az egész világnak!*

Bizonyosak lehetünk afelől, hogy a Szentlélekkel együtt minden más egyebet, amire csak szükségünk van, megkapunk mi, és megkap ez a világ.

A Szentlélek pünkösdi csodájának, megfizethetetlen ajándékainak, újjászüelő erejének hirdetésére küldöttük el hozzátok kedves tanítványunkat,

.....
Kérünk titeket, atyánkfiai az Úrban, fogadjátok őt szeretettel, bizonyágtételét hallgassátok hittel, és vele együtt könyörögjete minden napon: „Jövel Szentlélek Úristen! Töltsd be szíveinket...”

És a mennyei Atya, aki ad Szentlelket azoknak, akik Tőle kérik, hallgassa meg a mi együttes könyörgésünket, és küldje el Szentlelkét!

Aldott pünkösdi ünnepeket kíván mindnyájatoknak
Kolozsvár, 1942. pünkösöd havában

a m. kir. Tanítóképző Intézet Tanárkara
és annak nevében:
Mózes András
ref. vallástanár

Az 1942 májusában készült nyomtatvány impresszuma: Felelős kiadó: Dr. Gönczy Lajos. / Jordáky-nyomda, Kolozsvár. – Felelős vezető: Jordáky Lajos. Az egy lap terjedelmű egyleveles nyomtatvány tükre: 290 mm×162 mm.

II.

Jegyzőkönyv

Fölvettük mint az egyházkerület Igazgatótanácsának 42–1963. I. számú megbízó levele alapján kiküldött ellenőrző bizottság tagjai az Egyházkerület kolozsvári gyűjtőlevéltárának megvizsgálása alkalmával 1963. február 14-én.

1. Bizottság örömmel állapítja meg, hogy a Farkas utcai templom helyreállított tornyában az első, második és harmadik emeleten alkalmas helyiségeket nyert az egyházkerületi központi gyűjtőlevéltár. Tűz- és betörésmentesség szempontjából azonban szükséges az udvarról a lépcsőházba vezető ajtó küszöbvel és biztonsági retesszel való ellátása, a dolgozószoba bejáratának vasajtóval való biztosítása, illetve kicserélése, az emeletek közötti feljáró nyílások vaslappanccsal való ellátása, valamint az ablakok vasráccsal vagy vaslapokkal való megerősítése. A raktárakba vezető két vaslépcső alkalmatlan, mivel a rajtuk való közlekedés életveszélyes, ha valaki teherrel közlekedik rajtuk, ami pedig elkerülhetetlen, továbbá a dolgozószobában elfoglalja az egyetlen olyan szabad falat, ahova szakszerűen el lehetne helyezni az anyag jó részét. A dolgozószobában lévő lépcső a restaurálás során előkerült XVIII. századi freskót kettészelte. Leghelyesebb lenne a dolgozószoba déli oldalán csigalépcső és teherszállító lift felállítása. Az épületnek nagy hiánya, hogy WC helyiség-gel nincs felszerelve.

2. A levéltár bútorzata a következő: 1. Az egyházkerület Igazgatótanácsa helyiségeiből átszállított két hosszú munka- és egy kis íróasztal, 4 szék, 2 asztali villanylámpa. 2. A kolozsvári egyházközségek kuratóriumának írógépe és írógépasztala és wertheimszekrénye. 3. A kolozsvár-belvárosi egyházközség templomából átszállított kisasztal, 1 darab alacsony szekrény, 1 db fogas és 6 darab fenyőfa pad. 4. László Dezső birtokát képező 1 darab fenyőfa íróasztal. Szükséges a levéltár dolgozószobáját megfelelő saját bútorzattal felszerelni. Hiányosság: a szobaeltér. A levéltár a levéltári anyag elhelyezésére szolgáló polcokkal egyáltalán nem rendelkezik, a két raktárhelyiség teljesen üres. A raktári polcok legalább egy részének sürgős elkészítése teljesen indokolt, mivel a kolozsvári egyházközség levéltári anyaga a dolgozószobában már nem tartható, ha oda újabb anyag érkezik feldolgozásra. Főlevéltárnok atyánkfia ezzel kapcsolatban jelentette, hogy komoly tárgyalások indultak a polcok elkészítésére vonatkozóan.

3. Bizottság szomorúan állapította meg, hogy a levéltár a levéltári szabályzatokon kívül semmiféle segédkönyvvel, szakkönyvvel nem rendelkezik. A legsürgősebben beszerzendők: Szótárak, a Revista Arhivelor, amely minden egyházmegyei levéltárban ma már megtalálható, és a legszükségesebb kézikönyvek, a Református Szemle évfolyamai, Pokoly József Egyháztörténete I–V. köt. és a névkönyvek *stb.*

4. A levéltári munkával kapcsolatban László Dezső főlevéltárnok jelenti, hogy a levéltár helyiségében a rendező munkát 1961. október 15-én kezdte meg, Bodor Ádám levéltárnok pedig 1962. március végén állott munkába.

A rendezői munkára nézve az Igazgatótanács úgy rendelkezett, hogy az 1945. december 31-én megszűnt régi kolozsvári egyházközség levéltárát kell rendezni. Erről a munkáról, annak haladásáról és eredményéről a főlevéltárnok *aa.* a nekünk bemutatott, 1962. december 31-én kelt jelentésében a Főtitkületű Igazgatótanácsnak részletesen beszámolt. A beszámoló kelte után ez év folyamán befejezést nyert az egész levélnyag rendezése és lajstromozása, és a régi értékes oklevelek dobozokban nyertek a wertheimszekrényben elhelyezést. A bizottság a főlevéltárnok *aa.* 1962. december 31-én kelt jelentése alapján a munkát számba vette, és a következőket állapította meg.

Főlevéltárnok *aa.* munkatársával az elrendezésre áthozott anyagot figyelmesen átvizsgálta, szaktudással és hűségesen az utólag felfedezett kiselejtezett anyagot is

bedolgozva, lajstromjegyzékeket kijavítva és kiegészítve a levéltári szabályzat előírásainak megfelelően elrendezte, fasciculusokba kötötte, és a kutatásra alkalmassá tette. Ezt a hatalmas munkát mindössze 12 hónap alatt végezték el, minthogy főlevéltárnok aa. 4 hónapon át súlyos beteg volt. Szaktudásának érvényesítésével példásan rendbe tette egyházkerületi gyűjtőlevéltárunknak ezt a részlegét. Meglepő az a rend és tisztaság, amellyel a helyiség és a munka ékeskedik. A bizottság örömmel állapítja meg, hogy a legértékesebb anyag biztosítására és kezelésére a Főtiszteletű Igazgatótanács wertheimszekerényről és szakszerű dobozokról gondoskodott.

Midőn bizottságunk fentieket örömmel megállapítja, mély tisztelettel a következőket javasolja:

1. A bizottság úgy látja, hogy a levéltári munka további jömenetele érdekében föltétlenül szükséges a levéltárnak az Igazgatótanács ügymenetébe való szerves beillesztése;

2. a főlevéltárnok felelősségének és hatáskörének hivatalos megállapítása.

Bizottságunk hálás köszönetet mond a Főtiszteletű Igazgatótanácsnak a központi gyűjtőlevéltár megindításáért, eddigi támogatásáért, és legmélyebb tisztelettel kéri az Igazgatótanács szíves figyelmét és támogatását ez iránt a munka iránt, mivel annak jelentősége és értéke a legnagyobb figyelemre méltó. Nagy eredmény, hogy annyi kezdeményezés után végre egy központi egyházkerületi gyűjtőlevéltár olyan formában indulhatott meg, hogy az a többi levéltáraknak is mintául szolgálhat.

A bizottságunk végül, de nem utolsósorban, hálás köszönetét és elismer[és]ét fejezi ki László Dezső főlevéltárnok és munkatársa, Bodor Ádám levéltárnok iránt, akik itt hűséges és odaadó munkát végeztek.

K. m. f.

Ady László
vizsgálóbizottsági tag

Dr. Mózes András
vizsgálóbizottsági tag

László Dezső
főlevéltárnok

.....
levéltárnok

Az erdélyi református egyházkerület ma is működő kolozsvári központi gyűjtőlevéltára természetesen nem csak okleveleket, okiratokat őriz. Itt fellelhető kéziratából adták közre nemrég, például, Berde Mária *A hajnal emberei* című regénytrilógiájának harmadik kötetét.*

MÓZES HUBA

* A két lap terjedelmű, gépírástól jegyzőkönyv kéziratos betoldásait, valamint a három saját kezű aláírást *dőlt* betűs szedéssel, az eredetiben kézzel aláhúzott részleteket pedig aláhúzott szedéssel emeltük ki.

A szövegben többször előforduló *aa.* betűkapcsolat az *atyánkfia* szó rövidítése.

FIGYELŐ

Fülöp Géza (1928–1998). Nemrég köszöntöttük 70. születésnapja alkalmából és nem gondoltuk, hogy folyóiratunk első számában megjelent, róla és életművéről szóló megemlékezést ő már nem olvashatja. Munkakedve töretlenül látszott és joggal gondolhattuk, hogy tevékenységét még sokáig folytatja szaktudományunk hasznára és az ifjú könyvtáros nemzedék szellemi gyarapodására. Munkássága ugyanis – csaknem fél évszázadon át – e két, szorosan összetartozó területtel fonódott össze. Neki sikerült folytatni még azt a hagyományt, ami a korábbi nagy könyvtároselődöknél még természetesnek látszott, de ami sajnos éppen az ő pályakezdése idején tört meg: az új „irányzatok” a tudomány művelését és a könyvtárosi munkát, de még az egyetemi oktatást is egyre kevésbé tartották összeegyeztethetőnek. A mindezek ellenére elért sikereit – kiváló adottságain kívül – annak köszönhetjük, hogy a hegyhátszentmártoni szülői háztól és a szentgotthárdi ciszter gimnáziumtól olyan útravalót kapott, amely kulturáltságon és tudáson kívül etikai értéket is nyújtott. Ezek nélkül nem lehetett volna eredményesen túlélni azokat a megpróbáltatásokat, amelyeknek sorozata éppen akkor vette kezdetét, amikor egyetemi tanulmányait 1947 őszén elkezdte a budapesti egyetem bölcsészkarán. Az első év ugyan – akárcsak a második világháborút követő néhány esztendő – még reményt keltő volt: az egyetemen olyan tanárokat hallgathatott mint Horváth János, Alszeghy Zsolt, Bisztray Gyula. A proszemináriumi órákon Brisits Frigyesztől sajátította el a tudományos munka módszereit. De látogatta – ekkor még önként, pusztán érdeklődésből – az egyetem első neves marxista tanárainak, Szalai Sándornak és Lukács Györgynek az óráit is. A folytatás, mint ismeretes, az lett, hogy a „fordulat éve” után csak az utóbbi irányzat képviselőit tűrte meg a hatalom, de nem az említettek súlycsoportjából; hiszen őket éppúgy száműzték az egyetemről mint a polgári irányzatú tudósokat.

Ilyen körülmények között reménysugárt jelentett számára és néhány kortársának az 1948/49-ben Varjas Béla vezetésével létesült könyvtárszak. E tanszék – az akkori Puskin utcai épületben – nemcsak földrajzilag volt kissé távolabb az egyetem főépületében folyó, kisszerű de nem vesztélytelen politikai vegzálásoktól, hanem szinte a béke és a tolerancia szigetének számított; sőt azt a perspektívát is nyújtotta, hogy a tanulmányok elvégzése után egy ideológiailag békésebb, könyvtári munkakörre számíthattak a hallgatók. Nem csoda, hogy Fülöp Géza mellett olyan, később ismertté vált nevek szerepeltek az első évfolyam tagjai között mint Fodor András és Vargha Kálmán. És bár néhányan kételkedve fogadták a „káderezések” alkalmából a könyvtárosi hivatástudatnak e negatív okokkal való magyarázatát, az idő bebizonyította, hogy sokan mégis e pályán is nevet szereztek maguknak.

Fülöp Géza az Akadémiai Könyvtárban kezdte el munkásságát: ott, ahová az alkony kezdetén a miniszteri székből önként felálló Keresztury Dezső is visszavonult. A nagy könyvtárak neki és végzős társainak azt is jelentették, hogy alkalom nyílt az egyetemi tanulmányok egyoldalúságainak és hiányosságainak pótlására: a nem ajánlott vagy tiltott könyvek elolvasására. Itt készülhetett fel először arra a feladatra, amit – az Akadémiai Kiadó Lexikonszerkesztőségében eltöltött évek után – 1954-től az ELTE Könyvtártudományi Tanszékén több mint három évtizeden keresztül

olyan kiválóan végzett. Könyvtörténeti kutatásai számos új eredménnyel gazdagították a magyar felvilágosodás és reformkor művelődésének történetét és egyben alapul szolgáltak színvonalas egyetemi előadásai számára. Később tanszékvezetőként tevékenyen részt vett a könyvtárosképzés keretén belül az informatikai képzés kiterjesztésében is. Mint a *Magyar Könyvszemle* szerkesztőbizottságának tagja, sokat tett azért, hogy a folyóirathoz eljuthassanak tanítványainak kiemelkedő, új eredményeket tartalmazó dolgozatai, és ez által is bevezesse őket a kutatásba.

Nagy szükség lett volna kutatói és oktatói tevékenységének további folytatására, hiszen a pragmatizmus, a globalizmus és más divatos irányzatok ismét háttérbe igyekeznek szorítani a történeti stúdiumokat. A Könyvtártudományi Tanszék első korszakában Dezsényi Béla, Kéki Béla, Mezey László, Varjas Béla és mások adták elő a sajtó-, nyomdász- és könyvtörténetet; e témákról az utóbbi időkben jórészt csak Fülöp Géza tartott átfogó előadásokat. Pedig – legalább is azt reméljük – a harmadik évezred emberét sem fogja kielégíteni a technokrata-műveltség monopóliuma. Fülöp Géza a rendszerváltás után, a nagyobb szabadság birtokában nem a „döglött oroszlanokkal” kezdett el harcolni, hanem az élő, új fenyegetések ellen lépett fel, amikor széleskörű művelődéstörténeti tudását számos hallgatójának átadta. Váratlan halála ezért is nagy veszteség tanítványai, kollégái és barátai számára egyaránt.

KÓKAY GYÖRGY

Művelődési törekvések a korai újkorban.* Nincs itt terünk és nem is lehet célunk, hogy a Keserő Bálintnak ajánlott vastkos, 47 tanulmányt tartalmazó művelődéstörténeti kötet minden cikkéről szóljunk. Pedig megérdemelnék, hiszen a szakma élvonalbeli művelői szólalnak meg bennük, de valamennyi számbavétele szétfeszítené egy ismertetés szűk kereteit. Így hát csak azokra kerítünk sort – e folyóirat jellegének megfelelően –, amelyek kifejezetten könyvtörténeti mondanót tartalmaznak.

Benkő Sámuel egy általa felfedezett kézirat feljegyzéseit, azok jelentőségét elemzi, amelyeket az 1810-es évek elején Szentgyörgy Imre, Teleki Sámuel titkára vetett papírra és azokra a szellemi kapcsolatokra világít rá, amelyek közt és nagyhatalmú ura között, a mondott években (1811–1813) fennállottak. A Teleki Tékát alapító főúr magatartása, politikai és eszmei gondolkodása, könyvszeretete, gyűjtőszeszvedélye, de emberi hibái is hangot kapnak a naplószerű feljegyzésekben. Az is egyértelműen látszik, hogy a magyar történetkutatás előtt álló feladatok boncolgatása állandóan napirenden volt Teleki Sámuel környezetében. A kolozsvári Református Kollégiumra hagyományozott könyvtára, benne kéziratos és nyomtatásban megjelent munkák azt bizonyítják, hogy könyvgyűjtő buzgalmában a szépirodalom klasszikus auctorai mellett lelkesen vásárolta a magyar múltat tárgyaló munkákat. Egyik feljegyzése arról ad hírt, hogy Teleki folytatta azt az edíciós tevékenységet, amelyet Aranka György kezdeményezett, és amelynek akkoriban legszorgalmasabb munkatársa Benkő József volt. Teleki Sámuelnek az a gesztusa, mellyel még életében, 1852-ben a kolozsvári Református Kollégiumra hagyta legféltebb kincsét, nagy gonddal összegyűjtött könyvtárát, azt bizonyítja, hogy nem feledkezett meg azokról az eszmékről, amelyeket titkára olyan nagy gonddal jegyezgetett fel az 1810-es években.

* *Művelődési törekvések a korai újkorban.* Tanulmányok Keserő Bálint tiszteletére. (A kötetet szerk.: BALÁZS Mihály, FONT Zsuzsa, KESERŐ Gizella, ÖTVÖS Péter. Dedicatio: BALÁZS Mihály, JANKOVICS József.) Szeged, 1997. 695 l. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35.)

A westfalia béke (1648) három városnak különleges vallási státuszt biztosított. Ezért történhetett meg, hogy az evangélikus Gottlieb Spizel (1639–1691) felkarolja a magyarországi református emigránsokat. Spizel több mint 2000 levelet tartalmazó gyűjteménye bő forrást kínál a kimenők életére, tevékenységére, s főleg a beilleszkedésre vonatkozóan. Egyes, eddig is ismert, teológusunk életrajzi adatai is kiegészülnek (Reiser Antal, Lani György, Masnicus Tóbiás, Simonides János, Nicletius Sámuel, Klesch Kristóf, Klesch Dániel, Steller Tamás). Betekintést nyerhetünk a magyarországi ellenreformáció eseményeibe, a jezsuiták tevékenységébe. A levelek zöme 1675–81 között íródott, de van köztük, bár jóval kevesebb számban, az 1680-as évek végéről keltezett is. Gyakorlatilag tehát bő húszt esztendő ötletnek fel, de ez az idő döntő fontosságú a hazai „válásháborúk” szempontjából. A levelezésben szereplők magatartása a húszt év alatt megváltozott. Megtanulták, hogy az ellenállás helyett az ésszerű alkalmazkodás, beilleszkedés biztosíthatja a különféle hazai vallási irányzatok túlélését, megmaradását és szívós tevékenységét.

Johan Arndt (1555–1621) *Igaz keresztyénységének* első teljes kiadása (impresszuma: Jena, 1741.) könyvészeti szempontból kilóg a magyar pietizmus irodalmi (fordítói) terméséből. A megjelent káték, ima- és énekeskönyvek, bibliafordítások, s más építő iratok vagy bizonyíthatóan külföldi nyomdában készültek, vagy tudjuk róluk, hogy hamis impresszumuk magyarországi nyomdahelyeket takar. Hogy az 1725-től kezdve Augsburg, Jéna, Frankfurt, Nürnberg jelzésű művek ténylegesen Győrben, Sopronban, Pozsonyban készültek, már régebben ismert, a 18. századi adatokat újabban Szelestei Nagy László vette tüzetesen vizsgálat alá, megállapításai megerősítették, további adatokkal bővítették tipográfiai ismereteinket. Csepregi Zoltán igen sokoldalúan, körültekintően vizsgálta meg a szóban forgó könyv kiadási körülményeit és Sopronhoz köti megjelentetését. Egykori levelek híradásai alapján megállapítja, hogy a költségekhez németországi lelkészek és a Grazban fogva tartott Seckendorf generális nagy összeggel járultak hozzá. A soproni nyomtatás könnyen ellenőrizhető. Az Arndt-mű díszes kezdetűi megegyeznek az ekkori Rennauer-nyomtatványokban feltűnő emberalakos és indás díszű iniciálékkal, továbbá a könyvben lépten-nyomon elhelyezett jellegzetes, „repcevirág” cifrákat – megtaláljuk sordíszként, szedett záródíszként, a lapszámokat keretező s egyszerű helykitöltő elemként – szinte az összes Rennauer-kiadványban különféle funkciókkal.

Dományházi Edit tanulmányában azt vizsgálta, hogy miképpen érvényesült a gyakorlatban Erasmus *De civitate morum puerilium libellus*, azaz *A gyermeki erkölcsök illendőségéről való könyvecske* nevelő hatása. Különösen a kolozsvári unitárius kollégium törvényeit magába foglaló *Fasciculus rerum scholasticarum* évkönyvét (1626–1676) veszi vizsgálat alá és az egyes kihágási, fegyelmezési döntvényekben kíséri nyomon Erasmus hatását. Megállapítja, hogy Erasmus a XVII. században is népszerű maradt az unitáriusok között, amint ezt nem csak az unitárius könyvtárban őrzött műveinek száma bizonyítja, hanem az is, hogy a könyvek possessor-bejegyzései között olyan fontos egyházi és világi személyek találhatók, mint Radeczki Bálint, Thoroczkai Máté, Almási Mihály, Dálnoki Lőrinc vagy Franck Ádám. Az antitrinitárius hitújítók is – Blandrata, Dávid Ferenc, Heltai Gáspár, Basilius István – elfogadják Erasmus teológiai munkásságát, érveit felhasználják eszméik védelmére.

A pietizmus és a hozzá kapcsolódó irányzatok kutatása az utóbbi évtizedekben az erdélyi források feltárása ügyében nem sok újat hozott. Előrelépés csak az érintett személyek életútjának nyomon követése alapján lehetséges. Ezt ismerte fel Font Zsuzsa, amikor Andreas Teutsch működésének egyes állomásait kíséri nyomon. Ő és a százsz világiak – Teutsch orvos volt – a konzervatív egyházi vezetés ellenében a XVIII. század első éveitől a Halle irányába tájékozódó peregrinus diákság, az onnan származó pietista gondolatok és egyházi reformtörekvések aktív támogatói voltak. A XVI–XVII. században általánosnak mondható, hogy az erdélyi diákok felekezetüknek megfelelő egyetemet látogattak. Többnyire így van ez akkor is, ha világi tudományokat tanulnak.

Igaz, éppen a szász patríciusok esetében nem volt ritkaság, hogy gyermekeiket nem lutheránus környezetben tanítatják világi tudományokra, amint ezt Font Zsuzsa esettanulmánya is szépen példázza. Teutsch is ezek közé tartozik, mert képzettségét jórészt református környezetben szerezte. Tanulmányai befejeztével szebeni városi orvos lett, majd 1704-től polgármester, 1710-ben a szászok grófjává választják és ezt a tisztelet haláláig viseli. Vallási tevékenységéről eddig keveset tudunk, csupán megjelent könyveit tartotta számon a magyar kutatás. Annyi kétségtelen, hogy Németországban ismerkedett meg az ún. intézményes pietizmus (Kirchlicher Pietismus) tanaival. „A mindenek helyreállításának tana” eszméire itt vált fogékonnyá, s így lett a „másképpen gondolkodók” egyik vezéregyénisége.

Ismeretes, hogy a frizlandi Franekerben 1225 magyar diák tanult a XVI–XVIII. században. G. Henk van de Graaf a franekeri gazdag magyar peregrinációs-hagyománynak csak egyetlen megnyilvánulásával foglalkozik, nevezetesen azokkal a bejegyzésekkel, amelyeket magyar diákok holland társaik album amicorumába írtak. (Ezek nagyjából a későbbi diák Emlékkönyveknek felelnek meg.) A diák-albumok lényegében barátság-albumok. A megvizsgált (ránk maradt) kerek 40 albumból mindössze hatban vannak magyar diákoktól bejegyzések, ezek azonban számos pontban egészítik ki a bejegyző életéről eddig ismert adatokat. A hat albumban összesen 23 magyar peregrinus bejegyzését olvashatjuk a németalföldi diákok albumában 1632–1764 között.

A nemrég eltávozott Holl Béla tanulmánya egy eleddig kevésbé vizsgált kérdéssel, az ars metricával és a középkori kontrafraktúrával foglalkozik, illetve ennek érvényesülésével Árpád-kori és középkori sequentiáink szövegében. Vizsgálódásai alapvetően metrikus szempontúak. 1192 tájáról találta a legelső kontrafaktumot a Szent László tiszteletére írott sequentiában. Az eredetileg Szent Kereszt-sequentia szövegét használta fel ismeretlen magyar literátor 1192 táján, II. Béla idejében Nagyváradon Szent László oltára emelésekor, ének alkotására. Ugyanehhez kapcsolódik a legrégebb, feltehetőleg XIII. századi magyarországi Mária-ének, a Mira mater exstititii kezdetű sequentia. A vizsgált kilenc liturgikus ének átfogja a XII. század végétől az egész magyar középkort. (Utóéletüket, későbbi kódexekben, missalékban, breviáriumokban is nyomom követi Holl Béla.) Névtelen magyarországi szerzők művei, amelyek keletkezési ideje, szíviós munkával kikövetkeztethető. Az esztergomi és váradi egyházmegyék literátorai, domonkos és pálos szerzetesek között sejtethetjük a névtelen szerzőket, akik alázattal igyekeztek a középkori európai latin liturgikus költészet világába belesimulni. A szerzetesek magukénak érezték a különböző korból származó és más-más nemzetiségű szerzőktől való darabokat, amelyek gazdagságáról a legrégebb liturgikus könyveink tanúskodnak. Ezek alakították, formálták évszázadokon át a magyar éneklők és hallgatók ízlését. Ebből az „ars metrica”-ból nőttek ki az anyanyelvű fordítók és a magyar költészet.

Holl Béla tanulmányának olvasásakor újra érezzük azt a mérhetetlen űrt, amelyet eltávozásával hagyott maga után. Örök kár, hogy a szerzetesi alázattal és emberfeletti szorgalommal előkészített magyarországi latin liturgikus verses szövegelemek kritikai kiadását már nem sikerült tető alá hoznia.

Magyar nyelvű, XVI. századi verseinknek több mint egyharmada protestáns isteni dicséret, gyülekezeti ének, amelyek irodalomtörténeti vizsgálatának egyik fontos szempontja a műfaji osztályozás, meghatározás. Erre tesz kísérletet H. Hubert Gabriella, aki a sárospataki Tiszáninneri Református Egyházkerület Nagykönyvtárában egy 13 levélből összefűzött füzetkét fedezett fel, amelyben az ünnep és vásárnap délelőtti fő istentisztelet énekeit találhatjuk meg: a graduálokból és énekeskönyvekből ismert himnuszokat, antiphonákat, prózai zsolnáfordításokat; kezdő- és záróénekeket, valamint a prédikáció előtti és utáni énekeket. A XV–XVII. századi graduálok vagy graduál-énekeskönyvek szerkesztése többféleképpen történt: a szerkesztők vagy az egyházi év ünnepei szerinti műfajsorozatokat állítottak össze (az 1636-os Öreg Graduál), vagy egy-egy ünnep

teljes liturgiáját adták meg (Huszár Gál 1574-es graduál-énekeskönyve). A sárospataki kézirat összeállítója mindezeket jól ismerte, amint az a szövegek egymásutánjából kiderül. A prózai psalmusok a Huszár Gál-féle graduál-énekeskönyv hagyományának XVII. századi továbbélését tükrözik. A XVII. századi énekek közül 10 Szenci Molnár Albert zsolnárfordítása, ami újabb adalék a Psalterium evangelikus használatához. A kézirat, nagy valószínűség szerint, valamelyik evangélikus gyülekezet használatára készülhetett.

Könyvtörténeti szempontból a vaskos kötet legfajsúlyosabb írása Jakó Zsigmondé, aki az erdélyi magyar könyvkereskedelem kezdeteiről értekezik. A szakirodalom (Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp. 1978.) úgy tudja, hogy Magyarországon az első könyvaukciót Ivanics Zsigmond rendezte 1836–37-ben, és ugyancsak az ő Budán 1807-ben megújított könyvkereskedése tekinthető az ország első antikváriumának. Jakó Zsigmond erdélyi példákkal bizonyítja, hogy volt korábban is ilyen törekvés. A török kiűzését követően a könyvkereskedelem újjáéledése figyelhető meg, de ez szigorúan a rekatolizáció szolgálatába állított német könyvekre terjedt ki. A csupán néhány német egyetemre korlátozott peregrináció tovább szűkítette a Hollandiából, Angliából vagy Svájcból behozott könyvek számát, legfeljebb néhány arisztokrata fiatalnak sikerült behoznia könyvet a maga és családja bibliotékájába. Mindez megnövelte a már korábban Erdélybe került antikvár jellegű, régebbi könyvanyag jelentőségét. Új kiadványok hiányában nagy lett a becsülete a korábbi századokban behozott kiadványoknak, amelyeket azonban nem régiségekként becsültek és kerestek, hanem mint élő információs forrásokat. Lényegében az erdélyi protestáns kollégiumok vették át a közvetítő szerepet. Az elhunyt értelmiségiek könyvhagyatéka itt talált legkönnyebben bevőre. Az örökösök nem minden esetben voltak birtokában annak a szellemi örökségnek, amely az elhunytat jellemezte s így könnyű szívvel megváltak a számukra terhes, csak helyet foglaló poros föliánsoktól. Szerencsénkre a közvetlen örökösök nélkül elhunyt ifjabb Köleséri Sámuel (1663–1732) könyvhagyatékáról hivatalos jegyzék készült a szebeni városi vezetés jóvoltából. Minthogy pedig Köleséri 3561 kötetes könyvtára csak 1775–76-ban került eladásra, bizonyára ez a fölió méretű, vaskos leltár szolgálhatott az aukció katalógusául. Ugyanezt a célt töltötte be az Apafiak könyvhagyatékának felbecsüléséről 1714-ben készült jegyzék is, amikor a köteteket 1726-ban elárverezték. Az árverésre szánt könyveket formátum vagy szak szerinti csoportokban jegyzékbe foglalták, amelyet az árverést lebonyolító kereskedő hónapokkal előbb kinyomtatott és az érdeklődők körében terjesztett. Ezeknek a kollégiumi könyvaukcióknak a révén történt meg a magángyűjtemények újracsoportosítása. Működésük, lebonyolításuk módszereiről, noha kialakult formái kellett legyenek, tájékozatlanok vagyunk, pedig az aukciók alaposabb ismerete segíthetné a kutatókat annak tisztázásában, hogy az egyes gyűjtemények meddig tekinthetők az erdélyi művelődés potenciális tényezőinek, mikor bomlottak fel és elemeik melyik újabb, esetleg máig létező könyvtár részeként érhetők el. Jakó Zsigmond felsorolja azokat az aukciókat, amelyekről hosszú élete során tudomást szerzett, illetve iratanyagukat megtalálta. A legkorábban Apafi Mihály és fia könyvtárát adták el. A kolozsvári és a székelyudvarhelyi Református Kollégium mindkét alkalommal vásárolt a fejedelmi könyvtár anyagából. Az aukciók nem lehettek ritkák. Elég csak időrendjüket felsorolni: 1761, 1763, 1764, 1764, 1765, 1765, 1767, 1769, 1769, 1770. Köztük volt Pápai Páriz Ferenc, id. Enyedi István, Páldy (Székely) István, Aczél Gábor és Bod Péter könyvtára, hogy csak a legnevezesebbeket említsem.

A kollégiumokhoz kötődő, fenti típusú könyvaukciók virágkora Erdélyben a XVIII. század második felében lehetett. Megszűnésük a XIX. században következett be, amikor szerepüket a szervezett, hivatásos antikvár – könyvkereskedelem vette át.

Keserő Bálint, majd a kezdeményezést átvevő Monok István példátlan szervező-kiadó munkája volt szükséges ahhoz, hogy a tanulmány címét (Olvasó vagy gyűjtő?) Monok István egyálta-

lán feltehesse, illetve hogy a választ megfogalmazza. Az *Intézményi- és magángyűjtemények Magyarországon 1722–1750 c. összeállítás* nélkül reménytelen vállalkozás lett volna megvizsgálni, hogy vajon olvasta-e tulajdonosuk azokat a könyveket, amelyeket a katalógusok az övéiként említettek. Az 1550 és 1750 közötti időszakból 756 magánkönyvtár állományát ismerjük. A kispolgári bibliotékák nagyobbrészt nemzeti nyelvű könyveket tartalmaztak és néhány latin nyelvű iskolai szöveggyűjteményt. Az egyetemet járt világi értelmiség olvasmányműveltsége már lényegesen többértű. Általánosságban megállapítható, hogy a XVII. század végére a könyvanyag előregedett. Csak elvétve fordul elő néhány közeli kiadvány. A fejletlen könyvkereskedelem további nehézségeket jelentett. Mindezek ellenére a XVIII. század elejéhez közeledve tanúi lehetünk a szakkönyvtárak kialakulásának (orvosi, jogi, bányászati). Sokkal rosszabb a helyzet a köznemesi könyvtárak esetében, mert az 1560–1750 közötti időszakból csak hatvan jegyzékes forrás áll rendelkezésünkre, ami a köznemesség tömegéhez képest meglepően kevés. Nyelvi összetételük is egysíkú: latin és magyar könyvek sorakoztak kis számban (20–40 kötet) a polcokon. A XVII–XVIII. század fordulóján a könyvgyűjtési és olvasási szokások tekintetében a Kárpát-medence egészét tekintve, a legnagyobb változást a főnemesség körében tapasztaljuk. Ha összehasonlítjuk az Eszterházy Pál könyvtárából ma ismert köteteinek possessor bejegyzéseit a kortárs erdélyi arisztokrácia (Teleki, Bethlen család) bibliotékáinak darabjaival, akkor világosan látjuk, hogy az Erdélyből fennmaradt kötetek több tulajdonosról és több hasznáról (olvasóról) tanúskodnak.

Összegezve Monok István tanulmányának mondanóját világos, hogy az olvasmányműveltség és a könyvtártörténet forrásainak viszonylata a XVII–XVIII. század fordulóján a könyvgyűjtési és a könyvolvasási szokásokban egy jól kitapintható fordulatot jeleznek. Magyarország különböző társadalmi rétegei és földrajzi egységei nem tudták azonos módon követni a nyugat-európai változásokat. Az olvasmányanyag, illetve a könyvtárak állománya – néhány vagyons arisztokrata családot kivéve – jórészt elavultt lett, és csak lassan tudta követni az európai könyvpiac kínálatát. A magyar anyanyelvű polgárság, még inkább a kis- és köznemesi réteg gyűjteményeire, könyvtáraitra, olvasó rétegeire ez a megállapítás fokozottabban érvényes.

Ferenc Postma azt vizsgálja, miképpen váltott irányt a heidelbergi egyetem megszüntetése után a *Peregrinatio hungarica*, és miért éppen Franeckét választották a magyar diákok. Nagy szerepet tulajdonít ebben Abraham Scultetus, egykori heidelbergi professzornak, aki szeretettel fogadta, részben anyagiakkal ellátta és Franecke felé irányította őket. Lényegében az első négy diák beilleszkedését kellett megoldania (ennek érdekében levelet írt különböző tanároknak, magának a Rector magnificusnak), ezek aztán a többi jövevényt már segítették tanulmányaik során. Az így létrejött gyümölcsöző kapcsolat nyomán, néhány éven belül a húszszorosára emelkedett a magyar diákok száma. Működésük nyomán a hungarikák tucatja jelent meg a távoli kisvárosban Franeckében.

Irodalomtörténetírásunk és bibliakutatásunk sokat foglalkozott az első teljes magyar nyelvű fordítás létrejöttével, körülményeivel. Szakály Ferenc cikke is bizonyítja, hogy még mindig reménykedhetünk új adatok előkerülésében. Egy levéltöredéket közöl, amelyet Perényi Mihály keltezett Bécsből 1557-ben és amelyben arról ad hírt leendő apósának, hogy a magyar bibliát megszerzi számára, de addig még csak Mózes öt könyvét, a prófétákat és az evangelistákat nyomtatták ki. A főúr (főpohárnok és zempléni főispán) felettébb tájékozottnak mutatkozik a kolozsvári Heltai–Hoffgreff nyomda bibliafordítói erőfeszítéseiről, meglepően részletesen ismeri a nyomtatás menetét és az egyes könyvek kinyomásának egymásutánját. A teljes bibliafordítás csak 1561-ben hagyta el a kolozsvári officinát. Megszületéséhez több év kellett és három prédikátor (Egri Lukács, Szegedi Lajos, István dézsi prédikátor) hathatós közreműködése is szükséges volt.

A feldolgozás alaposságát kell megdicsérnünk Viskolcz Noémi cikkében, amelyben egy általa a hallei Frankesche Stiftungon könyvtárában felfedezett katalógus anyagát teszi hozzáférhetővé.

Lucas Jennis, a XVII. század első harmadában működő, s a legszebb alkémiai és hermetikus albumokat megjelentető frankfurti kiadóról, illetve ezideig lappangó, katalógusáról van szó. Jennis olyan művek kiadását és terjesztését vállalta, amelyek szerzőit a bevett vallások képviselői eretnekeknek tartottak, míg a heterodox körökben előszeretettel fogadtak. „A listán megtalálhatók a hermetikus filozófia (Paracelsus, Weigel), a misztika (Tauler, Coornhert), az alkémia (Maier, Siebmacher) és a rózsakeresztes irodalom (Halsmayr, Maier) neves alkotói.” (I. m. 647.) Mindezek alapján bizonyosra vehető a nonkonformista csoportokhoz fűződő szoros viszonya, hiszen a katalógusban szereplő könyvek majd mindegyike első kiadás, amelyeknek kéziratát csakis beavatottaktól kaphatta. Csak sajnálni tudjuk, hogy magyar vonatkozású könyv nem szerepel a katalógusban, bár egyes művek felbukkanhatnak XVII–XVIII. századi könyvtármányunkban.

Örömmel vettük a Keserű Bálint 70. születésnapjának tiszteletére rendezett szegedi konferencia anyagának megjelentetését, mert a nagyszámú előadó-előadás mindegyike komoly mértékben gyarapította a kora újkori művelődési törekvéseinkről eddig kialakult képet és árnyaltabbá tette könyvtörténeti disciplinánkat is.

KÖHEGYI MIHÁLY

SZEMLE

Borsa Gedeon: Könyvtörténeti íráások. I. A hazai nyomdászat. 15–17. század. II. A külföldi nyomdászat. 15–16. század. Bp. 1996–1997, Országos Széchényi Könyvtár, 474, 462 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai. Új sorozat 6., 8.)

Nemzeti könyvtárunk 1984–85-ös évkönyvéről szólva e lap hasábjain tettük fel a kérdést: „vajon miért nem áldozott a Széchényi Könyvtár soha arra, hogy egyetlen könyvtörténetész nagydoktorának válogatott (és egyetemi tananyagként használható) tanulmányait kötetben gyűjtse össze? Ha már a szerző hetvenedik születésnapjára ez nem történt meg, a következő jubileumig nem kellene várni vele”. Örömmel állapíthatjuk meg, hogy az ötlet termékeny talajra talált, és a sorozatszerkesztő P. Vásárhelyi Judit fáradozásainak köszönhetően a Magyar Könyv Alapítvány és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával megjelent Borsa Gedeon tanulmányainak válogatott gyűjteménye, és a Magyar Könyvszemle ismertetése is köszönhető az immár hetvenöt esztendő szerzőt.

Borsa Gedeon könyvtörténeti írásainak impozáns összeállítása feltehetően még a vitathatatlan hazai és nemzetközi tekintélynek számító nyomdatörténetész munkássága ismerőinek is meglepetést szerez. Hiszen a rendkívül tárgyyszerű, mondhatni szikár bevezetőben azt olvashatjuk, hogy a több mint 900 oldalnyi gyűjtemény csak válogatás és nem tartalmazza az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyveiben megjelent – igencsak terjedelmes – tanulmányokat, pl. a magyar csízio történetéről, és természetesen nem fértek bele a válogatásba a

gyakran érdekes szakmai észrevételeket tartalmazó recenziók sem. Jóllehet a szerkesztői szempontok következetesek és nemigen hagynak a recenzens számára érdemi kifogásolnivalót, mégis szükségesnek érezzük összefoglalni mindazt, ami a kötetekben való alapvető tájékozódáshoz elengedhetetlen. A két tanulmánykötet 50 illetve 63 írást tartalmaz, az elsőt a hazai nyomdászatot érintő témák kerülnek terítékre, a másodikban – egy századdal szűkebb időkerben – a külföldi, illetve „a hazánk határain kívül napvilágot látott magyar vonatkozású kiadványok témakörébe tartozó” íráások jelentek meg. Valamennyi közlemény önálló egység, az eredeti megjelenésmódtól sem a jegyzetelésben, sem a hivatkozások rendszerében nincs eltérés. Ugyancsak az eredeti megjelenést követik a második kötet idegen nyelvű publikációi, a hazai olvasókat magyar nyelvű rezümé segíti, a kevésbé ismert nyelvű írásokhoz német összefoglalás is készült. Ez a megoldás kielégíti a hazai igényeket, de nagyon helyesen gondol arra is, hogy a nemzetközi tudományosságban is teljes joggal vegyen részt mint könnyen hozzáférhető szakirodalom.

A kétkötetes gyűjtemény konzekvens szerkesztési elvei bizonyosságot adnak arról a rendkívül tudatos, szakmai alázatot és önfegyelmet sem nélkülöző pályáépítésről, amely Borsa Gedeont egyértelműen a legnagyobb tekintélyű hazai nyomdatörténetésszé tette, akinek nemzetközi szereplései is a szakma élvonalába tartoznak. A tanulmányok, közlemények 1955 és 1994 között jelentek meg, ám a kronologikus elv helyett, noha azt sem érdektelen megfigyelni, milyen érdeklődési, tudományos módszer-

beli, stiláris változást élt át a szerző, ehelyett azonban lényegesen érdekesebb az a tematikai csoportosítás, amely negyven év publikációs terméséből kialakítható. A témakörök összeállításában a vezérlő elv természetesen a kronológia, így az első nagy egység nem is foglalkozhat mással, mint a magyarországi nyomdászat kezdeteivel, Hess András és a hazai ősnymotatványok történetével. Az első kilenc írás közül azonban meglepő módon csak egy volt „alkalmi közlemény”, a magyarországi könyvnyomtatás félévszázados ünnepére Borsa Gedeon irányításával jött létre az Országos Széchényi Könyvtár impozáns kiállítása, ám a szerző csak egy – igaz – merész hangvételű írásban foglalkozott Hess tevékenységével (*A budai Hess-nyomda új megvilágításban*). Éppen ezért érdekes, hogy tizenöt évvel később közlemények sorozata tisztázta azokat a kérdéseket, amelyeket az első dolgozat részben felvetett, s amelyek kategorikus megfogalmazásával pl. „Hess budai műhelye tehát nem tartozott korának méretei alapján jelentős nyomdái közé”, felborzolták a hazai könyvnyomtatás úttörését ünneplő hangulatot. Noha Borsa véleménye az újabb vizsgálatok fényében sem változott, sőt inkábbb konkretizálódott, tanulmányainak köszönhetően lényegesen többet tudunk az első hazai ősnymotatványok kiadási körülményeiről, a technikai felszereltségtől kezdve, a munkamódszereken át a mecénatúra (Vitéz János) kérdéséig. Az ismert és feltételezett, illetve elveszett példányok és a rájuk vonatkozó összes eddigi ismeret összefoglalása pedig minden ősnymotatványt valaha kezébe fogó kutató alapvető kalauza kell, hogy legyen (*A hazai ősnymotatványok példányai*).

Borsa Gedeon tematikusan egymás közelében elhelyezett írásai új fényben világítják meg azt a kitartó kutatói magatartást, amivel a szerző egy-egy témát körüljár, vagy éppen évtizedekig gyűjti – sok egyéb munkája mellett – az adatokat ahhoz, hogy egy nyomdai műhely vagy kiadványtípus valamennyi korábban megoldatlan kérdését tisztázza. Ilyen feltárást igényelt Johannes Honterus atlaszkiadó tevékenysége (*Johannes Honterus a könyvillusztrátor,*

„Chorographia Transylvaniae”. Johannes Honterus művének két kiadása, továbbá három német nyelvű tanulmány), vagy *A legrégebb magyar perikópáskönyvek illusztrációi I–V*. (Helldai, Hoffhalter, Manlius, Klöss, Bécs–Lőcse). Ez utóbbi téma kétfelé is vezet, három tanulmány foglalkozik a németújvári Johannes Manlius munkásságával (*Ismeretlen Manlius-naptár, Frankovith Gergely, Johannes Manlius, nyomdász és könyvkereskedő a délszlávok szolgálatában*), két dolgozat tisztázza Hoffhalter Rudolf nyomdászati tevékenységének kérdéseit (*Hoffhalter-problémák, Hoffhalter Rudolf nyomdájára a Dráva és a Mura táján, 1573–1574*). Borsa Gedeon írásainak egyik alapvető mozgatórugója, hogy félreértések, téves következtetések, filológiai babonák nyomába ered, és szinte semmit nem állít, amit nem tud szikár vizsgálati eredményekkel bizonyítani. Közleményeiben alig vannak feltételezések, bizonyosak lehetünk benne, ha Borsa Gedeon hipotézisként mutat be egy folyamatot, akkor biztosan a kezében vannak – és a következő fejezetben, dolgozatban már nyomdafestéket is kapnak – azok a dokumentumok, amelyek feltételezést igazolják. Ezért is lehetséges, hogy a szakirodalom nemigen ismer olyan írásokat, ahol valaki más igazolná Borsa feltételezéseit, vagy igazítaná helyre az általa leirtakat. Annál gyakoribb eset azonban, amikor Borsa ered valamilyen – számára kétesnek látszó – megállapítás nyomába, és aprólékos kutatással igazolja, hogy a több évtizedes szakirodalmi toposzok csupán félreértésen, ismerethiányon, téves következtetések levonásán alapszanak. Ezért aztán tanulmányai címének egyik visszatérő megfogalmazása a „tévesen feltételezett”, „problematicus”, „Uneinheitlichkeiten”, „unbekannt”. Ez utóbbi, az ismeretlen, elsőként közreadott nyomtatványok publikálása Borsa Gedeon munkásságának egyik fő terrénuma. Nem kevés irigységgel állapíthatjuk meg, hogy Borsa szerencsés kezű kutató, hozzátéve rögtön, hogy a kutatói szerencse – a nagy számok törvénye alapján – azt segíti, aki módszeresen és sokat dolgozik, tudja, hogy mit és hol kell keresni, és ismeretei képessé teszik

a találat kellő értékelésére, feldolgozására. Nevezetes felfedezései között kell említeni a „cheretek” címszó alatt megtalált 1560. évi protestáns énekeskönyvet (*Huszár Gál 1560. évi énekeskönyve*), vagy a szakirodalomban Kálmáncsehi Márton nevéhez kötött „Reggeli éneklések” című gyűjtemény feltárását és keletkezéstörténetének tisztázását. Az unikális nyomtatványokat, amelyek nemcsak nyomdatörténeti, hanem irodalom-, zene- és egyháztörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségűek, Borsa Gedeonnak úgy sikerült megtalálni, hogy mindössze 48 órát töltött Stuttgart városában, s még kevesebbet annak tízmillió katalóguscédulát őrző tartományi könyvtárában (Württembergische Landesbibliothek). A legnagyobb visszhangot kiváltó és ma már egyetemi anyagként oktatott „cheretek” lelet mellett azonban meg kell említeni – a teljesség igénye nélkül – néhány egyéb találatot is: pl. az 1596. évi bártfái *Neue Zeitungot*, amely a moszkvai Lenin Könyvtár 65 kolligátumot őrző kötetében maradt fenn, olyan nyomtatványok mellett, amelyeknek korábban csak 30%-a volt ismeretes a magyar szakirodalomban. Ismeretlen 16. századi nyomtatványok kerültek elő a bécsi Nationalbibliothekből éppúgy, mint Hallei Magyar Könyvtárból, és felsorolhatatlan azoknak a külföldi nyomtatványoknak a száma, amelyek a nyomdászat kezdeti korszakára vonatkozó nemzetközi ismeretanyagot gyarapítják. Borsa Gedeon idegen nyelven, főleg németül (a Gutenberg-Jahrbuchban) megjelent tanulmányai túlnyomó részben a német (osztrák) illetve az olasz nyomdászat történetével foglalkoznak. A német és olasz nyelvterület nyomdatörténeti szakirodalmá számtalan felfedezést köszönhet Borsa Gedeonnak, de megbízhatóan támaszkodhatnak olyan összefoglaló tanulmányaira is, amelyek pl. a bécsi könyvnyomtatás kezdeteivel (*Über die Anfänge des Buchdruckes in Wien*) vagy az 1601 előtti olasz nyomdahelyekkel és nyomdászokkal foglalkoznak (*Druckorte in Italien vor 1601, Drucker in Italien vor 1601*). Ez utóbbi két tanulmány mintegy mellékterméke a hazai szakirodalomban alig felfedezett hatalmas nyomdatörténeti

„telefonkönyvnek”, amelynek két kötetében Borsa a 15–16. századi olasz nyomdászok teljeskörű feltárását adja (*Clavis typographorum librariumque Italiae 1465–1600. I–II. Baden-Baden – Bp., 1980*).

A rendkívül fegyelmezett kutatóként dolgozó Borsa Gedeon adatok tömegét felsorakoztató tanulmányai között elvélve találunk „kis színeseket” is. A nyomdatörténész számára ugyan szikár és megoldandó feladat, az kuriozitások kedvelője azonban érdeklődéssel olvassa azokat a közleményeket, amelyek az *Ólom és könyvsajtó nélküli nyomdáról*, a *Kisalakú, régi magyarországi nyomtatványokról* (=a minikönyvek történetéről), *Az első aranyfestékkel készült nyomtatvány és annak magyar vonatkozásairól* vagy éppen a Thuróczy-krónikában megvalósított nyomdásztrükkökről szólnak. A legutóbbi ilyen érdekesség éppen a huszonöt éve is kísértő téma, a *Chronica Hungarorum* a közelmúltban felbukkant példányáról és értékesítésének állomásairól számol be (*Új példánya került elő az első hazai nyomtatványunk*).

Egy rövid ismertetés keretében lehetetlen felsorolni valamennyi Borsa Gedeon által kutatott területet és munkásságának eredményeit, azt azonban meg kell állapítani, Borsa írásai nem tartoznak a könnyen feldolgozható, szakirodalmi általánosságokat ismétlő dolgozatok közé. A tényanyag nemcsak a felesleges magyarázatokat kerülő főszövegben imponáló, hanem a jegyzetelésben is. Csak egyetlen példát kiemelve, *A hazai ősnymtatványok példányairól* szóló 31 lapnyi összefoglaláshoz 298 jegyzet tartozik, a jegyzetek pedig gyakran – feltehetően az ismétlés elkerülése szándékával – még a hivatkozott mű szerzőjét, címét sem tartalmazzák, csupán a megjelenési helyhez irányítják a kitaró olvasót. Ez a hivatkozási puritanizmus tiszteletreméltó ugyan, de nem könnyíti meg a Borsa-írások tanulmányozóinak sorsát. Így még az a helyzet is előállhat, hogy Borsa Gedeon úgy hivatkozik (cím nélkül) saját korábbi írására, hogy nem derül ki, a citált tanulmányért nem kell ismét folyóiratokhoz folyamodnunk, a tartalomjegyzék megjele-

nésekre utaló apróbetűs részéből látható, az idézett munka a kezünkben levő kötetben is megtalálható. Sajnos ez a hivatkozási módszer azt is megnehezíti, hogy megtudjuk, vajon kinek a munkáira hivatkozik a szerző legtöbbit, a ma divatos idézettségi mutató készítői Borsa Gedeon írásaival „törököt fogtak”. Mivel az előszó egyértelműen leszögezi, hogy az itt közölt írások között nincs keresztben utalás, a jegyzetelési technikák sem kerültek egységesítésre, ezen hiányérzetünket nem stílusos kifejezni, azt azonban nehezményezzük, hogy névmutató nem készült a két vaskos kötethez. Ugyancsak ildomtalan ilyen terjedelmes és adatokkal zsúfolt munkánál szóvá tenni a lényegében elenyésző mennyiségű sajtóhibát, mivel azonban a hibák legtöbbször „értelme-
sek” – idézet = idézett, nyilán = nyilván, kiejtett nézetek = kifejtett nézetek –, vagy a helyesírást érintik (múlt idő, tárgyrag), inkább idézzük Borsa Gedeon írásából Heltai Gáspár sorait: „A Könyv nyomtatás igen nehéz dolog. Ezokaért akar mint vigyazzon az ember, mayd soha vétec nélkül ki nem nyomtathatni egy könyuet is. Mert a nyomtato szolgac nem értic à dolgot, sem à nyelueket: Ezért czac cordéra rakiac à betüket, Es noha én meg iedzem, hogy iedezés szerént meg igazitanác, De azért vgyan nem müuelic, Es abbol essic à vétség”.

NÉMETH S. KATALIN

Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak. Egri főpapok irodalmi mecénatúrája a barokk korban. Eger, 1997. Heves Múzeumi Szervezet. 152 l.

Eger barokk kori könyvkultúrájáról és a 17–18. századi egri főpapok irodalommal, könyvgyűjtéssel, könyvkiadással kapcsolatos mecénási tevékenységéről kapunk áttekintést Bitskey István könyvében. Nem egyszerű helytörténeti műről van szó, hiszen a város barokk kultúrája – beleértve a könyvkultúrát is – része az ország 17–18. századi művelődéstörté-
tének is. A szerző művében nem csak saját

korábbi publikációit egészíti ki újabb kutatási eredményeivel, hanem felhasználja más kutatóknak is e témával kapcsolatos, újabb írásait is. (Így pl. többek között Iványi Sándornak a posztumusz tanulmányát a püspöki nyomda 18. századi történetéről.)

Az így kismonográfiává kerekedett mű bevezetőjében a korszak hazai egyházi vezetőire is nagy hatást gyakorolt római Collegium Germanicum Hungaricum ösztönző szerepéről olvashatunk. (Ezzel kapcsolatban talán rá lehetett volna mutatni röviden arra is, hogy az ekkortájt ott tanuló osztrák teológusok, akiknek egy részéből kerültek ki az ausztriai jozefinista színezetű püspökök, miért sajtóztatnak el többet a janzenista és muratorista reformeszmékből mint a magyarok.) A továbbiak során képet kapunk az Eger török megszállása miatt Kassára menekült püspökség irodalmi tevékenységéről, ami csaknem kizárólag a katolikus ellenreformáció keretében vette kezdetét. A város katolikus könyvkiadását is a vallási vitairatok hozták létre.

A könyv nagyobbik fele a püspökség Egerbe történt visszaköltözése utáni kulturális tevékenységét mutatja be. Ez elsősorban a 18. századi egri könyvkultúra történetét jelentette. A város szellemi élete az iskolai színhátékok meghonosodásával veszi újra kezdetét. Érinti a szerző az első egri barokk könyvgyűjteménynek, a jezsuita gimnázium könyvtárának főbb adatait, kiemeli a város újabb oktatási intézményei között a jogi oktatás bevezetését. A Telekesy István és Erdődy Gábor püspökök által megkezdett és kibontakozó nagyszabású építkezések ismertetése után két nagy fejezet foglalkozik Barkóczy Ferenc és Eszterházy Károly kulturális tevékenységével. Ismertetve a Barkóczy püspökkel kapcsolatos eltérő értékeléseket, a szerző főleg azt tartja fő érdemének, hogy számos kulturális intézmény fejlődése az ő nevéhez fűződik. Egyetemenalapítási tervén kívül kiemeli az első egri nyomda megalapítását és a könyvkiadói tevékenység támogatását, ami főként egyházi és rendi érdekeket szolgált. Megemlíti Muratori két művének az ő nevéhez kapcsolódó kiadását is, de ezek közül csak a

caritasról szóló műről állíthatjuk bizonyosan a püspök kezdeményező szerepét. Szauder József feltevésével ellentétben ugyanis – Gálfalvi Ozdi Ferenc nyilatkozata alapján – a Devotioról szóló Muratori-mű magyar fordítása Koller Ignác veszprémi püspök támogatásával készült el. Részletesen olvashatunk Barkóczi irodalmi köréről, tudományos programjáról és anyanyelvpartoló tevékenységéről.

A könyv további fejezetei a kései barokk művelődés másik jelentős egri mecénásával, Eszterházy Károly püspökkel foglalkoznak. Műpartoló tevékenysége mellett fontos volt egyetemalapító törekvése, valamint könyvtárszervező és irodalompartoló tevékenysége is. Mindezeknek nagy szerepe volt abban, hogy a város a régió egyik szellemi központja lett.

Bitskey István könyve értékes hozzájárulás ahhoz, hogy – mint maga is reméli – új kutatásokkal és értékelésekkel még árnyaltabb és teljesebb képet kapjunk Eger 18. századi barokk könyvkultúrájáról. Bár a tárgyalt egyházfők tevékenysége még csaknem kizárólag a barokk műveltség kereteibe tartozik, mégis elgondolkodtató, hogy a tárgyalt római ösztönzések ellenére a Muratoriék által annyit bírált barokk katolicizmus építményén nálunk miért nem támadt – esetleg éppen e nagyműveltségű főpapok által – valamivel több repedés?

(K. GY.)

Berkes Tamás: Sárkány Oszkár. Egy „apollonista” tudós derékba tört élete. Bp. 1998. Argumentum K. 163 l. /Irodalomtörténeti Füzetek 143./

A tragikusan derékba tört élet mindössze 31 évig tartott, és ebből még egy évtized sem jutott a nyugodt szellemi tevékenységre. Mégis: e rövid időszak is elég volt Sárkány Oszkár számára ahhoz, hogy nevét beírja a harmincasnegyvenes évek magyar irodalmi és tudományos életének történetébe. Berkes Tamás szép könyve nemcsak összegezi ezt a rövidege ellenére is gazdag életművet, hanem méltó emléket is állít

egy rokonszenves és a humanitást az életével is bizonyító személyiségnek, akiről – a szűkebb szakmai körökön kívül – még a művelt magyar közönség is méltatlanul keveset tud.

Berkes könyvének fő érdeme, hogy tömörsége ellenére is széleskörű és csaknem teljes képet nyújt az életműnek minden fontos állomásáról. Ennek irodalomtörténeti szempontból kétségkívül egyik legfontosabb része a bohemisztika, pontosabban a cseh–magyar kulturális kapcsolatok területére esik, ahol Sárkány úttörő szerepét és számos időtálló eredményét a mai kritika is elismeri. Értékét az is emeli, hogy mindezt a hivatalos korszellemmel szemben érte el, remélve egy kedvezőbb közép-európai szellemi légkör eljövetelét.

Sárkány kapcsolattörténeti érdeklődésével függ össze a közép-európai tájékozódás és a hazai komparatiztika jövőndő tudósainak a folyóiratával, az *Apollóval* való kapcsolata. Egy ideig maga is részt vett szerkesztésében, több tanulmánya jelent meg benne, de ezen kívül publikált a *Napkeletbe*, az *Ország Útjába*, a *Magyarságtudományba*, a *Diáriumba* és a *Magyar Könyvszemlébe* is. A szerző külön fejezetben foglalkozik Sárkány Oszkár könyvtárosi tevékenységével és azokkal a publikációival, amelyek kéziratokról, könyvekről, bibliográfiákról és olvasásról szóltak, és jórészt éppen e folyóirat korábbi évfolyamaiban jelentek meg. E fejezet Haraszthy Gyulának az OSzK 1979. évi évkönyvében megjelent tanulmánya nyomán készült, de azáltal, hogy az életmű egészében kapott helyet, még tisztábban áll előtünk a kezdő tudós Széchényi Könyvtárban eltöltött éveinek és könyvtártani munkásságának a jelenősége. Ugyanakkor bepillantást nyerünk a Nemzeti Könyvtár háború előtti viszonyaira is, amikor a félszázat el sem érő létszámmal az állomány könyvtári feldolgozásán kívül, tudományos tevékenységre is nyílt lehetőség. Fitz József főigazgató, aki gondoskodott a munkatársak továbbképzéséről, Sárkány Oszkár számára is ösztöndíjat járt ki a bécsi Collegium Hungaricumba, ahol a Nationalbibliothek kéziratfári és ősnymtatványokra vonatkozó tanfolyamain vett részt. Ezeken sokat tanult

szakmailag, mégis így nyilatkozott: „De akár mennyit látok itt, ez mind megerősíti bennem azt, hogy a mi feladatunk a hungarológia terén mások. A mi könyvtártudományunk nem lehet annyira önző és autonóm mint a nemzetközi, nekünk elsősorban a nemzeti – főleg történeti – tudományok követelményeit kell szem előtt tartanunk.” E ma is megszívlelendő és a *Magyar Könyvszemle* programjához is oly közel álló megjegyzésén kívül érdekes az a véleménye is, hogy – az akkori – Széchényi Könyvtárban „családiasabb a szellem” a tisztviselők között mint a bécsi nemzeti könyvtárban. (Érdemes ezt egybevetni az OSZK mintegy negyedszázaddal későbbi igazgatónöjének roszszálló megjegyzésével, amelyben a Hirlaptár megszüntetésének és szétverésének egyik okát a munkatársak közti túl jó kapcsolattal indokolta meg.)

Sárkány Oszkár közvetlen munkatársai között olyan kiválóságok voltak mint Halász Gábor és Honti János. Szomorú, hogy mindhárman áldozatai lettek a második világháború végén dühöngő fasiszta őrületnek, noha Fitz József sokat tett megmentésük érdekében. Sárkány egyébként, noha már korán eljegyezte magát az irodalomtörténettel (Horváth János szűkebb tanítványai köréhez tartozott), könyvtári évei alatt számos könyvtártudományi szakcikket is írt: ezek közül 1937 és 1941 között kilenc a *Magyar Könyvszemle*ben jelent meg. Különösen érdekesek azok az írásai, melyekhez vidéki tanári évei szolgáltatták az anyagot; ezekben rámutatott a vidéken élők mostoha helyzetére a tudományos kutatások terén. Többször foglalkozott az olvasás helyzetével, a ponyva ártalmával és a hagyomány népszerűsítésének fontosságával.

Berkes Tamás monográfiája közli Sárkány Oszkár nyomtatásban megjelent írásainak bibliográfiáját, a *magyar kulturális hatások Csehországban* c. nevezetes tanulmányának francia rezüméjét és Sulán Béla róla szóló, egykorú ismertetését. Berkes könyve a kötet olvasóját továbbgondolkodásra is készíti Közép-Európáról, szellemi kapcsolataink ala-

kulásáról, könyvtárakról és nem utolsó sorban: tudósaink, szellemi kiválóságaink sorsáról a 20. század második harmadában.

KÓKAY GYÖRGY

Postma, Ferenc-van Sluis, Jakob: Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker 1585–1843. Leeuwarden, 1995, Fryske Akademy. LII, 706 l. (Fryske Akademy nr. 760.)

A nemzetállamok kialakulását megelőzően az európai értelmiség képzését a különböző országokban működő egyetemek sokkal inkább közösen végezték, mint például napjainkban. E jelenség pozitívnak és negatívnak mondható okai is kiemelhetők. A korai újkorban, de a tudományos életben részben a XVIII–XIX. században is létezett a kommunikáció közös nyelve, a latin. A keresztény Európa peremén élő kis kultúrák képviselői számára ez a közös nyelv tette nagyobb részt lehetővé az akadémitává válást, vagyis az egyetemi végzettség megszerzését. A viszonylagos mobilitás, amely a XIX. századot megelőző időket jellemezte, lehetővé tette azt is, hogy olyan országokból, ahol egy-egy vallási felekezet nem rendelkezett az oktatás teljességét felölelő infrastruktúrával, a gyülekezetek lelkesek, illetve tanárok iránti igényét részben így is pótolni lehetett, biztosítva ezzel a működés folytonosságát. A jobb egyetemek karainak – főként a jogi és orvosi fakultásoknak – kapui soha sem zárultak be teljesen a nem az egyetem vallását követő peregrinus diákok előtt.

A Franekeri Egyetem alapításától (1585) kezdődően időről időre változó mértékben ugyan, de az egyik legnépszerűbb alma matere volt a különféle országokból érkező protestáns diákoknak. Így volt ez addig, amíg az egyetemet Napóleon 1811-ben meg nem szüntette. Utána 1816-tól 1843-ig az egyetem helyett alapított Athenaeum már nem rendelkezett pro-

móciós joggal, a nem hollandiai hallgatók számára tehát már nem tudott vonzóvá válni.

A franekeri universitas jelentősége Heidelberg, illetve a Pfalzi fejedelemség pusztulása után nőtt meg jelentősen, különösen a Közép-Európa országaiból érkező protestáns diákok körében. Az egyetemeken járt, oklevelet szerzett hallgatók kutatásának alapja kétségtelenül az egyetemi anyakönyv. Franeker esetében szerencsés helyzetben vagyunk, hiszen a diákok (*Album studiosorum Academiae Franekerensis*) és a promoveáltak (*Album promotorum Academiae Franekerensis*) anyakönyve egyaránt rendelkezésre áll, modern kiadásban (kiadta S. J. Fockema – Th. J. Meijer, 1968; illetve Th. J. Meijer, 1972). Ezek mellett azonban számos forráscsoportot számba kell venni, elsősorban az egyetemi élethez szorosan kötődő kisnyomtatványokat, tézisfüzeteket, a fokozat megszerzéséhez szükséges tudományos dolgozatokat, alkalmi kiadványokat, plakátokat. Ferenc Postma és Jakob van Sluis publikációik tanulsága szerint valamennyi forrástípus kutatásában vannak tapasztalataik, amelyeket most az egyetemi nyomtatványokat számba vevő monumentális kötetben összegezték.

A magyarországi hallgatók számára is a franekerei universitas a XVII. század húszas éveitől kezdődően vált fontossá. 1623 előtt magyarországi diákat csak egyet ismerünk, aki beiratkozott erre az egyetemre. A franekeri egyetemi anyakönyv adatait Hellebrant Árpád, Kathona Géza, és már az említett új kiadás alapján (1968) Szabó T. Ádám, majd Szabó Miklós és Tonk Sándor gyűjtötte össze. Forró Imre már más levéltári adatokat is használt az ott járt diákok személyére, ottani életére vonatkozóan. Hamar elkezdődött ugyanakkor egy-egy franekeri professzor tanai magyarországi recepciójának vizsgálata. Szilády Áron Campegius Vitringa, Czegle Imre Gulielmus Amesius, Postma Ferenc Johannes Maccovius és Jakob van Sluisszal Hermann Alexander Röell hallgatói körét, hatását elemezte. Legújabban pedig Keserű Bálint írt e szempontból Johannes Coccejusról. A magyar vonatkozású nyomtatványok szerepelnek Szabó Károly és Hel-

lebrant Árpád kötetében (RMK), illetve ennek pótlásaiban (az OSzK RMK illetve RMNy csoportjának munkája). Néhány éve Gömöri György a franekeri magyar és cseh diákok kapcsolatáról értekezett a cseh költők üdvözlő versei alapján, Szabó Béla pedig a franekeri jogi disputációkat tekintette át.

Postma és van Sluis mostani, magyar vonatkozásokban rendkívül gazdag kötete három alapvető részből áll, amelyekben a szerzők részenként meghatározott rendben felsorolják az egyetemen keletkezett, és túlnyomó többségükben ott is kiadott kiadványokat: (1) Orationes, Disputationes sub praeside és Disputationes exercitii gratia, (2) Disputationes pro gradu, (3) Miscellanea. A kötet így kialakított rendszere, az egyes tételek kódolása és a mutatók rendje sejtetni enged, hogy a nem is távoli jövőben számíthatunk a most közölt forrásanyag számítógépes adatbank formájában való megjelenésére is. A példaadóan rövid bevezetés, és a két betétlap természetesen a papír formában megjelent kötet használatát könnyíti meg.

A könyv szerkezete állásfoglalás több, a kutatókat az egyetemi aprónyomtatványok kapcsán foglalkoztató kérdésben is. Az első részben ugyanis („Disputationes sub praeside”) a rendező elv a tanárok működésének időrendje. Tevékenységük kezdő időpontja szerint számot kaptak, és az elnökségük alatt megvédett tézisek kiadásának a leírása e szám, az évszám, és azon belül egy, az abban az évben tartott disputációk sorrendjére utaló újabb szám kombinációja alatt történt. A könyv szerzői biztosan találkoztak már olyan kényelmetlenül használható adattárakkal, ahol minden egyes adat után vissza kell lapozni az annak leírásában használt kódok értelmezését megadó helyre, ezért nagyon szellemesen két betétlapot helyeztek el a kötetben. Az egyik a professzorok tevékenységének időrendes felsorolását találjuk a személyi kódjkkal, a másikon a professzorok nevének alfabetikus rendjében érhetőek el ugyanezek a számok.

A tézisfüzetek szerzőségének kérdése – mint arra utaltunk – e kötetben úgy dőlt el, hogy a disputationes sub praeside szerzőit a

praesesek személyében jelölték meg a kötet összeállítói. Ugyanebbe a műfajba tartozónak tartják az egyes tanárok gyűjteményes kötetiben megjelent disputációkat is, ha a gyűjteményes kötetben is szerepel a hallgató (defendens) neve. Ha ez a név hiányzik, akkor a kiadványt nem szerepeltetik ebben az adattárban. A második nagyobb fejezetben, ahol a disputationes pro gradu (pro licentia, pro gradu doctoratus vagy liberalium artium magister) szerepelnek, a szerző már a disputáló diák. A hasonló nyomtatványokat számba vevő, általunk ismert katalógusok egyike sem választotta ezt a látszólag formai elvet a szerzőség eldöntésében. Meg kell jegyezni azonban, hogy ez az elv csak látszólag formai, hiszen az egyetemi gyakorlatból származik, és csak nagyon kevés példát tudnánk felhozni annak bizonyítására, hogy egy disputatio sub praeside eljárás esetében a tényleges szerző a defendens (és nem a praeses) lett volna. Erről a mostani bibliográfia összeállítónak bőven volt alkalma meggyőződni, hiszen eddigi munkásságukban foglalkoztak egy-egy professzor teljes életművével, hallgatói körével. Ferenc Postma a Schotanus dinasztia több tagjával, Sibrandus Lubbertusszal, Johannes Maccoviuszal, és Jakob van Sluisszal közösen Hermann Alexander Röell magyarországi diákjaival. Ugyanakkor Postma külön egyes egyetemi nyomdászok tevékenységét is elemezte (Abbe Wybes), illetve az egyetemhez kötődően egy-egy kiadványkört külön is bemutatott (pl. héber nyelvtanok).

A „Disputationes pro gradu” fejezet a diszertációk szerzőinek betűrendjében halad, a hivatkozási száma pedig a G betűből, az évszámból, és még egy számból áll. Ez utóbbi azt jelöli, hogy az illető évben a franekeri egyetemen hányadik védésről van szó.

A „Miscellanea” valóban minden egyéb, az egyetemi élettel kapcsolatos nyomtatványt felsorolt. Az egyetem nyomtatott törvényei (leges academiae), könyvtárkatalógusok, órarendek (ordines lectionum), epicediumok, elhunyt professzorokra való emlékezések és más ünnepi alkalmak meghívói stb. Az egyes tételek leírá-

sának kódja megegyezik a pro gradu disputatiókéval, csak a betűjel M.

Az egyes nyomtatványok leírása bibliográfiailag teljesnek mondható. A művelődéstörténeti forrásanyagának szánt könyvkatalógusok – és ez a kiadvány kétségtelenül ebbe a kategóriába tartozik –, a nemzetközi könyvtári szabványok és régikönyv leírási szabályok mellett a kiadásra vonatkozó egyéb információkat is közölnek. Postma és van Sluis mostani kötete is túllép a bibliográfiai teljességen ebben az irányban, és mindenütt közlik, ha a kiadványban a praesest, vagy a defendenst köszöntő vers szerepel, illetve e versek (carmina gratulatoria) szerzőit is megnevezik. Mértéktartó bölcsességgel és pragmatikus szemlélettel azonban nem mennek tovább ezen az úton és az ajánlásokban (epistola dedicatoria, Widmung) szereplő neveket elhagyják a leírásból. Valóban a sok országból érkezett diákok patrónusainak azonosítása a bizonytalan jövőbe tolt volna el ennek a hallatlanul értékes kötetnek a megjelenését, illetve elvette volna a majdani adatbázis egyik alapvető újdonságtartalmát.

Külön említésre méltó a kötetben található mutatók rendje. Az első mutató egy az album studiosorum legutóbbi kiadása (1968) és a mostani kötet sorszámai közötti konkordancia. A második egy személynevek mutatója, amelyben a tanárok, a hallgatók és a carmina szerzőinek nevei, továbbá a címleírásokban előforduló egyéb személyek szerepelnek. Nem szerepelnek ugyanakkor bibliai nevek, illetve az antik auktorok. Ez utóbbi hiány összefügg azzal, hogy ugyancsak nem készült tárgymutató, illetve a bibliai helyek mutatója, azoké, amelyeket a teológiai disputációkban elemeztek. A bevezetőben a szerzőpáros ezt a hiányt azzal indokolja, hogy a bibliográfia anyaga mind a négy kar anyagát tartalmazza, tehát nagyon vegyes, illetve azzal, hogy ezek a mutatók a kötet kereteit szétfeszítették volna. Megjegyezzük azonban, hogy ezeknek a mutatóknak a hiánya egy nyilvános adatbázis felépítésével könnyen megszüntethető. A mutatók sorát egy, az üdvözlő versekre vonatkozó nyelvi mutató zárja.

A szerzők az előszóban kifejtik véleményüket, hogy egy bibliográfia sem lehet teljes. Ugyan első kiegészítő adatközlés már meg is jelent (Postma, Ferenc: *Frustula Academica Franekerana. Eine erste Ergänzung zum Auditorium Academiae Franekerensis.* = Magyar Könyvszemle 1998. 1. sz. 13–25.), a szerzőpáros láthatóan a reálisan tervezhető teljességre törekedett. Elég csak megnézni a nyomtatványok lelőhelyeinek a jegyzékét, azt, hogy közel kettőszáz könyvtár anyagát tekintették át Romániától az Egyesült Államokig. Biztosan elő fognak kerülni még újabb franekeri kiadványok, annyi azonban valószínűleg nem, hogy a mostani kötet által megrajzolt képet jelentősen módosítaná.

MONOK ISTVÁN

**Colportage et lecture populaire. Impri-
més de large circulation en Europe. XVIe–
XIXe siècles. Actes du colloque des 21–24
avril 1991 Wolfenbüttel.** Sous la direction de
Roger CHARTIER et Hans-Jürgen LÜSEBRINK.
Paris, 1996, Institut Mémoires de l'édition con-
temporaine / Maison des Sciences de l'Homme.
469 l. (Collection «In Octavo».)

A könyvtörténeti kutatások nemzetközileg is fontos híreinek gyors közreadására három hírlevél is alakult. A legrégebb, a Francia Nemzeti Kutatási Alap (CNRS), és a Francia Nemzeti Könyvtár (BN) által fenntartott *Nouvelles du Livre Ancien*, amely elsősorban a kéziratosság és a nem gépi technikával előállított könyvekkel kapcsolatos információkra koncentrál. 1992-ben két újabb lap alapult, a wolfenbütteli *Libellus Guelferbytanus*, amely úgy tűnik 3 szám után meg is szűnt, és ez utóbbit néhány hónappal megelőzően az évi két számmal jelentkező *In Octavo*. Az *In Octavo* mögött egy alapítvány (Fondation Maison des Sciences de l'Homme) és két tudományos intézet áll: Institut Mémoires de l'Édition Contemporaine (Paris) és a Max-Planck-Institut für Geschichte (Göttingen). Mint az az elnevezésekből is

látszik az *In Octavo* nem korlátozza híriányagát a régi könyvre, a könyv- és kiadástörténet teljes időbeli és tematikai vertikumát átfogja.

Hans Erich Bödeker, Roger Chartier, Olivier Corpet, Otto Lankhorst, David McKittrick és Ian Willison szerkesztésében 1995-ben egy könyvsorozatot indítottak útjára (Collection «In Octavo»), amelyben napjainkig 5 kötet jelent meg: *Histoire du livre* (1995), *Histoire de la lecture* (1995), *Livre et lecture en Russie* (1996), a most ismertetendő *Colportage et lecture populaire* (1996) és legújabban *Le commerce de la librairie en France au XIXe siècle. 1798–1917* (1997).

Az 1991-ben rendezett konferencia anyagának megjelenését megelőzte Laurence Fontaine monográfiája az *Évolution de l'Humanité* sorozatban (*Histoire du colportage en Europe, XVe–XIXe siècle.* Paris, 1993, Albin Michel). A kérdésre, hogy miért terelődött a szakemberek figyelme láthatóan fokozottan éppen ennek az intézménynek (kolportázs) a történetére, jó választ kapunk a most ismertetendő kötetből. Az európai hálózó könyvkereskedelem történetét esettanulmányokon keresztül ismerhetjük meg. E tanulmányokat három nagyobb témakörbe soroltan találhatjuk meg a kötetben: a kiadványok használati és befogadási módozatai (Usages et réceptions); a kolportázsirodalom műfajai, azok kialakulása (Genres: structures et évolutions); a nemzeti kulturális sajátosságok és a nemzetközi forgalom módozatai (Aires culturelles nationales et modes de circulation transnationaux).

Laurence Fontaine a XVIII. századi kolportőrökről szóló előadásában szakít azzal a szakirodalomban hagyományosnak mondható képpel, amely alapvetően városi nézőpontból elemezte a számos országban alaputatások által feltárt forrásanyagot. Tagadja azt is, hogy ma-guk a hálózó személyek csupán egy a társadalomban marginalizálódott rétegből kerültek volna ki. Ellenkezőleg, a kolportázs nemzetközi szerveztségére mutat rá, olyan példákön keresztül, ahol a dél-európai országokban működő hálózat mögött éppen párizsi, nagyobb kiadók álltak. Ugyanakkor kiemeli a kolportázs

fontosságát a falusi társadalomra gyakorolt hatásában is. Gudrun Gersmann, Hans-Jürgen Lüsebrink és Rolf Reichardt részben ez utóbbi gondolatot továbbvive a hálózóknak, illetve a terjesztett kiadványoknak a felvilágosodás eszméi terjesztésében játszott szerepét vizsgálta. Gersmann általánosságban, a szerzőpáros pedig elsődlegesen a katekizmus kiadásokban szereplő szövegeket vizsgálva, a nyomtatványok médium szerepét kiemelten elemelve. Vincent Milliot a *Les Cris et les Rues de Paris* olvasóközönségének XVI–XVII. századi változását mutatja be: miként vált a tudós körök olvasmányából népszerű kolportázs irodalom-má. Jean Hébrand a „Bibliothèque bleu” sorozat iskolai könyveit tette kutatása tárgyául, hangsúlyosan is a kiadói politika oldaláról. Klaus-Peter Walter is a kiadói politika szempontjából elemzi a feuilleton formában megjelenő regények elterjedését XIX. századi franciaországi példákön; hozzátehetjük, hogy a magyarországi „Jó könyvek” sorozat stratégiájának úgy tűnik megvoltak az európai előképei. Fritz Nies a kolportázs útján terjesztett könyvek illusztrációit elemezte XIX. század eleji anyagon, tipologizálva ezzel a vizsgált könyvanyagot tartalmi, illetve nyomdatechnikai szempontok szerint, továbbá ezekhez a csoportokhoz meghatározott olvasói köröket is csatolt. A bukaresti Alexandru Dușu professzor a XVIII–XIX. század fordulójának dél-kelet-európai falvaiban terjesztett könyvanyagot vette górcső alá, szellemesen kötve össze a felvilágosodás, illetve romantika természeti ember kultuszát a nemzeti mitológiák kialakulásával.

A kolportázs-rendszerben terjesztett kiadványok műfajaival foglalkozó második tartalmi egységet Lise Andriesnek, a népszerű tudományos ismereteket átadó könyvekről szóló tanulmánya nyitja meg. A példaanyag a XVIII. századi Franciaországból származik. Azt a folyamatot rajzolja meg a szerző, hogy az orvosi és csillagászati tanácsok, a szakács- és álmoskönyvek mellett hogyan jelennek meg a kézműves mesterségek alapismereteit közvetítő munkák. Lodovica Braidă és York-Gothart Mix a XVII–XIX. századi almanach irodalommal

foglalkozik. Braidă az Itáliában megjelenteket vizsgálta abból a szempontból, hogy vajon ezen almanach szövegek alapján jellemezhető-e a kor népszerű kultúrája. Mix számunkra talán tartalmasabb mondandót tartalmazó írása a németországi almanach irodalmat tekinti át, különválasztva a képzeteknek és a kevésbé iskolázottaknak szóló szövegeket. Mindenképpen fontos annak a jelenségnek a bemutatása, hogy a felvilágosodás eszméi részben – különösen az iskolázatlanabbak körében – ezekkel a német nyelvű almanach kiadásokkal jutottak el Közép-Kelet-Európa csücskeibe. A kalendáriumokról két tanulmányt is közöl a kötet. Alfred Messerli a XVIII. századi német Svájcban kiadottakat kézbe véve, kiadástörténetüket áttekintve az így népszerűsített ismeretek ellenőrzési mechanizmusáról, a szövegek kulturális propagandaértékéről szól. Gelléri-Lázár Márta itthon már ismert kutatásainak egy részét mutatta be a wolfenbütteli konferencián. Az 1845 és 1945 közötti időszakban kiadott 400 kalendáriumot vizsgált abból a szempontból, hogy a történeti ismeretek átadásában ezek a szövegek miként töltötték be kulturális missziójukat. Rámutat a kalendáriumok fontosságára abból a szempontból is, hogy a professzionális újságírást megelőző korban milyen felelőssége volt ezen kiadványok létrehozóinak.

A harmadik fejezetben spanyol és portugál esettanulmányokat olvashatunk először. Jean-François Botrel és Victor Infantes az úgynevezett „pliegos sueltos” szövegeket vizsgálta. Botrel a XV. századtól gyakorlatilag napjainkig, de lényegében a XVIII. század végéig követi nyomon az eredetileg csak verses emlékek változásait, amint a XVI. században a „relaciones” műfajhoz közelítenek, és lassan kiszélesedik olvasóközönségük. A XVII. századtól már a szerzők is határozottan egy szélesebb, nem képzett társadalmi réteget céloztak meg, népszerű prózaszövegekkel, illetve a XVIII. századtól színpadi előadásra is szánt szövegszerkezettel. Infantes csak a XVI. századból ismert 1600 nyomtatott „pliegos sueltos poéticos” emlékekkel foglalkozik, tehát csak a verses emlékekkel. Tartalmi tipológiája mellett bemutatja a

műfaj terjesztésére kialakított kiadói politikát is. Diogo Ramada Curto lényegében egy kutatási programot ismertetett, a XVI–XVIII. századi portugál, a széles olvasóközönségnek szánt könyvek (Curto meghatározása) vizsgálatának menetrendjét. A kiadványkörök szűkebb szétválasztásával, a kiadói stratégiákkal, a kiadványok előállításának és terjesztésének jogi helyzetével kívánnak foglalkozni.

A kötet utolsó tanulmányai három, Magyarországon is ismert és népszerű szöveg történetével foglalkoznak. Hans-Jürgen Bachorski a Fortunatus-regény (1509) francia, angol, flamand és német XVII–XVIII. századi adaptációját elemzi, kitérve a fordítások különbözőségének ideológiai és mentalitástörténeti okaira. Külön foglalkozik a szerző az egyes adaptációk kiadásának nyomdatechnikai vonzataival is. Günter Berger Boccaccio Petrarca átdolgozta Grizeldiszének különböző nyelvű és idejű kiadásait vette kézbe azzal a céllal, hogy a szövegekből és más külső adatokból arra a kérdésre is választ kapjon, hogy hogyan olvasták ezt a történetet a képzetlenek, s hogyan a társadalmi elit tagjai. Az egyes szövegvarián-

sok mögött jól látszik az, hogy egyes korokban miként értelmezték a férj–feleség viszonytal összefüggő erkölcsi problémákat. A szüzesség és a házasság erkölcsi kérdéseiről alkotott kép XVI–XIX. századi változását Bea Lundt a Genofeva hercegnő-történet német kiadásain keresztül mutatja be. Amíg az előző két szövegemléknek ismerünk kora újkori magyarországi változatát, ez utóbbi ismereteink szerint csak a XIX. század második felében lett népszerű nálunk.

Robert Chartier a kötethez írt előszóban a kolportázsirodalom és a népszerű olvasmányok, illetve népi olvasók egymáshoz rendelésének veszélyeiről értekezik. A szerkesztőtárs Hans-Jürgen Lösebrink utószava pedig a kutatási terület összetettségét (textológia, kiadástörténet, a kiadói stratégiák változása, olvasó rétegek, olvasási szokások stb.) hangsúlyozza, kiemelve azokat a pontokat, ahol a konferencia ténylegesen hozzájárult egy-egy részterület homályos területeinek feltárásához.

MONOK ISTVÁN

Folyóiratunknak ez a száma
a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója
Megjelent 11,8 A/5 ív terjedelemben

HU ISSN 0025–0171

Nyomta az Argumentum Kiadó Nyomdaüzeme

Felelős vezető: Roznai Zoltán

TARTALOM

<i>Kókay György</i> : Muratori és Magyarország. I. Muratori műveinek hazai elterjedtsége a 18. században	193
<i>Papp Júlia</i> : A francia forradalom és Napóleon korának művészete a korabeli hazai sajtó tükrében	207
<i>Lakatos Éva</i> : Álhírlapírók és a zugsajtó Magyarországon	233
<i>Rózsa György</i> : Gondolatok az Akadémiai Könyvtár és az információs társadalom körül	260

KÖZLEMÉNYEK

<i>Ótjosi Eszter</i> : Possessori bejegyzések a debreceni Egyetemi Könyvtár 18. századi külföldi könyveiben III.	279
<i>Fehér Katalin</i> : II. József népoktatáspolitikája a korabeli sajtó tükrében	284
<i>Enyedi Sándor</i> : Cserey Farkas levelei Aranka Györgyhöz 1796-ból	293
<i>Hangodi Ágnes</i> : A Bécsben folyó likvidációs tárgyalásokról az Ujság 1927-es évfolyamában	300
<i>Mózes Huba</i> : Két dokumentum egy hagyatékból	303

FIGYELŐ

<i>Kókay György</i> : Fülöp Géza (1928–1998)	307
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Művelődési törekvések a korai újkorban	308

SZEMLE

Borsa Gedeon: Könyvtörténeti írások I–II. Bp. 1996–1997. (<i>Németh S. Katalin</i>)	314
Bitskey István: Püspökök, írók, könyvtárak. Eger, 1997. (<i>k. gy.</i>)	317
Berkes Tamás: Sárkány Oszkár. Bp. 1998. (<i>Kókay György</i>)	318
Postma, Ferenc-van Sluis, Jakob: Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker 1585–1843. Leeuwarden, 1995. (<i>Monok István</i>)	319
Colportage et lecture populaire. Imprimés de large circulation en Europe. XVI ^e –XIX ^e siècles. Paris, 1996. (<i>Monok István</i>)	322

SOMMAIRE

<i>Kókay, György</i> : Muratori et la Hongrie. I. La diffusion des oeuvres de Muratori en Hongrie au XVIII ^e siècle	193
<i>Papp, Júlia</i> : L'art de la Révolution Française et de l'époque de Napoléon, reflété par la presse hongroise contemporaine	207
<i>Lakatos, Éva</i> : Pseudo-journalistes et la presse de chantage en Hongrie	233
<i>Rózsa, György</i> : Quelques idées à propos de la Bibliothèque de l'Académie et de la société d'information	260

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Ojtozi, Eszter</i> : Des notes de possesseurs dans les livres étrangers du XVIII ^e siècle de la Bibliothèque de l'Université de Debrecen. III.	279
<i>Fehér, Katalin</i> : La politique d'instruction populaire de Joseph II, reflétée par la presse contemporaine	284
<i>Eryedi, Sándor</i> : Les lettres de Farkas Cserey à György Aranka de 1796	293
<i>Hangodi, Ágnes</i> : Sur les traités de liquidation à Vienne dans l'année 1927 de la revue Ujság	300
<i>Mózes, Huba</i> : Deux documents provenant d'une succession	303

CHRONIQUE

<i>Kókay, György</i> : Géza Fülöp (1928–1998)	307
<i>Kőhegyi, Mihály</i> : Aspirations culturelles au commencement de l'âge moderne	308

REVUE

Borsa, Gedeon : Écrits du domaine de l'histoire du livre. I–II. Bp. 1996–1997. (<i>Németh, S. Katalin</i>).....	314
Bitskey, István: Évêques, écrivains, bibliothèques. Eger, 1997. (<i>k, gy.</i>)	317
Berkes, Tamás: Oszkár Sárkány. Bp. 1998. (<i>Kókay, György</i>)	318
Postma, Ferenc–van Sluis, Jakob: Auditorium Academiae Franekerensis. Bibliographie der Reden, Disputationen und Gelegenheitsdruckwerke der Universität und des Athenäums in Franeker 1585–1843. Leeuwarden, 1995. (<i>Monok, István</i>)	319
Colportage et lecture populaire. Imprimés de large circulation en Europe aux XVI ^e –XIX ^e siècles. Paris, 1996. (<i>Monok, István</i>)	322